Ivan Vazov

És parazsából új tüzünk gyúl!

Európa

Ivan Vazov

Ivan Vazov

És parazsából új tüzünk gyúl!

VÁLOGATTA

Neli Hrisztova

FORDÍTOTTA

Csíkhelyi Lenke
Dudás Gyula
Szenczei László

A FORDÍTÁST AZ EREDETIVEL

Nagypál Teréz

VETETTE EGYBE

AZ UTÓSZÓT

Ivan Nikolov

ÍRTA

Ivan Vazov

És parazsából új tüzünk gyúl!

Kisregények és elbeszélések

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1982

A válogatás, fordítás és ellenőrző szerkesztés
ИВАН ВАЗОВ
СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ В ДВАДЕСЕТ ТОМА,
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ СОФИЯ 1956, 1957
РАЗКАЗИ БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ СОФИЯ 1975
alapján történt

HUNGARIAN TRANSLATION ©
Csikhelyi Lenke, 1982
Dudás Gyula, 1982
Szenczei László örököse

És ha a nap elbújdokolna
egünkről, lesz, aki elindul
egy fahasábbal a pokolba,
és parazsából új tüzünk gyúl!

IVAN VAZOV

TANDORI DEZSŐ FORDÍTÁSA

Joco apó néz

ДЯДО ЙОЦО ГЛЕДА

Amikor apáinkra, nagyapáinkra, rokonainkra emlékezünk, akik még hazánk felszabadulása előtt költöztek át a másvilágra, még mielőtt megcsillanhattak volna előttük is a szabadság édes sugarai, gyakran gondolunk arra, hogy mennyire csodálkoznának és mekkora lenne az örömük, ha valamilyen csoda folytán feltámadnának örök síri álmukból, feljönnének e fényes világra és körülnéznének; mennyire megdöbbennének mindattól az ismeretlentől és hihetetlentől az életben, ami körülvenné őket, és amiben ők idegeneknek éreznék magukat...

A szerencsétlen rokonaink lelke azonban nem támad fel, és nem örülhetnek a szabadság csodáinak, amelyekre mi, belefásulva mindenbe, közömbösen nézünk már, s amelyekről ők még legmerészebb álmaikban sem álmodtak soha!...

Nem, ők nem támadnak fel: soha senki nem támadt még fel...

Volt azonban egy ember, aki a felszabadító háború előestéjén halt meg, és aki nem feltámadt, hanem a feltámadt ember csodálkozását tudta megélni a felszabadult Bulgária láttán, anélkül, hogy olyan kiábrándulást érzett volna, mint mi, élők, akik mindent látunk.

Ez az ember a nyolcvannégy éves öreg Joco apó volt.

Joco apó egy néhány kunyhóból álló eldugott hegyi faluban élt, amely a Balkán hegység egy magasan fekvő árnyas mélyedésében búj t meg az Iszkâr völgye fölött.

Ez a Joco apó egyszerű, de értelmes öregember volt, aki átélte a rabok nehéz életét annak összes gyötrelmével, borzalmaival együtt, reménytelenségben, és akivel az a szerencsétlenség történt, hogy szülőhelyén, hatvannegyedik életévében, pontosan az orosz–török háború kezdetén hirtelen megvakult.

Életben maradt, de meghalt az élet számára, a fény számára, szívében azzal a titkos vággyal, hogy meglássa azt, ami *bolgár* – így nevezte a szabad Bulgáriát.

A lelkében csak a sötét múlt képei éltek; eleven vénemberi emlékezetében egy csomó nyomasztó emlék kavargott rab életéből, zordon, rossz emlékek. Gondolatban világosan látta mindazt, amit valaha a szemével látott; világosan tűntek fel emlékezetében piros fezek, turbánok, korbácsok, kegyetlen arcú kegyetlen törökök, egy végtelen rab éjszaka az öröm és a remény szikrája nélkül, amelyben született és amelyben meghalt.

Ide, az akkoriban hozzáférhetetlen hegyvidéki kietlenségbe a háború visszhangja alig jutott el. A háború megkezdődött és befejeződött anélkül, hogy a dörgése akárcsak visszaverődött is volna a megközelíthetetlen Iszkâr-hegyszoros szikláin.

Bulgária felszabadult.

Joco apó is szabad lett – ezt közölték is vele.

De ő vak volt, a szabadságot nem láthatta, és érzékelni sem tudta semmin tapinthatóan.

Számára a szabadság ezekben a szavakban jutott kifejezésre: „Nincsenek már törökök!"

S ő érezte, hogy már valóban nincsenek.

De arra vágyott, hogy láthassa azt, ami *bolgár*, hogy örülhessen neki.

Egyszerű falubelijeiből, beszélgetéseikből, gondolataikból, mindennapi életük gondjaiból ő nem érzett ki semmi különösebben újat. Mind ugyanazok az emberek, ugyanazokkal a szenvedélyekkel, nyomorral és szegénységgel, akárcsak azelőtt. Ugyanazt a zsivajt és zajt hallgatta a kocsmában; ugyanazok a paraszti civódások, ugyanaz a küzdelem a szükséggel és a természettel ezen az elhagyott, terméketlen vidéken, távol a világtól.

„Hol van az, ami *bolgár?*" – kérdezgette magától csodálkozva, a birtoka előtt álló görbe cserfák ágai alatt üldögélve az árnyékban, merev tekintettel, ábrándosan belerévedve a messzeségbe.

Ha megmaradt volna a látása, felröppent volna, mint a sas, hogy körülnézzen, mi is van ebben az új világban.

„Hogy kellene most a szemem!" – gondolta magában keserűen.

Látni a szabad Bulgáriát: ez tántoríthatatlan gondolata volt. Ez a gondolat beárnyékolt minden mást; a körülötte zajló élet lármája közömbösen, részvétlenül hagyta: minden olyan kevés, jelentéktelen, szánalmas és közönséges volt. Attól félt, hogy meghal, mielőtt megtudná, mi a *bolgár;* vagy hogy eszét veszti vénségében, anélkül, hogy megismerné ezt a csodálatos dolgot...

Történt egyszer, a felszabadulás ötödik évében, hogy a faluban elterjedt a hír: ki tudja, milyen kifürkészhetetlen isteni parancsolatra, a faluba érkezik a járási elöljáró.

Az egész falu izgalomba jött erre a hírre.

Izgalomba jött szegény Joco apó szíve is; lázba jött a lelke az addig még nem érzett égető, édes izgalmaktól. Most majd látni fogja, ami *bolgár!* Szó szerint látni...

Kérdezősködött, hogy megtudja, milyen is ez a nagy ember, milyen hivatali rangja van. A jól értesült parasztok elmondták neki, hogy olyasmi, mint a kajmakám, mint a pasa.

– De bolgár pasa, ugye? – kérdezte lihegve az izgatottságtól.

– Persze hogy bolgár, mi más lenne! – felelték neki.

– A mi emberünk? Bolgár?... – kérdezte megint csodálkozva.

– Talán azt szeretnéd, ha török lenne, Joco? – válaszolták megszánva őt a parasztok, akik láttak már elöljárókat, nagyobb embereket is Vracában, mert közülük egy sem volt még Szófiában soha.

Ez a válasz azonban Joco apót nem elégítette ki. Tovább kérdezett, hogy az elöljáró hogyan van kiöltözve, hogyan jár, hord-e kardot. És mesélnek neki.

– Szóval kardot is visel?...

Akkor az örömtől felsóhajtott.

„Majd meglátjuk, ha megjön" – gondolta öreg feje, és remegett.

Az elöljáró megérkezett és Denkóéknál szállt meg.

A falu Denko házát jelölte ki a magas rangú vendég befogadására, amely az egyetlen jobb kinézetű ház volt a faluban: két alacsony szint, sárral bevakolva, kis ablakok, amelyek közül az egyik még üvegezett is volt, kívül pedig keskeny lépcső vezet fel.

Elsietett Joco apó Denkóékhoz, megcsapkodta a fonott kaput a botjával, és bekiáltott:

– Denko, itthon van a vendég?

Denko észrevette, s egy kicsit felhúzta az orrát.

– Itthon van, Joco apó. Milyen dolog miatt jöttél? Az elöljáró fáradt, hagyd most békén!

– Mondd már meg neki, hogy jöjjön ki egy órácskára! – szólt az öreg, és máris tapogatott a botjával az udvaron, a tornáchoz vezető lépcső felé indulva.

– Miért vagy ennyire türelmetlen? Kiért-miért keresed az elöljárót? – kérdezte a házigazda.

– Senkiért, magamért, csak úgy... mondd meg neki: „Joco apó, a vak, látni akar!"

– Látni? – mosolyodott el keserűen Denko, és azt gondolta: „Akkor látod majd, amikor meglátod a pofádat a kútban."

De az öreg hajthatatlan volt. Már a lépcső első fokán kocogtatta a botját. Öreg feje remegett.

A házigazda bement az elöljáróhoz, és szólt neki, hogy egy gyerekes, vak öregember keresi.

– Milyen ügyben? – kérdezte az elöljáró.

– Eljött, hogy lásson.

– Hogy lásson?... Hisz azt mondod, vak!...

– Vak már vagy öt-hat éve. – És elmesélte neki, ho-

gyan veszítette el Joco apó hirtelen a látását, amikor jöttek az oroszok.

– Tehetős és értelmes ember volt – tette hozzá Denko –, de Isten úgy akarta, hogy megvakult, ki tudja, mitől. Most néz, de nem lát. Halott ember az ilyen, ahogy mondják. Miért is nem veszi magához az Úr! Jó, hogy hagyott hátra egy kis vagyont: birtokot, állatokat, így a fia meg a menye gondozza. És jól is tartják az öreget.

– Érdekes – mondta mintegy magának az elöljáró. – Hadd jöjjön! Nem, várjál, kimegyek én!

Kiment a tornácra és lement a lépcsőn.

Joco apó már a csizma kopogásából tudta, hogy ő az, a bolgár pasa, lekapta hát a sapkáját.

A hivatalnok egy ősz szakállú, de egészséges kinézetű öregembert látott maga előtt állni nagy, lebarnult, markáns arccal, szakadt mellényben és madzaggal átkötött szűk szárú buggyos nadrágban. Egész testében remegett. Ott állt alázatosan, lehajtott ősz fejjel.

– Mi van, öregapó? – kérdezte tőle az elöljáró udvariasan.

Az öregember felemelte a fejét, feléje fordította élettelen, mozdulatlan szemét. Csak nagy arcának izmai rándultak meg idegesen.

– Kegyed az, fiam?

– Én volnék, apó.

– Te vagy a pasa?

– Igen – mondta mosolyogva az elöljáró.

Joco apó közelebb ment hozzá, sapkáját a bal hónaljába tette, megfogta a kezét, megtapogatta a posztó-

ruha ujját; megfogdosta a mellén levő rézgombokat és zsinórokat; remegő kezével megsimította a fonott ezüst váll-lapokat a vállán, majd felágaskodott és megcsókolta őket.

– Istenem, láttam! – szólt az öregember, keresztet vetett, és ruhájának ujjával letörölte a könnyeket, amelyek halott szeméből csordultak ki.

Ezután mélyen meghajolt, és így szólt: – Most pedig bocsásd meg, fiam, hogy fárasztottalak! – És botjával tapogatva, fedetlen fővel elment.

E nap után számára újból egyforma, fénytelen napok következtek; újból a vakság mély sötétsége, amelyben egyre csak az a látomás csillogott hajnali ragyogással, mint fénylő csillag a sötét éjszakában: a bolgár elöljáró-pasa! Az öregembernek úgy tűnt, hogy öt év óta most először egy percre látni tudott és látta, ami *bolgár* – egy sugaracskát abból, ami bolgár –, és teljesen megbizonyosodott arról, hogy nincsenek már törökök, és szabadság uralkodik a világon.

Ezen az eseten kívül minden úgy ment, mint eddig; újra ugyanazokkal a parasztokkal találkozott a kocsmában, ugyanazt a civódást és ugyanazt a lármát hallgatta. Az élet körülötte egyhangúan folyt tovább a maga nyomorúságával, nehézségeivel, apró küzdelmeivel, anélkül, hogy ő részt vett volna bennük; mindez idegen volt számára, és ő is idegen a számukra. Egyetlen csekély öröme maradt csupán, amely megédesítette neki a sötét életet: az a tudat, hogy Bulgária szabad. És amikor néha azt figyelte, a helybeliek hogyan

gyűlölködnek és ellenségeskednek, csak csodálkozott, miért mérgezik meg ezek az emberek az életüket, amikor vidámnak kellene lenniük és örülniük kellene, hogy itt minden bolgár, és hogy szabadság van. Hiszen nekik van szemük: boldognak kellene hát lenniük!

„Az ember azt gondolná, ők a vakok, én meg látok" – gondolta magában.

És csak ült a cserfák alatt, elhallgatta, hogyan zúg odalent az Iszkâr, s arra gondolt, hogy az messziről érkezik és sokkal nagyobb dolgokat látott, és öröm töltötte el. És telt-múlt az idő.

Egy szép napon Joco apó szívét új izgalom járta át. Húsvétra hazajött az egyetlen falubeli katona szabadságra.

– És hogy érkezett? Katonaruhában? – kérdezte Joco apó izgatottan.

– Katonaruhában – felelték neki.

– És karddal az oldalán?

– Hát még ha hallanád, Joco apó, hogy cseng!

Fut az öreg a Koljo fiához.

– Katonalegény, te, itt vagy hát?...

– Mit keresel, Joco? – kérdezte az öreg Koljo.

– Hol az a katona, hadd lássam!

Koljo kihívta a fiát, hadd lássa az öreg Joco, és büszkén elmosolyodott. A katona kijött.

Az öregember hallotta csattogni a kardját a köveken. Joco apó eléje ment, és megszorította a katona fürge kezét, amelyet az vidáman nyújtott feléje. Azután tapogatni kezdte vastag köpenyét, gombjait, a sapkáját,

megfogta a kardját és megcsókolta. Majd ránézett élettelen tekintetével és csodálkozó arcával, amelyen két könnycsepp pergett alá.

– Szóval most már bolgár hadseregünk is van? – kérdezte, és remegett a boldogságtól.

– Van, Joco apó: hadsereg is, kapitányok is meg saját hercegünk is van – felelte büszkén a katona.

– Nem jár egyszer erre?

– Ki? A herceg? – a katona is meg Koljo is nevetett Joco apó butaságán.

És Joco apó egy álló órán át kérdezősködött a bolgár kaszárnyáról Szófiában, a bolgár ágyúkról, a bolgár kiképzésről és mindenről... És ahogy hallgatta a csodákat, amelyeket a katona mesélt, úgy tűnt neki, hogy valahol bent a lelke mélyén egy nap kél fel és ragyog be mindent, és ő megint látja a zöld hegyeket, a csupasz sziklákat, rajtuk a sasokkal, és az egész égadta világot csodaszépnek látja.

A katona pedig, belemerülve, egyre csak csodákat mesél...

– Ej, az ördög vinné el, éppen most kellene a szemem! – dühöngött megint az öregember.

Joco apó hosszú ideig ezeknek az új benyomásoknak a hatása alatt élt. Ebbe az eldugott faluba más ember már nem jött az új Bulgáriából, hogy újabb örömteli izgalmat ébresszen a lelkében. Semmilyen olyan esemény nem történt a falu egyhangú dermedtségében, amely legalább távolról emlékeztetné Bulgária zsibongó életére. A politikai események, amelyek egymás

után következtek és alapjában rázták meg az egész országot, hangtalanul úsztak el a falu nyugalmas égboltján. Ebbe a néhány szegény kunyhóba még újság sem járt, mert senki sem tudott olvasni; tanító nem volt, mert nem volt iskola; pap nem volt, mert nem volt templom; rendőr sem volt, mert nem volt községháza, a tél pedig hófúvásaival és sarával teljes hét hónapra elzárta a falut az amúgy is nehézkes érintkezéstől a világgal. A szerb háborúról is alig lehetett hallani, amelyben a falu egyetlen katonája is elesett. Csak zavaros, bizonytalan hírek jutottak el ide, hogy ott valahol a hegyek mögött valami történik, de hogy mi: senki sem tudta pontosan. A mindennapi falat kérges, rosszul sült rozskenyérért folyó ádáz küzdelemben nem maradt idő a kíváncsiságra és arra, hogy a sötét emberek sötét feje elgondolkozzon.

Faluja sérthetetlen nyugalmában Joco apó is tudatlanságban élt a világ eseményeit illetően.

Lassacskán apátiába esett minden iránt, ami körülvette, egyfajta tompultságba, amely közel állt az öregkori makacssághoz. Órákon és napokon át üldögélt a cserfák árnyékában elgondolkodva, halott tekintettel, értelmetlenül a távolba meredve, s az Iszkâr tompa moraját hallgatva.

Úgy látszott, hogy a külvilágból semmi új nem jön már, ami megmenthetné a lelkét ettől a lassú és csendes elhalástól.

Azonban mégis történt valami.

Elterjedt a hír, hogy vasutat építenek az Iszkâr völ-

gyében: állítólag már méricskélnek ott a mérnökök. Ez a hír eljutott Joco apó fülébe is, és mintegy kalapácsütésre felrázta lelki levertségéből. Emlékezete mélyén felébredt egy elszunnyadt régi emlék: fiatal korában azt hallotta a vracai Mano csorbadzsitól, hogy a pasák és nagyságos urak meg a francia mérnökök azt mondták, hogy a vasútvonal nem fektethető le a völgyben; még ha milliókat fordítanának is rá, mind hiábavaló lenne...

– Hogy? Bolgár vasút?

Joco apó nem akart hinni a fülének. Vasút?... Ebben a völgyben, ezen a meredek vidéken, ahol még a ló sem lel helyet a sziklákon, hogy megvesse a patáját? Ahol még a kecske lába is nehezen kapaszkodik a sziklafalakon?...

– Egy nagy birodalom nem mert hozzáfogni, hát majd éppen mi?

De a hír tartósnak bizonyult, s tovább izgatta a vak öregember képzeletét; munkát adott az agyának, amely minden más vonatkozásban gyermeki együgyűségről tanúskodott.

Egy napon szóltak neki, hogy megkezdik a vasút építését a völgyben. A falusiak beálltak munkásnak, és lementek az Iszkâr völgyébe.

Az öregember elcsodálkozott.

– Úgy látszik, okosabb mérnökökre találtak valahol: nagy a világ... Tán franciák ezek is?

Mondták neki, hogy bolgárok.

Joco apó elámult.

– Hogyhogy, a mieink? Bolgár mérnökök? Amikor pasák és francia tudósok azt mondták, hogy lehetet-

len? Akkor nekünk tanultabb embereink volnának?... És a milliók, a több ezer millió, amiről Mano csorbadzsi beszélt?...

– Millióink is vannak... Akinek van szakálla, van annak fésűje is!...

Joco apó lelke megtelt elragadtatással. Hadsereg is van, pasák is, ágyúk is, herceg is, tudós emberek is, milliók is: csodák egész sora!

Most a *bolgárt* valamilyen óriásnak képzelte el, erősnek, megfoghatatlannak... Együgyű eszével nem tudta befogadni mindezt a nagyságot. A *bolgár* szimbólumai számára eddig a járási elöljáró váll-lapjai és a katona kardjai voltak, amelyeket megtapogatott és meg is csókolt; most, ami *bolgár* volt, ámulatba ejtette, erejével meghökkentette és lelkét büszkeséggel töltötte meg: bolgár kéz vágja a hegyeket, bolgár elme talál ki olyan dolgokat, amelyek csodálatba ejtik és elképesztik az embert!

Ilyenkor miért nincs itt Mano csorbadzsi, hogy látnánk, mit mond minderre!

Amikor meghallotta az első sziklarobbantásokat a lezúduló szikla robajával, ruhájának ujjával megtörölte a szemét, mert könnybe lábadt.

Azóta kedvenc tartózkodási helye az Iszkâr lázas munkától dübörgő mély völgye fölé emelkedő szikla lett, amely mintegy ötven lépésnyire esett a birtokától.

Reggeltől estszálltáig ott ücsörgött a sziklán, hallgatta a lármát, a robbantásokat, a csákányok csatto-

gását, a kerekek zakatolását, a mozgást, a gigantikus munka egész zűrzavaros zaját.

A vasút építését befejezték, a közlekedés megindult. Joco apó remegett, amikor először meghallotta a gőzmozdony sípolását, a kerekek zakatolását a síneken. Süvöltött és dübörgött a *bolgár vasút!* Joco apó mintha feléledt, újjászületett volna.

Rendszeresen eljárt a sziklához, amikor közeledett a vonat áthaladásának ideje, hogy hallja a sípját, és elnézze, hogyan száguld a bolgár vasút keresztül a völgyön.

Gondolataiban a vasút a szabad Bulgária fogalmához kapcsolódott. Robogása világosan beszélt neki az új, a *bolgár* időkről. A faluban, mint azelőtt is, semmi sem emlékeztette minderre, csak a vonat sípja adott hírt róla. És amikor közeledett az idő, hogy felsivítson a síp, Joco apó otthagyott mindent, és botjával a sziklához futott, hogy nézzen...

A vagonok ablakaiban álló utasok, akik a völgy festőien szép kanyarulataiban gyönyörködtek, csodálkozva vették észre, hogy egy szemben lévő magaslaton egy ember áll és integet a sapkájával. Joco apó volt az. Így üdvözölte az új Bulgáriát.

A falubeliek megszokták, hogy mindennap a sziklán látják, és mosolyogva mondogatták magukban:

– Joco apó néz...

Ezt a világ és az élet számára halott embert csak a vonat csihogása tudta feltámasztani, aminek gyermekien örült. Most már egyedül a vonat volt számára a szabad Bulgária megtestesítője; mivel sosem látott életében vasutat, a képzelete hatalmas szárnyas sár-

kánynak rajzolta elébe, amelynek tüzet hány a torka, tombol és üvölt, elképzelhetetlen erővel és sebességgel robog a hegyeken át, a szabad Bulgária erejét, dicsőségét és fejlődését hirdetve.

Vaksága és szelídsége páncélként védte a lelkét az élet árnyoldalainak kiábrándulásaitól, amelyeket mi, látók érzünk...

Boldog vak!

Gyakran megesett, hogy egy új kalauz, csodálkozva, hogy ugyanabban az órában látja a sziklán az öregembert, aki a sapkájával integet a száguldó vonat felé, a legközelebbi állomáson a harmadosztályú vagonba felszálló falusiaktól azt kérdezte:

– Ki az az ember, aki a sapkájával ott integet állandóan a szikla tetején? Valami bolond?

A parasztok rendszerint azt felelték:

– Dehogy, csak Joco apó néz...

Egyik este Joco apó nem tért vissza otthonába. Reggel a fia egyenesen a sziklához ment keresni, azt gondolván, hogy lezuhant a szakadékba.

De ott találta sapkájával a kezében, holtan.

Joco apó váratlanul hunyt el, az új Bulgáriát üdvözölve...

(1881)

DUDÁS GYULA FORDÍTÁSA

Egy bolgár asszony

ЕДНА БЪЛГАРКА

1876. május 20-án délután, azon a napon, amikor a vracai Balkán hegység Vol-csúcsánál Botev csapatát szétverték, s az élen járó cserkesz vezér, a vérengző Dzsambalaz hajtóseregének golyójától átlőve maga Botev is elesett, az Iszkâr folyó bal partján, Ljutibroddal szemben, egy csomó ljutibrodi asszony álldogált sorára várva, hogy a komppal átjusson a folyón. Legtöbbjük alig tudta, mi történik ezekben a napokban, néhányukat nem is érdekelte. A zajos seregek két nap óta történő jövés-menése a Vracán túl nem érintette őket, s végezték tovább mezei munkájukat. Igaz, itt csak nők voltak: a férfiak nem mertek kijárni. Bár a felkelők csapata és a seregek közötti harcok színtere viszonylag messze esett Ljutibrodtól, a hír ide is nyugtalanságot hozott, és óvatosságra intette a férfiakat. Ugyanezen a napon néhány török katona jött a faluba, hogy gyanús személyek után kutasson; a partnál, ahol a komp közlekedett, szintén felügyelt néhány katona, hogy kik kelnek át vele és kiket szállít vissza. A komp pillanatnyilag a túlsó parton volt, és a parasztasszonyok türelmetlenül várták, hogy visszatérjen, hogy őket is átvigye. Végül is a komp megjött. A révész, ljutibrodi férfi, a falu bízta meg ezzel a munkával, belemártotta az evezőt a folyóba, hogy a parthoz rögzítse a kompot, és odakiáltott az asszonyoknak:

– Gyerünk már, igyekezzetek!

Ugyanebben a pillanatban a Cselopek felőli úton feltűnt két török lovas csendőr. Leszálltak gyorsan a lovakról és félrelökdösték az asszonyokat, akik a

kompra készültek felszállni. Az egyik csendőr, egy öreg és kövér török, csattintott az ostorával, és elkáromkodta magát:

– Vissza, gyaur disznók! Táguljatok innen!

Az asszonyok hátrébb húzódtak, hogy tovább várakozzanak.

– El innen, barmok! – kiáltott a másik csendőr, nekik esett és csapkodni kezdte őket az ostorával. Az asszonyok sikítva szétszaladtak.

Ezalatt a révész felvezette a lovakat a kompra. Beszálltak a csendőrök is, a kövér meg a révészhez fordult, és mérgesen azt mondta:

– Semmilyen szukát ne vegyél már fel. Takarodjatok! – És dühösen intett a kezével.

Ezután az asszonyok leverten visszafelé indultak a szántóföldek mentén.

– Aga, várj... várj, könyörgök – kiáltott egy parasztasszony, aki futva közeledett a cselopeki úton.

A csendőrök végigmérték.

– Mit akarsz, hé? – kérdezte a kövér bolgárul.

Hatvan év körüli, magas, szikár, férfias kinézetű asszony volt. Kezében rongyos csergébe bugyolált kisgyermeket tartott.

– Engedj át, aga! Engedj át! Őrizzen meg az Isten jó egészségben téged meg a fiaidat!

– Te vagy az, Ilijca? Eh, a gyaur fajtádat!... – Megismerte, mert banicát sütött neki egyszer Cselopekben.

– Én vagyok, hadzsi Hasszán aga. Engedj átmenni a gyerek miatt.

– Hová viszed ezt a pondrót?

– Az unokám ez, hadzsi. Az anyja meghalt, ez pedig beteg... a kolostorba megyek.

– Aztán mit csinálsz ott?

– Hogy imát mondjanak, hadzsi, az egészségéért – beszélt könyörögve a parasztasszony nagy riadalommal a tekintetében.

Hadzsi Hasszán aga meg a társa elhelyezkedett a kompon. A révész megfogta az evezőket.

– Aga, az istenért, tedd meg ezt a jót, gondolj arra, hogy neked is vannak gyerekeid!... Érted is imádkozunk majd!

A török elgondolkodott, majd megvetően így szólt:

– Na, szállj fel, te némber!

A parasztasszony fürgén a kompra ugrott, és leült a révész mellé. Amaz megfordította a kompot, s az úszni kezdett a zavaros Iszkâron, amely a nagy esőzésektől most megáradt és hullámosan-ezüstös volt a lenyugvó nap sugaraiban, amely a felhőkön át ereszkedett a magaslat szirtjei mögé, hogy ott elrejtőzzön.

2

A szegény cselopeki asszony valóban sietett, hogy minél hamarabb a kolostorba érjen. A mellén ott feküdt az alig élő kétéves unokája, a már két hete beteg árva gyerek. Két hét óta egyre csak fogyott és egyre roszszabbul volt; nem segítettek a bába gyógyszerei, sem a ráolvasás, sem pedig a vracai orvos. A falusi pap is mondott imát érte: az sem segített semmit. Végül csak a Szent Szűzanyában való reménység maradt neki.

„Imádkozzanak érte a kolostorban, imádkozzanak!" Ezt mondták neki a parasztasszonyok is. Amikor délután az unokájára nézett, megijedt: mintha halott lett volna. Gyorsan! Hátha a Szent Szűzanya segítséget nyújt még... Annak ellenére, hogy rossz idő volt ma, mégis útnak indult a cserepisi Boldogságos Szűzanya nevű kolostorhoz. De amikor a cserfaerdőn keresztülvágott, hogy lejusson az Iszkárhoz, az erdőből valamilyen legény jött elő fura feszes ruhában, paszománynyal a mellén és kezében puskával; az arca elgyötört és sápadt volt. „Anyóka, kenyeret! Éhen pusztulok" – szólt elébe állva. Az asszonynak mindjárt eszébe jutott: „Azok közül való, akiket most üldöznek!... Uramisten!" – mondta magában Ilijca ijedten. Keresgélni kezdett a szatyrában, és látta, hogy megfeledkezett a kenyérről: csak száraz kenyérhéjak maradtak a szatyor aljában. Odaadta neki mind. „Anyó! Megbújhatok ebben a faluban?" Már hogy bújhatna meg Cselopekben! Pokol van most ott: rögtön átadják a törököknek. Méghozzá ebben a ruhában! „Nem lehet, fiam, nem szabad!" – mondta neki, és sajnálkozva nézte a fiú elgyötört arcát, amelyre most kétségbeesés ült ki. Az asszony gondolkodott egy darab ideig, majd így szólt: „Rejtőzz el most az erdőben, fiam, még meglátnak valaki. Várj rám ma éjszaka, erre legyél, hogy megtaláljalak. Kenyeret is hozok neked, meg valamilyen más ruhát is... ebben nem maradhatsz. Hiszen keresztények vagyunk." A legény vézna arca felragyogott a reménytől. „Várni foglak, anyó; menj, anyó, köszönöm!..." Aztán az asszony látta, ahogy sántítva eltűnik az erdőben. A szeme könnybe lábadt. Futva

iramodott lefelé. Azt gondolta: „Csak segíthessek neki... Szegénykémnek! Hogy nézett ki!... Talán az Isten is megkönyörül rajtam és feléleszti ezt a gyereket. Szent Szűzanyám, segíts, hogy odaérjek a kolostorba, Istenkém, vedd védőszárnyaid alá, bolgár ő, elindult, hogy keresztény hitének áldozata legyen."

Elhatározta, hogy mindent elmesél az apátnak, aki irgalmas öregember és jó bolgár, hogy kenyeret kapjon és parasztruhát, és amint elmondta az imát a betegért, rögtön visszaindul, hogy még sötétedés előtt rögtön rátaláljon a menekülőre.

Így most megháromszorozott erővel sietett, hogy – ha az Isten is úgy akarja – két életet mentsen meg.

3

Sötét fátylával az éj már beborította a cserepisi kolostort. Az Iszkâr völgye néma volt a sötét ég alatt; a folyó egyhangúan és szomorúan zúgott a völgyben, és tompa morajlással tűnt el a kanyarban, a magasba ívelő sziklák között. Szemben a Babini plazove sziklafalai feketéllettek; komoran és zordan emelkedtek a sötétben a most láthatatlan barlangokkal és a furcsa obeliszkekkel, az elszenderedett sasokkal az ormokon. A kolostor is aludt, eldugottan és elhagyatottan.

Egyszer csak valaki kopogott a kolostor kapuján.

A kutyák ugatni kezdtek. A kopogás kétszer-háromszor megismétlődött.

Kijött az udvarra egy béres; vele egyidőben egy

szerzetes is előjött a cellájából buggyos nadrágban, papi föveg nélkül.

– Hé, Ivan, ki kopog? – kérdezte a szerzetes nyugtalanul a priccses tornácon állva, ahol kiteregetett ruhák feketéllettek. A döngetés újra megismétlődött.

– Bizonyára „azok" közül valaki! Mit tegyünk? Nem engedem be! Az apát sincs most idehaza... Várj, kérdezz előbb!

– Ki az? – kérdezte hangosan a béres, és fülelt. Aztán így szólt: – Mintha asszony volna.

– Miféle asszony keveredhet ide ilyen kései órába? „Azok" lesznek vagy pedig törökök... Bizonyára törökök... Lemészárolnak bennünket ma éjszaka... Szaglászni jönnek ide... Senki nincs itt, senkinek sem engedem, hogy a lábát betegye... Istenem, légy irgalmas!

Kintről megint hallatszott egy hang.

– Asszony kiált – ismételte meg a béres. – Ki vagy?

– Ilijca néném, Ivan, Cselopekből, nyisd ki... Jaj, az Isten áldjon meg, nyisd már ki!

– Egyedül vagy? – kérdezte a béres.

– Egyedül az unokámmal, Ivan.

– Nézd meg, nehogy csapda legyen – fordult Evtimij atya a béreshez. Ivan egy kissé felbátorodva odament a kapuhoz, és kilesett a kémlelőnyíláson. Miután a szerzetes is megbizonyosodott arról – már amennyire a sötétség engedte –, hogy asszony vár kint és egyedül van, megparancsolta Ivannak, hogy nyissa ki a kaput. A kapu kitárult, s ahogy belépett rajta a parasztasszony, rögtön újra bezárult.

– Az ördög vigyen el! Hát mit keresel itt, Ilijca? – kérdezte tőle azonnal a szerzetes.

– Beteg az unokám... rosszul van... Hol az apát?

– Berkovicában. Minek ő neked?

– Hogy imát mondjon érte... Akkor most mi lesz?... Mondd el te az imát.

– Az éjszaka kellős közepén?... Mit segíthetek én rajta, hogyha beteg? – mormogott dühösen a szerzetes.

– Te nem tehetsz semmit, de az Isten mindenható.

– Most eriggy aludni, majd holnap...

De a parasztasszony könyörgött, makacsul erősködött. Ki tudja, mi történhet holnapig. A gyermek rosszul van, a betegség nem vár. Csak az Isten segíthet. Megfizet érte úgy, ahogy illik.

– Őrült vagy te, az éjszaka közepén kényszerítesz minket kinyitni a kolostort, hogy bejussanak a lázadók, hogy a nyakunkra jöjjenek a törökök, hogy még valami baja essen a kolostornak!

Miközben így morgott, bement a cellájába, és két perc múlva kijött a csuhájában, mezítelen lábra húzott cipőben és fedetlen fővel.

– Gyere!

Az asszony utána ment a templomba. A szerzetes meggyújtott egy viaszgyertyát, magára vetette a stólát és a kezébe vette az imakönyvet.

– Hozd ide a beteg gyereket!

Ilijca közelebb vitte a gyermeket a fényhez: az arca sárga volt, akár a viasz.

– Hiszen ez halott! – mondta a szerzetes. A gyermek erősen beesett szeme kinyílt, mintha csak megcáfolni akarná ezeket a szavakat, s a gyertya fényétől csillogni kezdett, mint két csillag.

A szerzetes a gyermek feje fölé tartotta a stólát,

türelmetlenül felolvasta az egészségről szóló imát, keresztet vetett a beteg gyermekre, majd becsukta a könyvet. A parasztasszony kezet csókolt neki, két garast csúsztatva bele.

– Ha az íratott meg, hogy életben maradjon, akkor megmarad... Most pedig menj a tornácra aludni. – S a szerzetes elindult a gyertyával kifelé.

– Várj, Evtimij atya... – szólt utána az asszony bizonytalanul. Az atya visszafordult.

– Na, mit akarsz még?

Az asszony lehalkította a hangját, és így szólt:

– Meg kell mondanom neked valamit... ugye keresztények vagyunk...

A szerzetes dühös lett.

– Mit akarsz mondani, és miféle keresztényekről beszélsz? Nosza, menj aludni, hogy ne égessük a gyertyát, mert fentről megláthatják, és még vendégségbe jöhet hozzánk valaki...

A „valaki" kifejezésen a szerzetes a „lázadókat" értette, s a parasztasszony is így értelmezte. Az asszony arca gondterhelt lett, és a hangja megremegett:

– Ne félj, nem jön senki...

Aztán még titokzatosabban azt mondta:

– Ahogy elindultam a faluból, ott a mi erdőnkben...

A morcona szerzetes arcára félelem és harag ült ki. Megértette, hogy ez az asszony valami veszélyeset akar neki mondani, és felkiáltott:

– Semmit nem akarok hallani, semmit se mondj el. Amit tudsz, tartsd meg magadnak. Vagy azért jöttél ide, hogy felgyújtsd a kolostort?

A parasztasszony mondott volna még valamit, de

a szó megakadt a torkán, ilyen válasz hallatán; reményvesztve indult a mérges szerzetes után, és kiment az udvarra.

– Bizony én nem éjszakázom itten! – mondta.

A szerzetes csodálkozva végigmérte.

– Hát?

– Még most, azonnal elmegyek...

– Megbolondultál?

– Megbolondultam vagy sem, indulok. Holnap korán, pirkadatkor, munka vár rám. Adjatok kenyeret, éhes vagyok...

– Kenyér az van, amennyit akarsz... Adj neki, hé, Ivan. De a kaput én még egyszer ki nem nyitom.

A parasztasszony erősködött, hogy ő pedig menni akar. Evtimij atya szitkozódott. Megint kinyissa a kaput? Az veszélyes. Rossz emberek jöhetnek be... Ki tudja, mi történhet... Azután eszébe jutott, hogy ez az asszony, aki már találkozott velük, valami bajt hozhat a kolostorra, ha a törökök megszimatolják. Nem, jobb lesz, ha eltűnik innen, ha nincs itt.

– No, hát akkor menj – mondta.

A parasztasszony letette a gyermeket a tornácra, a szatyrába dugta azt a fél lepénykenyeret, amelyet Ivan hozott neki, ismét karjára vette a gyereket, és kiment. Mögötte a kapu becsukódott és bezárult.

4

Ilijca anyó elindult az éjszakában az Iszkâr felé, amelyen túl ott várt rá a felkelő. Nagyon zaklatott volt, nem merte és nem tudta megbeszélni a dolgot az indulatos szerzetessel, aki az apát távollétében fogadta őt. Felkapaszkodott a kolostor mögötti szakadékpartra, és elindult az Iszkâr fölött kanyargó úton. Az éjszakai homályban elég élesen lehetett látni a folyó másik oldalán a nappal is komor, most meg egyenesen vészjósló bércek és ormok körvonalait... Ilijca riadt és nyugtalansággal teli lelkének amúgy is minden vészjósló volt. Amikor felért a nagy szilfához a csúcson, leült pihenni egy kicsit a hideg földre. Álom ült a kietlen hegyvidéken, vad csend honolt a természetben; csak a folyó zúgott egyre, messze lent a szakadékban, ahol az ormok alatt a kolostor kupolái és tornácai rejtőztek teljes sötétségbe borulva. Jobbról, Ljutibrod felől kutyaugatást lehetett hallani. Az asszony újból felállt, de nem a falu irányába indult, amelyen félt átmenni, hanem balról elkerülte a szakadékparton, és lépteit szaporázva leért a szántóföldre.

Hamarosan lejutott egészen a vízpartig. A komp a part mellett himbálózott. Ilijca odament a kunyhóhoz, ahol a révész szokott aludni, hogy kihívja őt, vigye át. A kunyhóban nem volt senki: úgy látszik, a révész félt itt maradni éjszakára. Ilijca azon töprengett, vajon mihez kezdjen most. Odament, ahol a kompot kikötötték. Az Iszkâr ijesztően zúgott, látta megcsillanni sötét hullámait, és úgy érezte, mintha hangyák árasztanák el a testét. Mitévő legyen? Várjon reggelig?

Még csak gondolni sem akart erre, bár Ljutibrodban az első kakasok a hajnal közeledtét jelezték. Mit tegyen? Hacsak saját maga meg nem próbál átjutni; többször látta már azelőtt, hogyan kell evezni... Veszélyesnek látszott ugyan, de nem volt más választása, ha még ott akarja találni a fiatalembert, aki félholtan az éhségtől, a nyugtalanságtól és a félelemtől várta az erdőben. Letette a gyermeket a homokra – teljesen megfeledkezett róla! –, és lehajolt, hogy leoldja a komp láncát a nagy karóról, amelyhez kötni szokták. De megriadt: a láncot most nem odakötötték, hanem hozzálakatolták a karóhoz; a törökök tették ezt, hogy megakadályozzák: éjszaka bárki is átjusson a folyón. Dermedten felegyenesedett. A kakasok egyre gyakrabban kukorékoltak Ljutibrodban, keleten az égbolt lassan világosodott, egy-két óra múlva megvirrad. Sóhaj tört ki belőle erőtlen kétségbeesésében, és minden erejét összeszedte, hogy elszakítsa a láncot vagy széttörje a lakatot. Hamar meggyőződött róla, hogy ez lehetetlen. Erősen zihálva felegyenesedett újra, és reménytelenül felsóhajtott. Hirtelen harmadszor is lehajolt, mindkét kezével megragadta a karót, mintha ki akarná húzni. A karó évek óta ott állt beverve mélyen a földbe, szilárdan. Az asszony megkettőzte-megháromszorozta az erejét, napbarnította parasztkarja megfeszült, izmai acélos rugalmasságot és erőt nyertek, csontjai ropogtak a nekifeszüléstől, és forró veríték lepte el az arcát. Zihálva, fáradtan felegyenesedett, mintha egy egész kocsira való fát vágott volna ki, pihent egy kicsit és megint megragadta. És ismét új erővel, új dühvel kezdett forogni a karó körül, kétrét

görnyedve az erőfeszítéstől, hogy kiráncsa. Öreg tüdejével sípolva vett levegőt, lába a lábikrájáig belesüppedt a homokba, és ez után a félórás félelmetes küzdelem után a karó meglazult, a lyuk kitágult, s az asszony végül kihúzta a földből. A lánc tompán zörrent meg a csendben.

Ilijca anyó felsóhajtott, diadalmasan és elgyengülten huppant le a homokra... Pár perc múlva a komp Ilijcával, a gyermekkel meg a karóval tovaúszott a zavaros hullámokon.

5

Az Iszkár itt kijutván a sziklás hegyszorosból, szélesen szétterül, és alacsony, lankás partok között folyik tovább. A kompot vitte magával a sodrás, mert az asszony ügyetlenül bánt az evezőkkel, s azok nem engedelmeskedtek neki. Így a komp tovább sodródott, és elhagyta azt a helyet, ahol általában ki szokott kötni. Ilijca csupán arra figyelt nyugtalanul, nehogy ugyanazt a partot közelítse meg, amelyet maga mögött hagyott. Végül egy áramlat a szemben lévő part közelébe sodorta, s a parasztasszony kínszenvedve kievickélt a komppal a partra. Karján a gyermekkel kilépett, és nyomban elindult, fel, az erdő felé. Amikor az erdőbe ért, és megközelítette azt a helyet, ahol a felkelővel találkozott, észrevett egy emberi árnyékot, amely a fatörzsek között mozgott, s felismerte, hogy ő az. A felkelő elébe jött.

– Jó estét, fiam. Nesze.

És azzal elővette a kenyeret és átadta neki, mivel

tudta, hogy a felkelőnek mindenekelőtt kenyérre van szüksége.

– Köszönöm, anyókám – felelte az meghatottan.

– Várj csak, vedd fel ezt magadra! – s átadott neki egy felsőruhát, amellyel addig a gyermeket takarta be. – Kolostorit vettem magamhoz titokban, Istenem, bocsásd meg, vétkeztem...

Ilijca a kolostor tornácáról hozta el induláskor ezt a ruhát a menekülőnek, azt gondolva, hogy a béresé. De amikor a legény magára öltötte, csodálkozva látta, hogy az szerzetesi csuha!

– Mindegy, felmelegszem egy kicsit – mondta az ifjú, miközben átfagyott testét a száraz darócruhába bújtatta.

És elindultak. A felkelő ment és csendben evett; remegett a hidegtől és erősen sántított. Húszéves, csupasz állú, vékonydongájú, magas fiú volt. Az öregasszony, hogy enni hagyja, nem kérdezte tőle, kicsoda ő, hova való, csak csendesen beszélt hozzá; de a kíváncsisága felülkerekedett, és végül is megkérdezte, honnan jön. Az ifjú elmondta, hogy nem a Balkán hegységről ereszkedett le, hanem a síkságról jött. Elveszítette a csapatát a Veszlec-hegy szőleiben az elmúlt éjjel, és nagy veszély és rettegés közepette jött el onnan idáig, két nap és két éjszaka nem evett, kimerült a járástól, kisebesedett a lába, lázas, és most siet a Balkán hegységbe, hogy megtalálja a bajtársait vagy elrejtőzzön.

– Fiam, látom, alig tudsz járni – szólt az asszony –, add ide a puskádat, hogy könnyebb legyen neked.

Ezzel a bal kezébe vette az ifjú puskáját, jobb karjában pedig a gyermeket szorongatta.

– Menj csak, menj, szedd össze magad, fiú.

– De hova menjek most, nagyanyó?

– Hogyhogy hova? Hát hozzám!

– Igazán? Anyóka, köszönöm neked, te jó asszony vagy! – mondta a könnyekig meghatott ifjú, és lehajolt, hogy megcsókolja repedezett kezét, amellyel a gyermeket szorította magához.

– Az emberek most meg vannak félemlítve és elevenen megégetnek engem, ha megsejtik, mit teszek – folytatta a parasztasszony –, de hogy hagyhatnálak itt: nem tudsz futni és rád találnak a cserkeszek, verje meg őket az Isten: a faluban is vannak. Minek kellett ez nektek, fiúk? Ezt az átkozott birodalmat meg lehet-e ilyen könnyen dönteni?... Legyilkolnak titeket, mint az állatokat. De te nem tudsz fölfelé kapaszkodni.

Ezzel a puskát a jobb kezébe vette, a ballal meg a hóna alá nyúlt. Befelé haladtak a cserfaerdőben. A fák között az ég keleten egyre jobban világosodott, a cselopeki kakasok torkaszakadtukból kukorékoltak, a csillagok halványodtak. Virradni kezdett, ők még félóra járásra voltak Cselopektől, ha keresztülvágnak, de ahogy az ifjú járt, még két óra alatt sem értek volna oda. A parasztasszony aggódni kezdett, ha lett volna szárnya, a hátára veszi és elrepül vele. Az ifjú körülnézett.

– Virrad már, néném – mondta.

– Elég baj az, nem érünk oda idejében – sóhajtotta az asszony.

Mentek még egy darabot. Szemből emberi hangokat lehetett hallani. A parasztasszony megállt.

– Nem lesz ez így jó, fiam, mást kell kitalálnunk...

– Mit, néném? – kérdezte az ifjú, aki a saját anyját, a megmentőjét, a végzetét látta ebben az ismeretlen asszonyban.

– Rejtőzz el az erdőben, és maradj itt estig. Ha besötétedik, megtalállak ugyanitt, és elrejtelek odahaza.

Az ifjú is úgy találta, hogy ez a legokosabb. A parasztasszony visszaadta neki a puskát.

– Isten veled!

Ilijca ezalatt megtapogatta a gyermeket, és kitört belőle a zokogás.

– Ó, Szűzanyám! Hiszen ez meghalt, a kezecskéje csupa jég!

A felkelő lesújtva megállt. A parasztasszony bánata meghökkentette; akart mondani neki valamit, hogy megvigasztalja, de egy szót sem tudott szólni. Látta, hogy nincs joga további segítséget várni a nagylelkű asszonytól, akinek szívét összetörte saját nagy szerencsétlensége.

– Ó, Szűzanyám! A galambocskám... – jajgatott elkeseredetten, miközben a gyermek arcát nézte.

A felkelő elindult az erdőben, teljesen megrendülten, reménytelenül. De az öregasszony síró hangja utánaszólt:

– Fiam, jól rejtőzz el ma. Este megint itt légy, hogy megtaláljalak...

És ezzel eltűnt a sötét fatörzsek között...

6

Ezen a reggelen a májusi nap örömteljesen jelent meg a tiszta égbolton, amely néhány nap óta borult és esős volt. A pompázatos, elnyúlt völgy, amelynek látványa a Sisman-szikláról tárult a szemlélő elé, elbűvölő szépségű volt zöld tavaszi köntösében, a folyó napsugaraktól ragyogó ezüstös sávjától átszelten. Idáig, a Sisman-szikláig tart a folyó odisszeája a keskeny szorosokon és a végtelen hegyi kanyarokon át, hol tölgy és bükk borította meredek szurdokok között, hol pedig magas komor sziklák alatt, amelyekbe a természeti erők és az idő múlásának sajátos játéka barlangokat vájt – égnek meredő palota formájú faragásokat és furcsa obeliszkeket hozott létre.

Alighogy a látóhatár felett megjelent a nap, Vraca felől az úton török lovasság tűnt fel, mögötte pedig a rozsban gyalogosok hatalmas tömege feketéllett, amelynek nem lehetett látni a végét.

A lovasság és a gyalogság hamar az Iszkârhoz ért, és megállt. A gyalogság mintegy háromszáz főt számlált; előtte irreguláris török katonák haladtak mindenféle fegyverrel felfegyverkezve, a többi, a nagyobb rész pedig cserkeszek voltak, szintén felfegyverkezve. Néhány percnyi idő után a lovasság előreengedte a cserkeszeket, és félrehúzódott.

Ezt a zajos csőcseléket az akkor híres cserkesz elöljáró, Dzsambalaz, a kegyetlen és vérszomjas kaukázusi bandita vezette, akinek gyülevész bandája dördítette el azt a puskát, amely tegnap Botevet holtan terítette le.

A lovon ülő Dzsambalaz megállt a cselopeki erdővel

szemben, nem messze a régi romos templomtól. Az erdőtől balra járhatatlan fogas sziklák és meredek partok húzódtak, jobbra pedig, egészen a másik kopár dombig, a cselopeki szántóföldek és kertek terültek el. Az erdő lejtős szakaszán a fákon keresztül egy magányos juhakolt lehetett látni, amelyet a gazdája most magára hagyott.

Minden szem az erdőn függött, amely sűrű, kietlen és nyugodt volt, és ahol most a felkelő rejtőzött. De a török sereg nem miatta jött ide. Az éjszaka hír érkezett Vracába, hogy hajnal előtt egy órával a felkelők egy csapata a Balkán hegységből leereszkedett ebbe az erdőbe, bizonyára azzal a szándékkal, hogy átkeljen az Iszkâron és a nagy Balkán hegységbe meneküljön.

A török sereg a tegnapi győzelemtől fellelkesülten, nyugtalanul várt a parancsra, amikor Dzsambalaz leszállt a lóról és néhány elöljáró irreguláris katonával meghányta-vetette a helyzetet és a rajtaütés módját. Dzsambalaz sötét bőrű, magas, fekete szakállú, negyvenéves férfi volt, fényes cserkesz öltözékben, fegyverrel teletűzdelve; vadállati és veszett tekintete ott izzott magas cserkesz prémsüvege alatt.

Ekkor az akolban eldördült egy puska, és a hegyek visszhangja megismételte és elnyújtotta a dörrenést.

– A felkelők! A felkelők! – kiáltották imitt-amott.

Mindannyian az akol irányába néztek, de csak füstgomolyt láttak a bejáratnál, amelyet a reggeli szellő eloszlatott a faágak között. Az első rövid meghökkenés és zavar után a sereg iszonyatos össztüzet adott le, amelyet éktelen, hosszan tartó visszhang követett. De miután eloszlott a füst, kiáltások hallatszottak:

– Dzsambalazt megölték!

Dzsambalaz valóban a földre hanyatlott, pontosan a torkán ment át egy golyó, s a szájából vérsugár bugyogott. Az akolból jött lövedék végzett vele.

Erre a hírre pillanatnyi káosz támadt a seregben, mire az visszahúzódott és elrejtőzött: ki hova tudott. A vezér testét gyorsan elvitették. Eltűnt a lovasság is. De az erdőből több lövés már nem jött.

Jó idő múlva, amikor a csendből rájöttek, hogy a felkelők elmenekültek az erdőből, egy merészebb cserkeszekből álló csoport nekibátorodott, és a cselopeki út felől behatolt az erdőbe és átfésülte. Csak egyetlen felkelőt találtak egy tölgyfa tövében holtan, egy harminc év körüli férfit: arcát fekete szakáll borította, az egyik lábán megsebesült s rongyokkal át volt kötve. A cserkeszek megértették, hogy a csapat a Balkán hegységbe menekült.

(Való igaz, Botev eleste után a Vol-csúcsnál csapatának egy része mintegy negyven legény, a lábán megsebesült hős Pero vezetésével nekivágott a hegynek: egész éjszaka barangoltak a kietlen vidéken, és hajnal felé fáradtan, éhesen, az álmosságtól elgyötörten leereszkedtek a cselopeki erdőbe, ahol álomba merültek, akár a holtak, nem tudván, hogy kilesték őket.)

A cserkeszek egyik golyója véletlenül megölte Perót. Semmilyen más áldozatot nem találtak. De amikor a cserkeszek benéztek az akolba, ott egy újabb tetemre bukkantak.

– Egy pópa felkelő – kiáltottak fel csodálkozva.

Egy bajusz nélküli fiatalember feküdt ott elterülve a földön, átlőtt fejjel. Szerzetesi csuha volt rajta,

amelynek szétnyílott eleje felfedte a vértől bíborszínű bujdosóruhát. Lőportól megfeketedett szája nyilvánvalóvá tette, hogy miután Dzsambalazt leterítette, puskájával agyonlőtte magát. Hogy találkozott-e az éjjel a felkelők csapatával: azt nem tudni.

Szokásukkal ellentétben, ahogy az ehhez hasonló esetekben tették, az irreguláris török katonák nem vágták le a felkelő fejét, hogy karóra tűzve körbehordozzák, mint a győzelem trófeáját: vezérük halála miatt nem őket illette meg. Megelégedtek azzal, hogy felgyújtsák az akolt, amelyben bent maradt a tetem. Az akol még este is füstölgött, amikor a török sereg két egysége lent az Iszkârnál, a sziklák közelében legyilkolt tizenhárom felkelőt, akik délután leereszkedtek a Balkán hegységből, hogy átgázoljanak a folyón.

*

Ilijca anyó már régen halott. A félholt gyermek azonban életben maradt, most egészséges dalia és P. őrnagynak hívják. Megboldogult nagyanyja, amikor annak idején ezekről az eseményekről mesélt neki, azt mondta, meg van győződve róla, hogy a gyermek gyógyulása nem annyira a dühös szerzetes hanyagul elmondott imájának, sokkal inkább a jótettnek köszönhető, amelyet nem tudott véghezvinni, de szívből akarta, hogy megtegye.

(1881)

DUDÁS GYULA FORDÍTÁSA

Hadzsi Ahil

(Arckép)

ХАДЖИ АХИЛ

(ПОРТРЕТ)

Ki ne hallotta volna hírét Szopot város nevezetes borbélyának?

Mindenki, aki megfordult a városban, vagy csak elbeszélgetett üres óráiban, jókedvében Szopot valamelyik lakosával, okvetlenül hallott valamit Hadzsi Ahilról (a hős valódi neve Hadzsi Lilko, de az író megváltoztatta. Az elbeszélés még a hős életében jelent meg) – én így fogom nevezni.

Kolcso, a vak dalnok és komédiás jártában-keltében el kellett hogy ejtsen néhány történetet vagy anekdotát hősömről.

Márpedig Kolcso mindenütt megfordult.

Hány vidám társaságot foglalkoztatott Hadzsi Ahil személye és különcségei!

Hány szellemes mondása járt szájról szájra az emberek között!

Körbejárt, és eltűnt nyomtalanul.

Mert Hadzsi Ahil szegény borbély volt, egyfajta félművelt Figaro, aki csak az álmoskönyvet, Martin Zadekát és a Bibliát olvasta, nem jegyezte fel azt, ami a fejében megszületett, és jóllehet szilárd meggyőződése volt, hogy nagy ember, nem vágyott különösebben a halhatatlanságra.

Nem. Ő gondtalanul élt.

Minden becsvágya kimerült a minél több leborotválandó szakáll fellelésében és minél több ötgarasos kávé főzésében.

Igen, ezenkívül még szenvedélyesen szereti méltó élete párját, „Éva anyót". A tamburáját meg még Éva anyónál is jobban.

A bort meg a tamburájánál is jobban.

Amint látják, nincs híján apró gyarlóságoknak...

De hát kinek nincsenek gyöngéi?

Napóleon mértéktelenül szerette a tubákot.

Nagy Sándor az italt.

Szuvorov gyöngéje a kakaskukorékolás utánzása volt.

Noé, az ősatya, nos, ő is osztozott Nagy Sándor és Hadzsi Ahil szenvedélyében.

Hadzsi Ahil pedig, mint mondottam és bizonyítani is fogom, nevezetes, kivételes egyéniség.

Egyébként mindenki, aki személyesen ismeri, különbözőképpen vélekedik e tekintetben.

Némelyek őrültnek tartják.

Mások szeszkazánnak.

Megint mások filozófusnak.

Az olvasók is megfogalmazhatják saját véleményüket, ha elolvasták mindazt, amibe most belefogok.

Lássunk hozzá a hős arcképéhez.

Hadzsi Ahil ma hatvanhat esztendős; termete a közepesnél magasabb; sötétszürke, átható pillantású szeme állandóan ide-oda cikázik, s gyakran tükröz iróniát; arca széles és majdnem négyszögletes, azon oknál fogva, hogy két orcája az álla vonalánál valamivel magasabban lefittyed, s valami kellemes szimmetriát ad az arcnak, amely ékessége, a nyírott bajusz nélkül nagyon emlékeztetne Gorcsakov arcformájára. Homloka széles, a busa, fekete szemöldökkel párhuzamosan barázdált, mély árkokkal és gyűrődésekkel szabdalt, amilyenek a Szókratészt ábrázoló szobrokon

láthatók. Hadzsi Ahil a háború előtt fekete fezt hordott, a boldogult Mahmud szultán idejéből való formájút, amely eleinte valószínűleg egyértelműen vörös színű volt, később azonban, a számtalan újrafestés következtében, amelyeken átesett, átalakult, és fokozatosan megváltoztatta színét: vörösből égőpirosra, majd sötétpirosra, aztán halványlilára, később sötétlilára, erről feketéslilára, majd feketésre, s legvégül feketére. Hétköznapokon Hadzsi Ahil buggyos térdnadrágját viselte, a számtalan sztereotip és elpusztíthatatlan ránccal, nagy ünnepeken pedig felöltötte barna posztósalavárijját, amelyet az öv alatt, a szárak fölött elöl-hátul vékony, fekete selyempaszomány díszített, sajátságos, meglehetősen kétes művészi ízlésre való toll-, arabeszk- és egyéb mintákkal.

Ez a salavári azonban, bár vadonatújnak látszik ma is, igencsak az ősidőkből való, és fontos szerepet játszott hősünk életében.

Ebben töltötte legénykorát, s babonázta meg a szépnemet mindenfelé, ahol csak megfordult; ezzel sikerült elbűvölnie első feleségét, s összeházasodnia a méltóságteljes „Éva anyóval". Ebben járta be a világot. Beutazta ez a salavári Görögországot, Boszniát, Cárigrádot, Bukarestet, a Szentföldet: feljutott a Tábor-hegyre, látta a mennyei világosságot, ellátogatott távoli földekre, tanúja volt csodás eseményeknek. Mennyi kedves, ódon emléket rejt magában! Részese volt Hadzsi Ahil ifjúságának, utazásai távoli korszakának. Ezért ma is, ha felölti ezt a salavárit és derekára tekeri a damaszkuszi selyemövet, rendkívül ünnepélyes külsőt ölt: pillantása fontoskodóvá és sokatmon-

dóvá, járása súlyossá és ünnepélyessé válik. A csibukjának is megvan a maga ragyogó múltja: harmincöt éve kapta ajándékba Nikita jeruzsálemi rendfőnöktől, zarándoklása idején. Tamburájának kora szintén tiszteletre méltó. Sok évvel ezelőtt egy vásáron vette Macedóniában, egy zsebkés áráért, de gyakorta bizonygatja, hogy valódi ritkaság.

– Nem is muzsikál, valósággal beszél – mondogatja büszkén.

Hogy befejezzem arcképét, még hozzáteszem, hogy Hadzsi Ahil nyelve mindannyiszor megbotlik, valahányszor az „a" hangot kell kimondania. Ez a tökéletlenség azonban csak még inkább kiemeli ékesszólását.

A legcsodálatosabb azonban Hadzsi Ahil háza volt. Azt mondják, hogy a felső szintet hússzor alakította át, és csak akkor nyugodott meg, amikor olyannak látta, amilyennek a képzelete teremtette.

Valóban mesébe illő építmény volt ez, nem alkalmazkodott semmiféle ismert építészethez, elfogadott alaprajzhoz. A város lakói „a torony" nevet adták neki. A lépcsők, amelyek az említett szinthez vezettek, szeszélyes csigavonalban kanyarogtak, s egy szűk kis folyosóba torkolltak: ennek bal oldaláról nyílt a félkör alakú, kúposra kihegyezett rudakkal körülkerített, az udvar fölé kiugró erkély; jobbra egy félig üveg, félig faragott deszkaajtó nyílt, ez pedig az emelet egyetlen szobájába vezetett. E szoba szeszélyes, különös módon volt berendezve és feldíszítve. Közvetlenül az ajtó mellett volt egy farácsos faliszekrény. A rácsokon át természetes nagyságban egy gyermek gipszszobra látszott, aki bal térdére támaszkodva ír

egy papírlapra. Az egész városban ez volt az első és egyetlen gipszszobor. Honnan hozhatta? Ám ez a gipszgyermek volt a legvonzóbb látványosság. Férfiak, nők, gyermekek jártak csodájára! Hadzsi Ahil oldalba bökte és figyelmeztette őket, hogy ne beszéljenek, nehogy megzavarják az író gyermek gondolatait. A különböző faragványokkal ékesített, kék és piros mintákkal tarkított mennyezet kellős közepén egy nagy, kerek tükör ragyogott, rendeltetése ismeretlen volt. A tarkabarka ablaktól jobbra, egy asztalkára szegezett laterna magica állt, amelyet minden belépőnek nyomban meg kellett csodálnia. Hadzsi Ahil fontoskodva és ünnepélyesen megforgatta a kart, és időnként oktató hangon felkiáltott:

– Szevasztopol! – a muszka csatája az angliusokkal... Jól nézd meg a muszkákat: olyan a fövegük, mint a Szent Szófia kupolája... Jártam ott is... Lám, Gorcsakov és Mencsikov! Ezek orosz tábornokok... A kapitány ismeri őket... A Szentföldön találkoztunk... Hogy mikor? Évekkel ezelőtt... Most figyelj!... Velence! Ez a tengernél van... Látod a kajakokat?... Sztambul! Ez itt Sztambul... Kilencvenkilenc hit van ott... Franciák, angliusok, muszkák, taljánok, perzsák, törökök, arabok, görögök, örmények, héberek, vagyis zsidók, bolgárok és így tovább... Láttam a Dikilitast, a Szent Szófiát, a Szaraj-burnut, az Atmegdant, ahol Mahmud szultán leverte a janicsárokat; jártam Üszküdarban és Indiában... Ismerem a Fehér- meg a Fekete tengert... Hej, anyám! De sokat jártam-keltem... Öregember vagyok... sokat tudok... Tanuljatok, gyerekek!... Moszkva égése!

Ott égették meg elevenen a muszkák Bonapartét... Nézd most a templomot... ez Róma... Ott a római pápa... Tudod, ki a római pápa? Nem tudod... Nem olvastad az Írást... de én ott voltam... Ismerem Oláhországot meg Bukarestet... Ömer pasa! Köpj rá, nézd a következőt!... A Vezuvius! Látod, látod a lángokat? Látod, csak fel nem foghatod, igaz? A Vezuvius egy hegy a Holt-tenger közelében, Betlehemnél, olyan, mint a mi hegyünk... képzeld csak el, mintha az Osztro Bardóból tűz meg füst szökkenne a kék égre... he? Kisujjamban vannak ezek a dolgok... csak engem kérdezz... tudok én mindent. Tudós ember vagyok!

A falakon és az ablakok között függő képek rikító színekkel különböző helységeket, városokat ábrázoltak. A bal oldali falon egy bumfordi mázolmány valami városszerű dolgot mutatott, sok összezsúfolt házzal, jegenyékkel, boltívekkel, minaretekkel, keresztekkel, árbocokkal és hajóvitorlákkal, egy rikító kék mező fölött – amely a tengert akarta ábrázolni – átívelő hidakkal. Alatta dőlt betűkkel a következő felirat volt olvasható: Cárigrád vagy Konstantinápoly (Európa Gyöngyszeme).

A szemközti fal csaknem ugyanilyen stílusban egy másik várost ábrázolt, alatta az alábbi szavak: Város! Város! Hatalmas Babilon! Az ablakok között zöld alapon festett jegenyék feketéllettek. Az utcára néző ablakok felső része félkörívben, mór stílusban készült. Alsó részüket levehető rács ékesítette. Kívül, az utcafronton, az ablakok alatt egy nagy, ágas-bogas, festett fa pompázott, két oldalán két odaláncolt, fel-

kunkorított farkú, sárga oroszlán lógatta a nyelvét. Úgy látszik, erre a képre volt a legbüszkébb Hadzsi Ahil, mert leírhatatlanul önelégült arckifejezéssel nézte a piacra jövő parasztokat, amint megtorpannak az úton, és tátott szájjal bámulják a falon a sárga szörnyetegeket.

Akkor kivette a szájából a csibukot, fújt egy füstoszlopot, és pártfogó hangon így szólt:

– Ne féljetek tőlük! Nézzétek csak, ameddig akarjátok! Meg vannak kötve.

És megint bekapta a csibuk borostyán szopókáját.

Vagy egyszerűen csak ennyit mondott:

– Indiából hoztam őket!

És arca komoly kifejezést öltött, és az egyszerű pórnép képtelen volt felfogni: Hadzsi Ahil tréfál vagy hazudik.

Ha látta, hogy nő a kíváncsiak csoportja, különös élvezettel oktatta őket az állattan rejtelmeire, leírta az Indiából hozott oroszlánok tulajdonságait és szokásait, s ilyenkor tökéletesen szabadjára engedte gazdag képzeletét: belemelegedve mesélte, hol és mennyiért vásárolta őket; hogy hívták az eladót; India melyik városában történt a dolog, például: Dzsendemtasban.

A parasztok tátott szájjal lesték a szavát.

Hadzsi Ahil pedig állandóan megőrizte komolyságát.

De ha észrevette, hogy a háttérben valami városi ember hallgatódzik, és kihívó nevetésével zavarja őt, félbeszakította az állattani fejtegetést, faképnél hagyta hallgatóit, visszavonult műintézete ajtajához, és ra-

vaszkásan hunyorogva, ujjával rezes orrát ütögetve, lassan, vontatottan motyogta, mintha egyházi éneket kántálna:

– Nem így van, de az egyszerű népnek így kell mondani. Ne nevessetek, gyerekek... Az egyszerű pórnép szereti, ha becsapják, és én tanult ember vagyok!

Valami Hadzsi Ahil múltjából.

A hajdani népes család egyetlen életben maradt képviselőjeként kezdetben – világ körüli útjai és Bábel tornyának építése idején – meglehetősen jómódú kés- és kardkereskedő volt, portékáját a birodalom összes vásáraira széthordta. De amikor e míves munkára nem akadt többé vevő szülővárosában, elkeseredett, s összegyűjtve valamennyi szúró-, vágó-, halált hozó fegyverét, felhalmozta őket pincéje egyik sarkában, rájuk szögezte az ajtót, örök fogságra és rozsdára ítélve kedves vasait. Attól a naptól kezdve nem volt többé kardkereskedő. Ha megkérdezte valaki, miért hagyott fel az üzlettel, filozofikus nyugalommal felelte:

– Aki halált árul, viheti-e valamire?

Később újabb csapások sújtották Hadzsi Ahilt. Az a balszerencse érte, hogy egy ármányos emberhez adta egyetlen, örökbe fogadott leányát. Ennek a fickónak a lelke éppoly fekete volt, mint a képe; ügyvédi hivatalt viselt a török bíróságokon. Nem tudni, hogy a vő mit tett, mit nem, de egy év alatt sikerült túladnia apósa házán, s őt magát az utcára tette ki. A ház új bir-

tokosa kegyelemből a kerítés mellé egy keskeny, hosszúkás kávézót épített, egy ajtóval és egyetlen apró ablakkal, a falakat csak fekete sárral mázolta be; beszerzett néhány kávésibriket, csészét, borotvát és egyéb apróságot; és megengedte, hogy a szegény Hadzsi Ahil ott lakjék és keresse meg kenyerét élete párjával együtt. Magát a házat pedig, a Bábel tornyával együtt, lerombolta, hogy új épületet emeljen a helyén.

Hadzsi Ahil úgy sírt, mint Jeremiás a babiloni romok fölött.

Akkor szokott rá az ivásra.

Más vigasza nem volt.

Hadzsi Ahil azonban filozófus volt. Azt mondta: mindez Isten rendelése – s hamarosan megbékélt új helyzetével és kalickájával.

A balsors nem keserítette el, nem verte fejét a vasrácsokba, mint Tamerlan, s nem vetett méreggel véget életének, mint Themisztoklész. Az előbbi vadsága éppúgy hiányzott belőle, mint az utóbbi érzékenysége, ezért nem vált meg e kínzó léttől. Ha Tamerlan tudott volna tamburázni, Themisztoklész pedig borotválni, bizonyára találtak volna még egy modus vivendit ezen a világon; hiszen az ember nem halhat bele fájdalmába – tamburával a kezében, és éhen sem halhat – ha borotválni tud.

Ellenkezőleg. Ha kiszabadították volna Hadzsi Ahilt szűk kávéházketrecéből, megint csak talált volna a földön egy zugocskát, hogy ott várja be sorsa beteljesülését – vagy legalább egy ócska hordót, hogy abban lakjék, mint Diogenész, és örüljön a napfénynek.

Életben maradt ugyan, de a lelkében kérlelhetetlen

gyűlölet vert gyökeret és szökkent szárba az ügyvédek ellen. Az ügyvédek szerinte elcsúfították a világot.

– Egyetlen dologban hibázott az Úr: hogy ügyvédeket teremtett – mondogatta sóhajtozva.

És becsületesen fenékig ürítette poharát.

Hadzsi Ahil berendezte kávéházát. Akárcsak ő maga vagy boldogult tornya, kávéháza is nyomban szemet szúrt eredetiségével és különös látványával. Mivel nem volt kimeszelve, a durva, fekete agyaggal tapasztott falak bántották Hadzsi Ahil szemét és föléb resztették rosszallását, ezért úgy döntött, hogy valamelyest kicsinosítja, s a hozzáértő határozottságával és műgondjával látott munkához... Egy év múltán a kávéház látogatója visszahőkölt a szemébe ötlő szokatlan látványtól. Minden fal tele volt ragasztva tarka papírokkal, rajzokkal, képekkel, figurákkal, bibliai, történelmi, komikus alakokkal, mindenféle rajzokkal és állatokkal, amelyeknek sem fajuk, sem nevük nem volt. Ha nincsenek ott a kávésibrikek, amelyek kecsesen függtek a falon, a kémény mellett, odébb pedig, tompa végükkel szimmetrikusan egy keskeny deszkába szúrva, a borotvák, a külföldi turista, aki először lép be ide, azt hihette volna, hogy ez valami tágas képtár, a festészet legpompásabb alkotásainak keleti ízléssel elrendezett világkiállítása!

És valóban, különféle furcsa, elképesztő rajzok és képek bámulatra méltó gyűjteménye volt ez, amelyeket csak Hadzsi Ahil eredeti művészi ízlése volt képes fellelni, így csoportosítani, elhelyezni és összhangba

hozni. Nem volt itt semmilyen osztályozás, semmiféle feltételezett rend, semmifajta szokványos tervezés. Mindent valami filozofikus nagyvonalúsággal ragasztottak fel. A magas- és az alacsonyrendű, a kifinomult és a faragatlan, a fennkölt és az alantas, a nemes és a komikus – ott állt egymás mellett valamennyi ellentét és kontraszt, igénytelenül, előítéletek nélkül, egyenlően... A történelem mellett a botanika, az ájtatos társaságában a vigyorgó karikatúra, minden találkozott itt egymással. Maximilian fényképe mellett (lelövése pillanatában) ott állt a jávai tigris; Macedóniai Nagy Sándor frígiai sapkás feje mellett békésen megfért Hadzsi Ahil arcképe a nevezetes Mahmud szultánféle fezzel, kezében a szentföldi csibukkal; a két félteke – valamelyik Danov-atlaszból kitépett – kis térképe mellé JÓB márkájú cigarettapapír-doboz fedelét ragasztotta; Szent Pantelejmon kőnyomatos képe közvetlen szomszédságába – a szent éppen a természet törvényét változtatja meg, lófejet illesztvén a szamárra – egy kánkánt járó színésznő képeslapból kivágott figurája került; Ferenc József és császári hitvese képmása mellett Krali Markót ábrázolta egy rajz, amint buzogánnyal hadakozik Musza Keszedzsija ellen; Szófiai Szent György görög fezes és arnauta páncélinges nyomata mellett pedig Szevasztopol bombázása volt látható. A művészet sokfélesége és a tartalom kontrasztjai mintha egymáson akartak volna túltenni a különböző képeknek és cikornyáknak ebben a tobzódásában!

De itt még nem ért véget a néző bámulata. A polcokon az emberi értelem alkotásainak további kincsei

halmozódtak! Újabb csodák szédítették az ember szemét. Feltornyozva, összezsúfolva, egymás hegyénhátán – az előbbihez hasonló harmonikus rendetlenségben – fém-, fa-, gipsz-, kő-, karton- és csontfigurák meg tárgyak ezrei mindenütt – valóságos múzeum, amely minden elképzelhető formában bemutatja a természet három birodalmát, természetes vagy mesterséges formában. Összekeveredtek itt egymással a fafaragás, metszés, öntés, vasmívesség, fazekasság remekei – itt hivalkodott a technika, a művészet és a kézügyesség, mindenféle fajtában és formában. Cink gyertyatartók, ócska dobozok, elhasznált dohányosszelencék, különböző kis kerekek, bádog fonókerekek, fenőkövek, gipszszobrocskák, karlovói köcsögöcskék, szopoti kisbicskák, meg piros tokban gabrovói kések, trojani szőnyegvarró tűk, genfi órák famaradványai, fekete és fémgombok, plovdivi aranyozott pipácskák, egy Szredna Gora-i szarvasagancs darabkái, elefántcsont darabok, emberi fogak, lópaták, víztároló lopótökök, egy macska, gabrovói fából készült fedők, egy kezetlen Vénusz, óhitű ikonok, törött tükrök, cigarettaszipkák, csibukok, csibukocskák, egészen apró csibukok, egy szakadt csövű vízipipa, nagy fejű balzsamosüvegcsék – szopoti gyártmány –, üres kis flakonok párizsi vagy lyoni gyárak címkéivel, apró csészék, csészealjak, kis tálcák, porcelán edénykék, tölténytáskák, mérlegtálak, kalitka, egy kopja, néhány szablya, elromlott kakasú pisztoly, játékkártyák, szögecskék, mérlegsúlyok, régi naptárak, Najden Jovanovics álmoskönyve, egy biblia, kacsatollak írás céljára, pávatollak a kaloferi apácakolostorból, és

megszámlálhatatlan mennyiségű limlom, kacat, csecsebecse volt látható ezeken a poros polcokon, tanúsítva Hadzsi Ahil óriási türelmét és állhatatosságát.

Mindamellett azonban Hadzsi Ahil tudatában volt gyűjteménye értékének, és leírhatatlan gyönyörűséggel pillantott látogatóira, akik szívélyesen érdeklődtek kincsei iránt és figyelmesen szemügyre vették azokat.

Ilyenkor önelégült mosoly ragyogta be arcát, és füstfelhőt pöfékelve, mint korábban a parasztoknak, elmesélte minden egyes darab érdekes történetét: melyiket vette Bukarestben, melyiket hozta a Szentföldről, melyiket törte össze a macska, amikor meggondolatlanul egy egér után vetette magát, melyiket tette tönkre együgyűségében Éva anyó, és így tovább, a végtelenségig!... Végeérhetetlen elbeszéléseit és magyarázatait mindig a következő szavakkal fejezte be:

– Tenger-agy, borotva-ész, kígyó-ember!

E szavakkal önmagára célzott.

De ha észrevette, hogy valaki megmosolyogja vagy gúnyolódik rajta, vagy nem értékeli kincseit, amint illik, fenyegetően összevonta szemöldökét, és nyomban kitalált egy szúrós epigrammát, odaillő és megsemmisítő választ.

Egyszer egy Oroszországban nevelkedett fiatalember, nagyszámú egybegyűltek előtt, gúny tárgyává akarta tenni, és elkövette azt a tapintatlanságot, hogy így szólt:

– Hadzsi apó, csodálom az eszedet: minek raktad ide ki ezt a sok haszontalanságot?

– Hogy az ostobáknak legyen min csodálkozni – felelte nyugodtan Hadzsi Ahil.

A legény a legszívesebben elsüllyedt volna.

Általános nevetés támadt.

Hadzsi Ahil viszonya földijeihez ellentmondásos volt. Gyűlölte a szopotiakat fennhéjázásuk, árméánykodásuk és szemforgató ájtatosságuk miatt. Nem vett részt személyeskedő csatározásaikban, örökös perpatvaraikban. Nem fogta pártját sem a fiatalságnak, sem a csorbadzsiknak, akik elkeseredetten, minden eszközzel marták egymást: a fiatalok támadásokkal és szatírákkal, amelyeket minden reggel ott talált kávéháza ajtajára ragasztva, a csorbadzsik pedig a törökök előtti intrikáikkal és a zsandárokkal. Az eszme és az erőszak harca nem volt ínyére, nem látta időszerűnek, távol tartotta magát a pártoktól, és felülemelkedett a forrongó szenvedélyek hullámzásán.

Gyászosan mondta egyszer a kávéházában összegyűlt pártvezéreknek:

– Ilyen nagyokosok miatt engedtük ki a madarat a kezünkből ötszáz évvel ezelőtt is... (A „madár" a bolgár cárság volt.)

És gyorsan szívott egyet csibukjából, elégedetten, hogy kimondott egy veszélyes igazságot.

Nyíltan elítélte földijei erkölcseit. Rettentően boszszantotta egyes személyek hitbuzgalma, akiknek lelki tisztaságáról nemigen volt meggyőződve. Szarkasztikus mosollyal nézte őket kávéháza ablakából, amint reggelente lassú, fontoskodó léptekkel mennek a templomba.

– Istenhez fohászkodnak, az ördögöt szolgálják – mondogatta. Különös neveket adott nekik.

Az egyiket Árményos rabnak, a másikat Fari-

zeusnak, a harmadikat Annásnak, a negyediket Kajafásnak, az ötödiket Heródesnek hívta.

Anélkül, hogy olvasta volna Voltaire-t vagy Renant, vagy legalább Büchnert, mindenféle istenes érzés kiveszett belőle, és soha nem járt templomba, mert szentül hitte, hogy a legármányosabb emberek a legistenfélőbbek. Egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy ne tiltakozzék ez ellen az álszenteskedés ellen. Felemelte szavát az anyagiasság ellen is, amely ma minden rendű és rangú emberek között eluralkodott. Amikor a pópa ment el a kávéháza előtt, azt mondogatta:

– Ha szegény ember hal meg, a pópák az énekelni valót is olvassák; ha meg gazdag, az olvasni valót is éneklik!

És kiköpött.

– Hadzsi Ahil apó, miért nem mégy templomba legalább húsvétkor? – kérdezte egy gazdag ember.

– Ha van pénzed: „Krisztus föltámadt!"; ha nincs: „Halálnak halálával halsz!" – felelte a filozófus.

Hadzsi Ahil forrón óhajtotta, bárcsak sújtana le valami büntetés a szopotiakra, hogy levetkőzzék kárhozatos bűneiket. Amikor egyszer jégeső kerekedett és elvert mindent, kigázolt a főteret borító vastag, lucskos jég közé, megállt a közepén, s karját égnek emelve, egy hajdani próféta dörgő hangján kiáltott fel:

– Uram! Most láttam, hogy igaz ember vagy!

Akárcsak Ezékiel, nagy romlást jósolt Szopot városának.

– Eljön az idő – hajtogatta –, amikor ezen a főtéren

akkorára nő a bürök, mint Góliát, és akkora békák fognak henteregni benne, mint Racsko Bal!

Az említett személynek széle-hossza egy rőf volt.

És amikor öt évvel később, 1877-ben Szopot hamuvá és kőhalommá vált, ellátogatott szülőhelyére, és keserű iróniával kérdezte a főtér romjaitól: – Babilon! Hol vannak a lakóid?

Szopot városa iránti érzületei azonban, mint mondottam, ellentmondásosak voltak.

Jóllehet zúgolódott földijei ellen és fensőségesen leleplezte bűneiket, nem szégyellte, hogy tagja ugyanennek a társadalomnak, és büszkén kürtölte világgá, hogy a kapitányok falujából való. Magasra taksálta földijei értelmét és jó tulajdonságait, és minden adandó alkalommal igyekezett is ezt bizonyítani, a közeli Karlovo város kárára, amelyet – ismeretlen történelmi okokból – szánalmasnak ítélt, és lakosait soha nem kímélte meg szarkazmusának fullánkjaitól.

– Volnál csak karlovói, most megkapnád a magadét! – mondta bosszúsan egy földijének, aki valami ostobaságot mondott.

Ezzel szemben szerette a szopotiak dicsőségét hirdetni, s ilyenkor elhanyagolta az igazságot – a szopotiak mind nevezetes emberek!... Ha hajdutok – vezér lesz belőlük, ha szerzetesek – rendfőnök, ha bárkások – kapitány, ha iskolamesterek – tanító.

És fellángoló hazafias buzgalma ilyenkor nem ismert határt.

Lokálpatriotizmusában néha még a saját önérzetét is feláldozta, hogy kifejezze a szopotiak iránti csodálatát.

– Hídnak születtem, két part között vagyok, egyikhez sem tartozom igazán.

Amikor 1877-ben elmenekült Szopotból, a basibozukok támadása és fosztogatásai elől, és Bukarestben elmesélte néhány kereskedőnek szülővárosa pusztulását, egyik hallgatója, egy gazdag bukaresti polgár, diplomata, hirtelen félbeszakította, és fennhéjázóan így szólt: – Hogyan? Szopotot a basibozukoknak adtátok? Én ismerem Szopotot. Olyan stratégiai pozíciójuk van, hogy akár hónapokig védhettétek volna: ha eltorlaszoljátok a kiszileri utat, elálljátok az ahievói utat... Aztán... tartjátok magatokat, verekedtek... Ismerem a város fekvését!

– Akadt ott köztünk a te fajtádból is – felelte Hadzsi Ahil, az önérzetes szopoti hazafi.

A „diplomatát" mintha leforrázták volna ezzel a válasszal!

Nem tudta, kinek osztogat jó tanácsokat.

Kávéháza mindig tele volt látogatókkal, akik a történeteit és a trefáit akarták hallani. Nem vették zokon finom, csipkelődő megjegyzéseit, amelyekkel időnként elárasztotta őket. A csorbadzsik, akiket a leggyakrabban abriktolt, és akiknek a Bibliából kölcsönzött neveket, okvetlenül betértek, hogy nála igyák meg reggeli kávéjukat. Vidám, öblös hahotázással jutalmaztak minden jelzőt, minden csípős elnevezést, amit a szellemes Hadzsi Ahil rájuk aggatott, és amit senki másnak meg nem bocsátottak volna. Ő maga azonban soha nem nevetett, egész komolyságát és közönyét meg-

őrizte, mintha ezeknek az embereknek valóban ez lenne a nevük; mintha másképp nem is lehetne emlegetni őket.

– Ármányos rab! – így hívta az öreg I. B.-t, aki jártában-keltében mindig egyházi énekeket dünnyögött, leggyakrabban azt, hogy Minden lélegzet az urat dicsérje, és már kétszer csődbe jutott – az Istenhez fohászkodol, az ördögöt szolgálod. No lám, itt jön a Dölyfös Farizeus is – kiáltotta Hadzsi Ahil G. H.-nak, aki peckesen lépett be, vörös cobolyprémmel bélelt, hosszú posztókabátjában. – Ha cár volnék, a rózsafüzéredre akasztanálak fel – tette hozzá Hadzsi Ahil, az uraság fölöttébb hosszú borostyán olvasójára mutatva. – Jó reggelt, Pilátus – mondta egy újonnan felbukkanó személynek, aki reggel-este templomba járt, de a kádi előtt huszonkét garasért hamisan esküdött. – Te most vagy a templomból jössz, vagy a bírótól... Hohó, itt van Kajafás és Annás!... És összejött az istentelenek tanácsa... Írástudók és farizeusok! Jaj nektek! Isten hozott, Mammon hódolója! – kiáltott fel ismét Hadzsi Ahil, amikor egy újabb hosszú bunda nyomult be, aki még mindig a görög pátriárka fennhatóságát ismerte el. – Ahol ni, megjelent az öreg Heródes is. Igaz-e, hogy lopod a pénzt a templomi asztalról? – intézte a kérdést egy temérdek nagyságú salavárihoz, amely az egész kávéházat betöltötte. – Lám, itt vagytok mind... Már csak az hiányzik, hogy tanácsot üljetek és megfeszítsétek Krisztust!... Buna diminiaca, domnule doktor Josiu – kiáltotta Hadzsi Ahil oláhul, és tiszteletteljesen ajtót nyitott egy törékeny emberi teremt-

ménynek, aki legfeljebb tizenhat esztendősnek látszott. – Olyan vékony a nyakad, mint a macskámé, a lábad meg, mint egy ángliusé! Te, atyámfia, csak szöcskét eszel, mint a csodatevő Haralampi! – Mint Keresztelő Szent János! – javította ki a cingár emberke. – Ó, és nézd csak, ott van Hodzsoolu! Húst akar venni amott. Úgy eltátotta a száját, mintha az egész mészárszéket be akarná kapni! Jaj neked, te haspók! Akkora a pocakod, mint Necso Mangacs nagy hordója, nehezen fogsz te általmenni a tű fokán, hogy a Paradicsomba juss, nemigen bízom benne. Hát te, Szegény Jób! – fordult Hadzsi Ahil egy milliomoshoz, aki az egyik sarokban ült maga alá húzott lábbal, és hangosan szürcsölte kávéját. – A fezedet Bukarest összes mosónői sem tudnák tisztára mosni... A porontyaidat csak belekkel eteted; miattad nem jut nekem soha a bélből... a te lelkeden fog száradni a macskám pusztulása!

Csipkelődése fullánkos volt, de igaz.

Nevettek a vendégek; nevettek a kigúnyoltak, és szokatlan önmegtagadással nyelték le a kávé mellé a szarkazmus keserű ürmét, amellyel a házigazda bőkezűen traktálta őket.

A gazdagok mellett azonban másféle vendégeket is fogadott Hadzsi Ahil, akik akkor gyűltek össze kávéházában, amikor az előbbiek nem voltak ott. Ezeket a másfajta vendégeket különösen szerette, pártfogolta rokonszenves tulajdonságaik és ártalmatlanságuk miatt. Ezeknek is bibliai neveket adott... Az egyiket Szegény Lázárnak hívta. Ez béketűrő emberke volt, egyre a jobb kabátujját nézegette gyászos pillan-

tással, és örökké a csibukját szörcsögtette, pedig kis cigánypipájában nem volt sem tűz, sem dohány. A foltozóvarga tiszteletre méltó művészetét gyakorolta, és télidőben, ha kisütött a napocska, kivitte dolgozószékét a szabad ég alá; egyébkor pedig a kocsmák faszénparazsánál melegedett. Az Isten embere, Alekszij nevet egy foltozott nadrágú, molyrágta sapkás kis öreg viselte, aki bort soha nem ivott, nem is dohányzott, és tisztes kora ellenére botladozott, ha fiatal fehérnépet látott. Egy másik személyt Sokat szenvedett Jóbnak keresztelt Hadzsi Ahil, ennek beesett szeme egyre az égre sandított, és köszönettel vett minden reggel és este néhány ökölcsapást hitvesétől. Nyilvánvalóan ezért nevezte Hadzsi Ahil Sokat szenvedett Jóbnak, megkülönböztetésül a milliomos Szegény Jóbtól. – Bélpoklos – mondta egy másik figurára, ennek az arca bal felét vörös szőrzet borította, jobb felét pedig a himlő szórta tele számtalan nagy fekete ragyával, hogy olyan lett, mint egy jegyzőkönyv, amelyre parasztok százai ütötték rá ujjukat... – Matuzsálem – mondta egy embergombolyagnak, aki jószerint csak egy nadrágból meg egy sapkából állt – ez befödte az összes többit –, és hallgatagon üldögélt mindig a kémény melletti zugban, dorombolva, mint a macska. – Góliát – fordult egy másik érdekes alakhoz, akinek világi neve Nyúl Gancsu vagy „Káposztaugrató" volt. Ennek az érdekes személynek öklömnyi feje és egy arsin három rup magas termete volt (Hadzsi Ahil megmérte), így aztán, ha tele volt a kávéház, és nem jutott neki ülőhely, a kemencepadkán helyezte el Hadzsi Ahil, ahol

a törülközők száradtak. Ha nem volt más vendége a kávéházban, szerette egymás mellé sorba ültetni és atyai jóindulattal elnézegetni pártfogoltjait, s közben így fecsegett két szippantás között, a szentföldi csibukkal a szájában:

– Boldogok a lelki szegények... Ezek az emberek a légynek sem vétenek, annyit sem tudnak mondani, hogy „bikmakk"... Ezeknek csak az Úr jelenti a világ támaszát... Addig gondolkodom, míg egy szép napon felrakom őket egy kasba, egy ló hátára, és elviszem Cárigrádba, a szultán elé... És így szólok hozzá: „Felséges szultán! Hát szabad az ilyen emberektől adót szedni?"

Ezektől a kedves szavaktól elérzékenyültek a bibliai személyiségek. A Szegény Lázár úgy vigyorgott ellágyultságában, mintha a téli verőfényben sütkérezne; a Bélpoklos a csibukja szárával vakargatta a nyakát; Isten embere, Alekszij azt dünnyögte „Isten nyugosztalja"; a Sokat szenvedett Jób levette szemét az égről, Hadzsi Ahilra pillantott, mosolygott és bólogatott, ami azt jelentette: „igen, igen!"; az embergombolyag egy pillanatra abbahagyta a dorombolást arra a gondolatra, hogy a szultán színe elé kerül; Góliát pedig hálából megpödörte egyik ritkás sörtebajszát – a másik fele még nem nőtt ki.

De ünnepnapokon, amikor a pohár fenekére nézett, egyszerűen csodálatos volt Hadzsi Ahil. Hajadonfőtt, mellényben, feltűrt ingujjal, a szentföldi csibukkal a kezében kiállt az utcára, a háza elé, s ontani kezdte

végeérthetetlen filippikáit és szentbeszédeit a kíváncsiak csoportjának, amely percről percre nőtt. Az egész főteret betöltötte erős, öblös, fáradhatatlan hangja; minden hallgatója hegyezte a fülét, hogy felfogja szavai és javaslatai értelmét, amelyek egyre növekvő sebességgel követték egymást, összegabalyodtak, szétszóródtak, elenyésztek. Korholt, ítélkezett, tiltakozott, gúnyolódó szavakat szórt különböző személyekre, csipkelődő, finom célzásokat ejtett el, ügyesen irányított epigrammákkal vagdalkozott jobbra-balra; nevetést és mérget osztogatott körös-körül. Mindenkihez volt szava, amellyel jelezte: mindenkinek ismerte a múltját, gyarlóságait, nevetséges oldalait; nem engedett addig senkit kitérni az útjából, lehetett az pópa, aszszony, vénember vagy török, amíg rá nem akasztott valami találó jelzőt, amíg meg nem ajándékozta egy epés megjegyzéssel. Szellemes frázisai, bonmot-jai sziporkáztak, verseket rögtönzött, ontotta a bölcselkedő aforizmákat, persze a maga ósdi fogalmai és csiszolatlan stílusa szerint, ezek azonban gyakran meghökkentő telitalálatok voltak, és ha Voltaire vagy valamelyik másik nagyság szájából hangzanak el, betéve tudná őket mindenki. Aztán felkapta kedves tamburáját, és pengette utolérhetetlen művészettel, énekelt, majd letette a hangszert, megint beszélt, újra felvette, belekapott a húrokba, úgyhogy: amíg ő pihent, a tambura beszélt; azután a tambura pihent, hogy ő beszélhessen, és a hangoskodás, a lárma soha nem ért véget. – Gyerekek... ide hallgassatok! Öregember vagyok, meg fogok halni! Ezek a kincset érő ujjak a földben enyésznek majd!... Emlékezzetek a sza-

vamra: ti vagytok a bárka és én a kapitány – gemii ceviren kapitandir... Nem igazság kell, hanem rend!... Az ostoba, aki hallgat, olyan, mint a bezárt, üres láda... Egyél, Rajko! Az utolsó kenyérig, anyám!... A házat asszony nélkül, a férfit pénz nélkül a tűz égesse meg!... Egyesek azt mondják, amit hisznek, mások azt hiszik, amit mondanak!... A szél kidönti a fenyőt, de nem tud egy pókhálót eltépni... Grúz szépség, zsidó ész, örmény nyelv, görög felfuvalkodottság, török pusztítás, bolgár kín!... Minden eleven állat más eleven állattal táplálkozik: a trágya táplálja a földet, a föld táplálja a makkot, a makk táplálja a disznót, a disznó táplál minket, mi tápláljuk a törököket, a törökök táplálják a szultánt, a szultán a bolhákat, a bolhák – talán ők is táplálják a többi bolhát... Csodálom H. G. eszét, I. P. pénzét, P. R. agyafúrtságát, N. L. tanításait és N. I. járását... Amikor Cárigrádban tűz üt ki, háromféle ember szalad ott össze: az egyik oltani, a másik melegedni, a harmadik lopni... Porosz sereg, orosz erő... A muszka sereg csontkemény, kátrányfekete, ecetsavanyú, méregsós kenyeret eszik... Cara turceasca, cara hajduteasca... Ha pénzed van: feltámadt Krisztus; ha pénzed nincs: halálnak halálával halsz... Amelyik tehén nem ad tejet, azt letaglózzák; amelyik fa nem hoz gyümölcsöt, kivágják; aki nem fizeti ki a kávéját – kidobják... Ha meghal egy szegény ember, a pópák csak hümmögnek; ha gazdag hal meg, jajgatnak!... Indiában egy kis kavics ötezer garasba kerül, Szopotban meg egy szekér kőnek egy garas az ára... A muszkák az ördögöt „Csort"-nak hívják... Összetartó birkák a hegyen is

átjutnak; széthúzó farkasok magukban csatangolnak... Ha asszonyt viszel a házhoz, ügyelj, hogy a kéménye ne legyen vesszőfonatból, és a kondér lánca fahorgokból. – Nyúl Gancsunak azt mondogatta Hadzsi Ahil: – Az emberek az erdőbe járnak nyulat kergetni, te meg behúzódtál a faluba. – A trojaniaknak azt mondta: – Borotvált a fejetek, kilóg a fületek. – Elmés mondásainak se szeri, se száma, epigrammáinak se vége, se hossza! De végül Hadzsi Ahil hirtelen félbeszakította saját szóáradatát, bement kávéházába, odavetve a tömegbe gyűlt bámészkodóknak: – Elég; ha mindent elmondok, nem marad tudomány magamnak.

Egyszer a kávéházban arról beszélgetett Hrisztoszko és Mitko mester egy meglehetősen tompa agyú, megboldogult pénzeszsák rokonával, hogy milyen feliratot vessenek a megrendelt márvány sírkőre.

– Írjátok rá: jószágként született, marhaként halt meg – szólt közbe Hadzsi Ahil.

A népfelkelés előtti napokban az általános lelkesedés Hadzsi Ahilt is elkapta: kikészítette, kifényesítette a kopját; a vendégek előtt gyakran bemutatta a kopja forgatását, fogását, a döfést, és minden módon tanulta a vele való bánásmódot. Ezzel a trójai háború idejéből maradt fegyverrel kívánta támogatni a kezdődő harcot. Finoman célozgatott a törököknek, ha az ajtaja előtt elhaladtak, vagy betértek hozzá, hogy megborotválja őket; elképesztő művészettel gúnyolt és fenyegetődzött, anélkül, hogy rájöttek volna, miféle veszedelem fenyegeti őket.

Egy napon, amikor egy török paraszt fejét borot-

válta, félhangosan, kántálva így szólt: – Azt mondja az Írás, hogy amelyik töknek gyümölcse nincs, ki kell vágni és a kutyáknak kell vetni... Akár most is megtehetném... de várom a napot... mert tanult ember vagyok... igen, igen!

Egy másik, az onbasi, egy gonosz török, egyszer borközi állapotban találta, amint éppen a kelleténél hangosabban kiabált a járókelőknek, odaintett egy pandúrt, és Hadzsi Ahilra mutatva így szólt:

– Alin sunu![1]

– „Alin sunu" csúnya szó, onbasi! – mondta Hadzsi Ahil, miközben a konakba készülődött, és ájtatosan dünnyögte: – Hamarosan lesz hozzád két szavam! „Alin sunu" csúnya szó!... Majd mondok én is neked két szót nemsokára... Ez mind Isten rendelése!

Ugyanebben az időben becsukták az adó miatt. A binbasi föl-alá sétált a konakban. Hadzsi Ahil a lyukból nagy érdeklődéssel nézte a kakas és a tyúkok családi életének egynémely bensőséges jelenetét. Nem tudni, minő pszichológiai folyamat zajlott le a fejében, de hirtelen felordított:

– Efendi! Engedj el, mert baj lesz!... Para isterisen, para cok!... Isten bizony, baj lesz... Három hónapon belül mindnyájan szedhetitek a sátorfátokat... Para var... Megmondta Martin Zadeka!

– Mit locsog ez a gyaur? – kérdezte vérszomjasan a binbasi.

– Részeges fickó, efendi... Azt mondja, van pénze... – motyogták riadtan a bolgár pandúrok.

1 Vidd ezt a börtönbe! (török)

Amikor később megjelent Szopotban Gurko tábornok néhány kozákja, Hadzsi Ahil örömében nekiugrott egy hajdani csorbadzsinak, hogy megfojtsa, minek következtében az ideiglenes városi tanács elnöke odaszólt Mihal pandúrnak:

– Mihal! A Hadzsit zárd be!

Hadzsi Ahil elkeseredett pillantást vetett az elnökre, és így szólt:

– Ötszáz évig odabent voltunk, most megint be?

Hadzsi Ahil valaha Pérában látott európai kereskedőket, akik egyetlen szóval véget vetettek az alkudozásnak az üzletben, és egy aszprát sem engedtek az eredeti árból. Ugyanígy tett ő is.

– Hadzsi apó, mennyit kérsz a borotválásért? – kérdezte egy parasztember.

– Egy garast.

– Húsz paráért nem lehetne?

– Még ötvenért sem!

Olykor szívesen megtréfálta azt, aki alkudozni akart.

– Lehet olcsóbban, csak ülj le!

A vendég leült. Hadzsi Ahil kendőt kötött a nyakába, megborotválta a fél arcát, megtörölte, és odaadta neki a tükröt.

– Volt szerencsém!

A paraszt megdöbbenve látta, hogy csak a fél arca van megborotválva.

– Hogyhogy? Hiszen a másik felem még nincs kész! – kiáltotta döbbenten a vendég.

– Fele áron fele munka – felelte nyugodtan Hadzsi Ahil, a pipáját tömködve.

Máskor a jelenet így alakult:

– Hadzsi apó, mennyit kérsz a szakállam leborotválásáért? – kérdezte valaki.

– Egy garast.

– Nem lehetne harminc paráért?

– Lehet, de azzal a feltétellel, hogy magad szappanozod be a szakálladat, ott, a pocsolyánál. Ehol a szappan!

Akárcsak az előbbi, ez a vendég is nyomban kifizette a garast.

Egy másik alkalommal megint egészen másféle csalafintaságot eszelt ki.

– Hadzsi apó, mennyi a borotválás és a hajmosás? – kérdezte egy gazdag ember.

– Neked hatvan para.

– Hatvan para! Megbolondultál? Egy garasba kerül mindenütt... Itt a garas.

Hadzsinak kicsúszott a száján:

– A fejed akár egy lóé. Jól van, ülj le.

Nyakába kerítette a kendőt, nekigyürkőzött, a vendég ölébe tette a mosdótálat, a feje fölé húzta a láncot, ráakasztotta a kis csöbröt, megforgatta a pamacsot, és hosszasan szappanozta a „lófejet". Amikor a fej már egy nagy hólabdára hasonlított, amilyet a gyerekek gurítanak telente, Hadzsi Ahil letette a szappant, megtörölte a kezét, és kisettenkedett az ajtón, hogy sorra látogasson két-három kocsmát a főtéren. Várhatta aztán a páciens a borbély visszatértét, vastag, áthatolhatatlan, csípős habba burkolt fejjel, sem a szemét, sem a száját nem tudta kinyitni, sem a nehéz, szappanos vízzel teli mosdótálat nem tudta letenni, amelynek súlyától úgy reszketett a keze, mint a nyárfalevél. Jó

sok idő elteltével, virágos hangulatban érkezett vissza a nemes Figaro, felkapta tamburáját, leült a szerencsétlen szenvedővel szembe, és rázendített:

Hej, Dimitra, szőke hajú kisleány,
menj és mondd meg az anyádnak, Dimitra,
hogy ne szüljön több olyan lányt, mint te vagy!

A hólabda, amint Hadzsi Ahil jelenlétét észlelte, elkeseredett erőfeszítéseket tett, hogy elfúló hangon kinyöghesse:

– Hadzsi, Hadzsi, gyorsan!

De Hadzsi csak pengetett és dalolt:

Ha van pénzed, jó sok pénzed, kedvesem,
találd ki, hogy ki vagyok én, kedvesem

– Hadzsi! Hadzsi! – kiabálta kétségbeesetten a szappanos fő. – Mosd le rólam!...

Hadzsi Ahil abbahagyta a pengetést.

– Várj, míg a dalt befejezem, nem hosszú.

– Mosd le! Mosd le! Meghalok!

– Mennyit fizetsz?

– Amennyit akarsz! Egy garas öt parát, ötvenet, hatvanat! Gyorsan!

Valóságos rabelais-i quart d'heure volt ez.

Hadzsi Ahil felállt, és tökéletes nyugalommal feltűrte az inge ujját, hogy megszabadítsa a szenvedő fejét és kezét. A pórul jártnak teljes öt percre volt szüksége, hogy kifújja és kipihenje magát, mintha leg-

alábbis a Balkán legtetejére kapaszkodott volna fel, száz oka kővel a hátán.

Mindamellett öreg hősünk furfangjai nem haragították rá azokat, akik áldozatául estek, éppen ellenkezőleg, erősítették a barátságot.

Csütörtöki napokon azonban, amikor karlovóiak jöttek a szopoti piacra, Hadzsi Ahil nem állhatta meg, hogy kifejezésre ne juttassa irántuk táplált ellenérzését és előítéleteit.

Olykor be-betévedt egy karlovói, hogy megborotválttassa magát és fejet mosasson.

– Hadzsi apó, a borotválás és fejmosás mennyibe kerül?

Hadzsi Ahil figyelmesen megszemlélte a karlovói fejét, gondolkodott, mint valami matematikai feladvány előtt, és jelentőségteljes köhintés után így felelt:

– Nem tudom megmondani, mennyibe kerül a fejed...

– Hogyhogy nem tudod?

– Istenemre mondom, nem tudom...

– De miért? Amennyit másoktól kérsz.

– Nem úgy van az... Nem karlovói vagy te?

– Hogyan? Nem ismersz? Tinko Kurte vagyok.

– Nehéz eset, nehéz eset – felelte töprengő arccal Hadzsi Ahil.

– Ne tréfálj... Borotválj meg és tedd el a pénzt, mert sietek... Mennyit kérsz?

– Várj csak, mindjárt megmondom – kiáltott fel Hadzsi Ahil, mintha valami hirtelen ihlet világosította volna meg az elméjét. Odaszaladt a kis priccshez, és a párna alatt kezdett kotorászni.

A karlovói bámészan nézte.

Hadzsi Ahil hamarosan visszatért egy mérőszalaggal a kezében, és odalépett a döbbent látogatóhoz.

– Először is megmérem a fejedet...

És levette a sapkáját, legombolyított egy rőfnyit a mérőszalagból, és a kopott szalag úgy fogta át a vendég fejét, mint az egyenlítő a földgolyót.

– Harminc para! – rikkantotta Hadzsi Ahil.

A karlovói kidülledt szemmel nézte.

– Ha szopoti volnál vagy kaloferi, egy garast kérnék. De a te fejed alig negyvennyolc centi, és mivel kisebb, kevesebb rajta a munka is, nem akarok senkit szipolyozni – magyarázta Hadzsi Ahil értetlen vendégének, az orrát ütögetve.

Hasonlóképp szeretett eltréfálkozni azokkal is, akik fogat húzatni jöttek.

Mert Hadzsi Ahil híres foghúzó volt. Ezt a kényes művészetet ősapáitól örökölte, fogók és szerszámok egész arzenáljával együtt, amelyeket még a XIII. század közepén készíthetett az első kovács, aki az üllőre csapott Szopotban. Azóta, a mai napig, sok ezer szájban vájkáltak ezek a szerszámok, sok ezer metsző-, szem- és zápfogat húztak ki. Az újabb vívmányok, amelyeket a fogászat terén elértek, nem jutottak el Hadzsi Ahil tudatáig, ez azonban nem akadályozta meg az embereket abban, hogy a foghúzás legnagyobb művészének ne tartsák.

Megjelent egyszer nála egy feldagadt képű paraszt.

– Hadzsi apó, azért jöttem, hogy kihúzd a zápfogamat... Nem aludtam három éjjel.

– Jó, ide egy ötgarasost, és máris kihúzom – mondta Hadzsi Ahil, ünnepélyesen szörcsögtetve a csibukját.

– Öt garas? Sokat kérsz!

– Nos, jó, legyen egy garas, de akkor mindet kihúzom! – tette hozzá Hadzsi Ahil, egyenest a paraszt szemébe nézve.

Meséltek egy másik furcsa esetet is erről a fáradhatatlan tréfamesterről.

Odrinból jött egyszer egy szép leány valamelyik pasa háreméből, hogy Hadzsi Ahillal húzassa ki a fogát, akinek növekvő hírneve már oda is eljutott. Szörnyű kínokat állt ki a foga miatt, és senkire nem merte rábízni, hogy kihúzza. Most éppen ezzel a céllal érkezett Szopotba, a hírneves foghúzóhoz.

Hadzsi Ahil apróra kikérdezte a beteg fogról, megtapogatta az arcát, ki tudja, miért, ügyet sem vetve a féltékeny Éva anyó jelenlétére, végül megnyugtatta, hogy kihúzza a rossz fogat, a legcsekélyebb fájdalom nélkül. Azután elővett az ágy alól egy fatálat, tele kihúzott fogak százaival – egy-, kétgyökerűek, háromágúak, némelyik egészben, mások törötten, megint mások megfeketedett és rájuk száradt húsdarabkákkal, némelyik meg összenőve az állkapocs egy-egy darabjával; és mindezt odatette az elszörnyedt háremhölgy szeme elé; azután előhúzott és kirakott egy másik fatálat, tele különböző fogókkal, némelyik olyan apró, mint az, amellyel a szabók a gombok fülét hajlítják, mások nagyok, gömbölyű fejűek és fogasak, mintha jancsiszög kihúzására szolgálnának; csipeszek, egészen hasonlók ahhoz, amivel a kovács tartja az izzó vasat az üllő fölé, a kalapács ütései alá; horgok, nyár-

sak, csavarszorítók, még zsebkések is!... Foghúzó és kínzóeszközök egész gyűjteménye, amelyet csak az inkvizíció lenne képes emberi teremtményen alkalmazni. Ez a szörnyű látvány rémületbe kergette a szerencsétlen háremhölgyet.

Hadzsi Ahil nyugodtan válogatott e vérengző eszközök között, hogy megtalálja azt, amellyel majd belekotor a rózsaszínű szájacskába.

– Elég!... Elég!... Nem, nem, nem akarom!... Nyissátok ki az ajtót!... – és a delnő, mint a forgószél, kipenderült, felugrott a taligájára, és menekült hanyatt-homlok Odrinba, a pasához.

Egy hónappal később egy zsandár jött Hadzsi Ahilért, hogy az aga hívatja a konakba.

Hadzsi Ahil elindult. Amikor belépett a konak kapuján, látja ám, hogy a falikút medencéjében egy köteg somfavessző ázik. Hirtelen eszébe ötlött a pasa hölgye: kiverte a hideg verejték.

Amikor odaállt az aga elé, egyre csak azt találgatta magában: száz lesz-e, vagy ötven? Nem volt kétséges, hogy a hátsó fertálya ezúttal drágán megfizet elméje minden bicsaklásáért... Ebben a percben villámként futott át az agyán ezer meg ezer gondolat és ötlet, fortély és furfang, hogyan lehetne elkerülni a somfavesszőt, vagy legalább határozatlan időre elhalasztani az ütlegeket... De semmi nem segített... Minden kombináció, minden terv eredménye ugyanaz: egy köteg áztatott somfavessző!... Soha nem hitte volna, hogy ez az ártatlan, virágzó fa ilyen veszélyt jelenthet az emberi test némely fertályára... Ez volt az első ilyen eset kalandos életében. Eddig sok mindent megúszott.

A nevrokopi vásáron például ellopták a kaftánját, a Bábel tornyának tervével együtt; görög földön egy népfelkelő pofon teremtette egy kocsmában, amit Hadzsi Ahil a maga részéről a következő szavakkal viszonzott: Isten rendelése; a Tábor-hegyen a hollószín lova helyén, amelyet háromezer garasért vett egy arabtól, egy vak beduin szamarat talált; Cárigrádban legurították a Szent Szófia-templom lépcsőjén, ahová a tudásszomj hajtotta, anélkül, hogy valakitől engedélyt kért volna – ebben az esetben sem vesztett semmit, a két első fogán kívül; Bukarestben meg egyenesen Hadzsi Ahil lett a nagy színház hőse: látva, hogy a színpadon (szerepe szerint) összeesik valaki, a gyilkos kihúzza testéből a véres kést, felordított, és a széksorokon át csörtetett ki a nézőtérről, összelapítva két cilindert és néhány krinolint. Ezt az esetet egyébként öt arany büntetéssel és tíznapi elzárással úszta meg, ezalatt azonban orvosi vizsgálat tárgyává tették észbeli képességeit... Szopotban is ült már, nem is egyszer, de a mostani eset egészen váratlan és tűrhetetlen volt. Ha ellopják az ember kaftánját egy torony tervével; ha szamárra cserélik a lovát; ha kap egy pofont, amelytől semmit nem veszít az ábrázata, ellenkezőleg, pirospozsgásabb lesz; ha kissé gorombán letaszítják a Szent Szófia lépcsőjén – nos, mindez megeshetik az emberrel, és eltűrik, nemegyszer, sem kétszer... De egy köteg somfavessző, méghozzá áztatott! Ez meghaladta elméje befogadóképességét! Az utolsó ítélet sehol nem említ ilyen büntetést, Martin Zadeka tanításai sem jövendöltek hasonlót!

Valójában Hadzsi Ahil, amint egyszer kijelentette,

szeretett szenvedni, ahogyan minden nagy ember szenvedett – közéjük sorolta önmagát is. De gyanította – és helyesen –, hogy egyetlen nagy ember sem törődött volna bele száz vagy akárcsak ötven botütésbe, méghozzá áztatott somfavesszővel! Ez egyszerűen képtelenségnek látszott. Hadzsi Ahil képzelete, amely oly hirtelen villantotta fel előtte ezt a szörnyű kilátást, nem tudott megbékélni egy ilyen hihetetlen esemény lehetőségének gondolatával.

Victor Hugo a „Châtiments"-ben[2] elmondja, hogy Napóleon akkor rezzent össze először, amikor meglátta ezredeit az orosz hómezőkön, betemetve, vagy állva megfagyva.

Hadzsi Ahil, a kapitány, a tanult ember, a század erkölcseinek leleplezője, a filozófus, aki eddig ezer fogat húzott ki és számtalan szakállat borotvált le; aki nem emelt kalapot senkinek; aki nem félt senki emberfiától, kivéve Gyik Facska kutyáját – de csak ha nem volt megkötve –, és a bolond Hrisztakit, aki kővel hajigálta; mondom, Hadzsi Ahil, aki semmitől sem ijedt meg élete során, nos igen, kivéve a bukaresti színházban elkövetett gyilkosságot – most, ez előtt a faragatlan aga előtt, a somfavessző-nyaláb előtt, ó, borzalom!, reszketni kezdett, megrémült! A nagy emberek is arra vannak ítélve, hogy olykor, nagy katasztrófák idején, megismerjék a félelem érzését!

De fejezzük be ennek a válságos pillanatnak az elbeszélését.

2 Victor Hugo *Les Châtiments* (Fenyítések) című, 1853-ban írt, III. Napóleont támadó politikai szatírája.

Hadzsi Ahil tehát reszketett.

Az aga mosolyogva nézett rá.

Hadzsi Ahil kimeresztette a szemét.

Az aga odakínálta a tubákját.

Hadzsi Ahil két ujjával csippentett belőle.

Az aga bólintott, hogy üljön le, és tüsszentett.

Hadzsi Ahil tüsszentett, és leült.

Az aga így szólt: – Kuzum hadzsi!

Hadzsi Ahil így felelt: – Büyür, beim!

Az aga kinyitott egy kis zöld szelencét, kivett belőle egy lírát, és átnyújtotta Hadzsi Ahilnak.

– Ezt az odrini pasa küldi neked... baksis.

– Baksis?!...

Hadzsi Ahil azt hitte, álmodik.

– Baksis, amiért meggyógyítottad gyermekei fogát – mondta mosolyogva a tiszteletre méltó ember.

– Én?

– Azt is írta, parancsoljam meg neked, hogy küldjél abból az orvosságból, legyen, ha szükség lenne rá...

– Nem tehetem, efendim.

– Hogyan, elfogyott?

– Van belőle egy szekérderéknyi, de...

– Akkor miért?

– Efendi, az én gyógyszerem: a félelem!

És elmesélte a dolgot.

Az aga nagyot nevetett.

A szörnyű lelki megpróbáltatás és kimondhatatlan kínlódás e szerencsés kimenetele után, amelybe a baljós somfavesszők látványa taszította, Hadzsi Ahil megkönnyebbült lélekkel, joggal vidulhatott. Estig sikerült körbejárnia az összes kocsmát, és nyakára hág-

nia a líra felének – és mint olyan ember, aki átérzi a hála egész fennköltségét, nem felejtett el inni néhányszor a nagylelkű fog egészségére sem... Ezen az estén a kalandok sorát egy veréssel tetézte, amelynek szenvedő alanya a tiszteletre méltó Éva anyó volt.

Néhány szó hősünk élete párjáról.

Nem Évának hívták, és nem volt még anyóka. Hadzsi Ahil valószínűleg bibliai emlékek hatására adta neki ezt a nevet – hadd nevezzem hát én is így... Jóllehet Hadzsi Ahil időnként eltángálta, ez a legkevésbé sem akadályozta meg őket abban, hogy mintaszerű házastársak legyenek. Hadzsi Ahil eldöngette ugyan Éva anyót, de nem mintha az rászolgált volna, nem is gyűlöletből, csupáncsak azért, hogy az eszébe vésse: ő a férfi, Éva anyó meg az asszony. Éva anyó azonban még nem vélte ésszerűnek felvetni a nőkérdést hazánkban, s felemelni a nőemancipáció zászlaját.

Nagyszerű asszony! Soha nem szólt egy rossz szót sem Hadzsi Ahilhoz. Ha látta, hogy részegen jön haza – amit, Hadzsi Ahil becsületére legyen mondva, kizárólag hétfőn, szerdán, valamint vasár- és ünnepnapokon esett meg –, iparkodott fedezékbe vagy védelmi állásba vonulni, ura és önmaga között tudni a vastag kőfalat, amely a kávéházat a szomszéd udvartól elválasztotta; ott menedéket talált, amíg elmúlt Hadzsi Ahil hajlandósága, hogy férfiúi előjogait fitogtassa. De ha ez nem sikerült, alázatosan viselte el Hadzsi Ahil súlyos káromkodásait és még súlyosabb ökölcsapásait. Akárcsak férjének, neki is megvolt a maga filo-

zófiája a férfi és nő viszonyáról a társadalomban és a családi életben. Elég tapasztalatot szerzett már a házastársi ügyekben (elfelejtettem az imént említeni, hogy Éva anyónak ez volt a második házassága). A boldogult Mitrofan, Isten nyugosztalja, hozzászoktatta, hogy zokszó nélkül viselje el a férj öklének uralmát... Nem volt miért összehasonlítania Hadzsi Ahillal. Amilyen amaz volt, olyan ez is. Ez legalább nem értetlenségből vagy aljasságból veri, hanem elvből, hogy bebizonyítson egy evangéliumi igazságot.

– Eh, hogy pusztítaná el őket... minden férfi egyforma... – vélte filozofikusan a tiszteletre méltó Éva anyó.

De azért szerette párját. Odaadóan szerette. Segített neki a kávéházban, tüzet adott a csibukokba, kávét főzött, ha az ura éppen borotvált, s olykor bekapcsolódott a vendégek beszélgetésébe, és véleményt nyilvánított, például valamelyik időszerű politikai eseményről.

– Pulion, Pulion... Az is csak izél abban a cárságban... Akár cár, akár valaki más... mindig így van az... Az Úr akarata – mondta mély értelműen Hadzsi Ahil felbecsülhetetlen élete párja.

Ez a francia–porosz háború idején történt.

Vagy megkérdezte:

– Hát ez a Milhem apó pápista vagy bolgár?

Hadzsi Ahil ilyenkor zord képpel fordult oda kíváncsi oldalbordájához, és félhangosan dünnyögte:

– Ments meg Uram a rossz borotvától meg a tanulatlan asszonytól.

És Éva anyó megszégyenülten somfordált el az

ilyen szíves megjegyzés után, továbbra is kétségben maradva a porosz király nemzetisége felől.

Az egyetlen sértés, az egyetlen bántás, amellyel Hadzsi Ahil érzékeny lelkületű hitvesét illette, a másodlat szó volt, amellyel olykor az asszony bibliai csengésű nevét helyettesítette. (Elfelejtettem az imént említeni, hogy Hadzsi Ahilnak ez a második házassága volt.) Az anyóban ilyenkor szinte lángot vetett a méltatlankodás, orvul megsebzett önérzete bíborpirosra festette arcát, és durcásan zsémbelt:

– Majd adok én neked másodlatot! Mintha te legalábbis ifjú vőlegény volnál... Hogyan agyalta ki ezt az átkozott szót... Oktalan vénember.

Hadzsi Ahil azonban sztoikus nyugalommal nézte a vihart, és a legcsekélyebb hajlandóságot sem mutatta, hogy kitörölje szótárából ezt a szót. Ellenkezőleg, lépten-nyomon bizonygatta filológiai létjogosultságát, meg azt, hogy csak az tud ilyen szót kigondolni, aki olvasta az Írást.

– Ostoba asszony vagy te, Éva anyó, nem olvastad az Írást... Én beutaztam a görög földet, Bukarestben is jártam; kilencvenkilenc-féle népséggel találkoztam... Láttam Salamon templomát... Salamon is tudós ember volt; Salamonnak hétszáz másodlata volt... nekem csak egy van, azt is neki adnám.

– Te utóbb még a gatyádat is annak az átkozott Salamonnak adod... hogy az Isten verje meg. Ahányszor ide jön, egyszer sem fizeti ki a kávéját – mondta dühösen Éva anyó.

– Oktalan asszonyi állat, olyan vagy, mint a gyalulatlan fa – viszonozta kenetteljesen Hadzsi Ahil, és

otthagyta feleségét, mélységes tudatlanságában a szentírás területén.

Hadzsi Ahil meglehetősen rossz véleménnyel volt a nőkről. Talán azért, mert első asszonyával nem csinált valami jó vásárt, vagy tán azért, mert századának gyermeke lévén, ő is osztozott a nők elleni általános előítéletekben, soha nem szólt egyetlen jó szót sem a szépnemről, és a legepésebb szemrehányásaival éppen a nőket illette.

Olykor házi ellenségnek nevezte élete párját.

Egyszer egy fiatalember megkérdezte:

– Hadzsi apó, te tapasztalt és tanult ember vagy, mondd meg, hogyan válasszak feleséget!

Hadzsi Ahil csúfondáros pillantást vetett Éva anyó felé, aki éppen ott volt, és egy hosszút szippantott a csibukjából, hatalmas füstgomolyt bocsátva ki a száján, azután így felelt a házasulandónak:

– Fogj egy vizescsöbröt, töltsd meg kígyókkal, skorpiókkal és mindenféle mérges nyelvű férgekkel... Hunyd be a szemedet, nyúlj bele, és húzd ki, amit megfogtál... Mindenképpen kígyót lelsz, csak azon imádkozz, hogy vipera ne legyen!

Éva anyó reszketve hányta magára a keresztet ezekre a szavakra, és így szólt:

– Ez az ember nincs eszénél!

Hadzsi Ahil azonban nem sértődött meg a célzástól... Inkább növelte elégedettségét. Látta, hogy szíven találta Éva anyót, és önelégülten dünnyögte a foga között, a csibuk mellett:

– Tenger-agy, borotva-ész, kígyó-ember!

Mindazonáltal Hadzsi Ahil őszintén szerette a feleségét.

A csúfolódások, ugratások és ütlegelések mellett értékelte az asszonynépnek az emberi boldogságra gyakorolt jótékony hatását, és a fenti sértő hasonlat ellensúlyozásaképpen gyakran mondogatta:

– A házat asszony nélkül, a férfit pénz nélkül a tűz égesse meg!

Ilyenkor Éva anyó oly kellemetesen mosolygott, oly hízelkedve nézett férjeura szemébe, mint a macska, ha selymes farkát simogatják.

Hadzsi Ahil szenvedélyesen szerette hitvesét, és ezt egy kritikus pillanatban be is bizonyította.

Amikor 1877-ben a Szulejmán csapatai közelségétől felzavart basibozukok hordái megtámadták Szopotot, Hadzsi Ahilnak, akárcsak mindenki másnak, menekülnie kellett, a Balkánon át.

Lemondott akkor mindenről: vagyonáról, borotvákról, kávésfindzsákról, festői galériájáról, örökbecsű múzeumáról, a tamburáját, mi több, még a szentföldi csibukját is veszni hagyta!

Csupán két dolgot mentett át a Balkánon: a kopját és Éva anyót!

A legutóbbi nagy események: a háború, a pusztítások és a felszabadulás egyáltalán nem ingatták meg Hadzsi Ahil lelki egyensúlyát. Előre látta ezeket, és a csodálkozásnak semminő hangja nem hagyta el ajkát, két filozofikus szó kivételével: Isten rendelése, ezzel fogadta szemrebbenés nélkül élete valamennyi

nagy kalandját – például: letaszítását a Szent Szófia lépcsőjén, a nevezetes pofont Görögországban, a száz arany garast Szopotban az áztatott somfavesszők helyett, és Bulgária felszabadulását.

Egyébként kétségtelen: az oroszok bulgáriai megjelenése és tartózkodása mély benyomást tett rá.

Összebarátkozott az oroszokkal, és ez nagy lendületet adott neki a nyelvtudomány terén: megtanult oroszul. Igen!

Legutóbb, amikor Karlovón átutaztam, valósággal kötelességemnek éreztem, hogy meglátogassam régi szomszédomat és ismerősömet, Hadzsi Ahilt, aki ebbe a városba települt át. Új kávéházában találtam.

Az egyetlen díszítést az ablakokon láttam. Ezeket (ritka véletlen) a boldogult *Vitosa* és *Biszaret* című újságok példányaival ragasztotta be. Középen azonban a papirost felváltották a papír széleihez nagy hozzáértéssel odaragasztott üvegcserepek. Háromszögletű, félkör, kör vagy sokszög alakú darabkák – amilyenre a véletlen szeszélye formálta őket. A sarokban ott állt a hajótörésből kimentett kopja. Hadzsi Ahil most is szegény volt. Évá anyó megosztotta vele a sorsát. Tiszteletre méltó asszony! Hadzsi Ahil jókedvében volt, és a kíváncsiak csoportját orosz nyelvtudásával ejtette bámulatba:

– Tenger-agy, borotva-ész, kígyó-ember! Tanult ember vagyok, gyerekek... Olvasom az Írást, és tudok oroszul... Az oroszok az asszonyra azt mondják: maruska, a kenyérre: hleb, a borra: vino, a pálinkára: vodka, üljetek le: naszedajte, adj: davaj, együnk: da kusaem.

– Hadzsi apó – szakította félbe valaki –, hát a mérget hogy hívják?

– Zehir – felelte megingathatatlan komolysággal Hadzsi Ahil.

Plovdiv, 1881.

CSÍKHELYI LENKE FORDÍTÁSA

Hazátlanok

НЕМИЛИ-НЕДРАГИ

Az éjszaka nedves és sötét volt, és a brailai utcák néptelenek. A hideg decemberi köd, amely rendszerint a Duna partjai mentén száll le, most a város egyik főutcájára telepedett, s mérges párájával fojtogatta a hazafelé sietők, utolsó járókelőket. A pislákoló lámpások, amelyek az utca két oldalán egymástól tisztes távolban meredeztek, alig hatoltak át a ködön zavaros és bizonytalan fényükkel, s mintha még növelték volna a sötétséget. Már minden bolt és áruda zárva volt; semmiféle zaj vagy világosság nem szűrődött ki; csak néha hallatszott egy-egy elkésett, magányos kártyás rikoltása és káromkodása valamelyik zárt kaszinóból.

Csak még egy kis, keskeny vasrácsokkal védett ablak világított. Ez az ablakocska a földdel egy szinten, olyan hazafias jellegű kocsmáról árulkodott, amilyenekben akkor bővében voltak a brailai piacok. Ha valaki ennek a kocsmának alacsony ajtajához közeledett, és figyelmesen bekukucskált, a közeli lámpástól származó gyönge világosság jóvoltából, egy festett deszkát látott a következő felírással: A zászlóvivő nép kocsmája! Ilyen fura feliratok divatoztak akkortájt. Minden kávéháznak, amelyet bolgár vezetett, megvolt a maga jelszava; minden kocsma, amelyet bolgárok látogattak, holmi dörgedelmes vagy értelmetlen felirattal büszkélkedett, az egyik fölött ilyen szavakat olvashatott az ember: *Bolgár oroszlán,* a másik fölött ezt a nevet: *Filip Totju, a vitéz bolgár vajda,* a harmadik fölött: *Szabad Bulgáriát,* három felkiáltójellel. De a legérdekesebbek a bolgár dohányárudák voltak. Lám,

itt egy kitárt ajtajú bolt. A belső fal, vagyis az, amelyik most az utcára nézett, egy törököt ábrázolt a hagyományos turbánnal és hosszú csibukkal a kezében. A járókelő nem érdeklődött volna e szokványos és nagyon kezdetleges festmény iránt, ha a török térde alatt nem vette volna észre ezeket a szavakat, amelyeket valószínűleg a hazafias dohányárus karcolt oda szöggel: Le a zsarnokokkal! Odébb, a másik dohányárudában, ahol hasonló festmény virított, nem volt ilyen felirat, de azért a derék török egyik szeme ki volt szúrva. Egy másik dohányárus, valószínűleg hazafiasabb és a török fajta hevesebb ellensége, a török mellé egy bujdosót is mázoltatott, kezében meztelen szablyával, és úgy látszott, lemészárolni készül a boldogtalan turbánviselőt. Ezeket az árudákat az emigránsok és a bujdosók látogatták. Tulajdonosaik rendszerint „hazafiak" voltak. „Hazafinak" nevezték azokat a bolgárokat, akik a bitófa, a börtön vagy a török erőszakoskodásai elől menekültek, akiknek volt valami vagyonuk, s amennyire tőlük telt, segítettek azoknak a szegény és megvetett szerzeteseknek, akik Hadzsi Dimitâr vagy Filip Totju hősies csapataiból életben maradtak. Minden ilyen „hazafi" hitelbe adott dohányt honfitársainak, abban a jó reményben, hogy majd jobb időkben megfizetik; ha pedig nem fizetnék meg, az se baj: bujdosók, szegény emberek – mondta a „hazafi" és mosolygott.

– Ando bátya, mérj le nekem még huszonöt dram[1] dohányt, és írd a többihez – mondta egy rongyos,

1 Régi súlyegység; egy dram = 3,1 gramm.

mosdatlan, termetes bujdosó a „hazafi" dohányárusnak. – A csorbadzsitól ma korán reggel pénzt kértem, de azt mondta: „Gyere holnap!" Segít nekem, nem hazugság, de ha holnap is becsap, széthasítom a fejét annak a kutyának!

– Krumov! – mondta egy másik bujdosó a szatócshoz fordulva. – Adj még kölcsön két frankot...

– Azt is megzabálod! Ismerem én, miféle cég vagy... Itt van ötven bani, de aztán hordd el magad!... – mondta Krumov. Akkor hazafiasnak számított, ha dörgedelmes ragadványneveket viselt valaki. Volt Perunov, Aszenev, Balkanszki, Levszki, Gramnikov, Planinszki is.

De lépjünk be a kocsmába, amelynek ablakocskája még éjszaka is világított.

Ez a kocsma mély pince, ahová keskeny és kanyargós lépcső vezetett le.

Füstös, töredezett lámpa függött a mennyezeten, és világította meg belülről.

Meleg, fojtó, lámpa- és cigarettafüsttől és az italok savanyú párájától sűrű levegő ülte meg ezt a föld alatti helyiséget. Az egyik oldalon egyetlen magas és elázott polc állt, s rajta hierarchikus rendben poharak és boroskancsók sorakoztak. Az átellenben levő falon néhány kőnyomatos kép függött, s ezek Hadzsi Dimitâr csapatának harcait ábrázolták Vârbovkánál, Karaiszennél, úgyszintén az esküt, amelyet ugyanez a csapat a Duna partján tett. Felesleges leírni ezeknek a képeknek a részleteit; hazánk minden zegzugában elterjedtek, s annak idején mindnyájan áhítattal és lelkesedéssel néztük őket. Érdeklődésre csak egyetlen kép tart-

hatott számot: az, amelyet otrombán, kézzel festettek, és a három felső alá ragasztottak. A bal oldala holmi falut ábrázolt. Ebből a faluból néhány paraszt jött ki. A parasztok előtt öreg török lépkedett, óriási turbánnal a fején, kezében tállal, amelyen kenyérféle domborodott. E bukolikusan békés csoporttal szemben egy másik csoport bukkant fel, a fehér bujdosó-egyenruhába öltözött férfiaké, akik bocskort és kucsmát viseltek, amelyen kis oroszlánokat lehetett látni. A csapat közepén egy óriási alak zászlót emelt a magasba, rajta ezek a szavak: „Szabadság, vagy halál!" Alul egyenetlen betűkkel ráírták, mit ábrázol a kép: hogyan fogadta egy török előkelőség a csapatot, már magam sem emlékszem, melyik faluban. A leírás az alábbi szavakkal fejeződött be: „Éljen a vitéz Sztrandzsa, a zászlóvivő!"

A pince hátterében kis priccsen ülő hattagú csoport egészítette ki a képet.

Valamennyi bujdosó volt, vagy csaknem az. A legöregebbik, s egyszersmind a legmagasabb férfi keskeny, szikár, sárgás, sűrű fekete szakállt viselt, a falnak támaszkodott, s időnként sűrű füstöt eregetett. Figyelmesen hallgatta, mit beszél egyik társa. Látszott, hogy a beszélgetés nagyon érdekelte, mert időnként elutasítóan összeráncolta homlokát, amelyen behegedt sebek látszottak, máskor meg helyeslően bólintott. Gyakran szakította félbe kiabálva és köhögve a beszélőt:

– Nem, nem! Szárâ-járnál ölték meg Toncso Tralalát, de nem a faluban, hazudsz, Makedonszki!...

– Ivancso Garbata volt... Garbata volt az, aki a

revolverrel lelőtte Misevet... szándékosan... tudom, hogy szándékosan ölte meg Misevet, az átkozott!

– Igaz! Nekem is most jut az eszembe... A cserkesz volt, és nem Szolveli Musztafa... Igaz, úgy van... láttam, amikor elesett. Igazad van, Makedonszki!

Vagy:

– Én öltem meg az ocsmány frátert. Kis híján elejtettem a zászlót. Ott sebesítettek meg.

Erősen köhögött és fulladozott.

Aztán tovább hallgatta a beszélőt.

Aki beszélt, magas férfi, kis arca himlőhelyes, hosszú bajusza szürke, tekintete ravasz és merész. Nagy, elnyűtt, gombtalan felöltőt viselt, és a hangzatos Makedonszki névre hallgatott. Senki se tudott semmit a múltjáról, Oláhországba jövetele előtt töltött életéről, csupán azt mesélték, hogy vajdája volt valami hajdut csapatnak Macedóniában. Talán ez magyarázta, hogy érezhető befolyást gyakorolt bujdosó bajtársaira.

Mellette egy másik, harminc év körüli fiatalember ült törökösen, Hadzsinak nevezték. Szikár, hosszúkás, sárgás arca éles, szakálltalan állban végződött. Ezen az arcon világosan tükröződött a fáradtság és a legyöngülés. Lehajtotta a fejét, álmatagul ingatta, s felrezzent, valahányszor az öreg félbeszakította Makedonszkit, és felköhögött.

Hadzsi mellett egy másik fiatalember ült, arca feketés, borotvált, s korai öregség redőzte. Nagy figyelemmel nézte a beszélő Makedonszkit, s kezét gyakran a szájától a melle felé mozgatta, mintha láthatatlan szakállát simogatná. Pap volt, és Totju csapatának tagja. Most bujdosó, de Papocskának hívják.

Nem kisebb kíváncsisággal és figyelemmel hallgatta a beszélgetést a legfiatalabb valamennyiük közt, még szinte suhanc, aki fezt viselt. Belebámult a beszélő szájába, és mohón nyelte minden szavát; de amikor az öreg is megszólalt, figyelme áhítattá változott. Merően rászegezte tekintetét az öreg bujdosó sárgás, lesoványodott arcára, s nézte, hogyan ráncolódik sebektől és sok fáradságtól barázdált homloka. Ebben a húszéves fiúban megvolt az ártatlanság és a lelkesültség minden vonása. Egy gazdag szvistovi kereskedő fia ő, aki cserbenhagyta apja árudáját, és ma este érkezett a gőzössel. Miért? Ő maga se tudta. Egyszerűen otthagyta apja árudáját, mert beleunt a csöndes, biztos és önző tengődésbe, az egyhangúságba. Az álmodozó, idealista, szeles fiú bele akart kóstolni a bizonytalanság és az újdonság édességébe. Ha még hozzávesszük, hogy már írt és titokban ki is nyomattatott egy egész hazafias költeményt, könnyen megérthetjük, miért felejtett el valami pénzt is magához venni a költségekre.

Makedonszki, aki aznap este véletlenül a kikötőben tartózkodott, meglátta a fiatal csavargót, megismerkedett vele, és elvitte Sztrandzsához, hogy ott éjszakázzék.

A beszélgetés nyilván a felkelőknek azokra a harcaira és kalandjaira vonatkozott, amelyek Bulgáriában három évvel ezelőtt zajlottak. Az öreg rokkantat izgalomba hozta ezeknek a hőstetteknek és hősies támadásoknak az emléke. Talán mert jelenét nehéznek és dicstelennek találta, vagy érezte a mellében a hektikát, amely gyakori és heves köhögésben nyilvánult meg, méregbe jött bajtársa elbeszélésének minden apró valótlanságán, kiáltozott, és mogorva képeket vágott.

Ez a sápadt arcú, beteg, csontvázsovány ember volt Sztrandzsa, a zászlóvivő. Ugyanaz, akit megfestettek a képen.

Most övé volt ez a kocsma.

Hát ezért nézett rá a fiatalember akkora tisztelettel.

2

Amikor Makedonszki befejezte elbeszélését, három bajtársuk már elszenderedett a helyén, s jó hangosan horkoltak. Sztrandzsa egy darabig ott maradt, eltöprengve azon, amit összefecsegtek, majd felállt, levetette az elnyűtt, mocskos ködmönt, kivett hátulról, a rongyos-foltos nadrágja köré kötött vörös derékövből egy nagy revolvert, és felakasztotta a falon egy szögre. Aztán leszállt a kis priccsről, ami néhány új, rikácsoló köhögésbe került, a képhez ment, amely azt a jelenetet ábrázolta, amikor sóval és kenyérrel járultak eléje, megállt a kép előtt, büszkén nézegette, lefödött egy borral tele nagy agyagkorsót, elfújta a lámpát, s visszatért a kis priccshez, hogy lefeküdjék. Akkor már ott feküdt a másik három mellett Szpiro Makedonszki és a szvistovi fiú is. A pincében teljes lett a sötétség.

Hamarosan a hangverseny, amelyet a három alvó rendezett, még hangosabb lett Sztrandzsa mennydörgő horkolásától, mellének vékony sípolásától. Az álom egy időre megnyugtatta ezeket a szegénységtől megkínzott lényeket; álmatlanságtól és mértéktelenségtől beesett szemeiket; étlen maradt gyomrukat, a vándorlástól elgyöngült és lesoványodott lábaikat.

A holnapi nap az új szükség, az élettel vívott új harc kezdetét jelentette ezeknek a harcosoknak, akik most annyira szegények és lenézettek. Lelküket megint eltölti a keserűség, annak a gazdagságnak és a pompának a láttára, amelyet ez a szép román város lépten-nyomon eléjük tárt. Meddig fog tartani ez a tengődés? Mit tegyenek ezen az idegen földön? Mikor látják viszont családjaikat, kedves feleségüket, öreg édesanyjukat? Bulgária bezárult előttük. Románia fogadta be őket, de vendégszeretete az a vendégszeretet volt, amelyet a puszta tengerpart ad a viharoktól kivetett hajósoknak, akik megtörtek és tönkrejutottak. Társadalomban éltek, s egyszersmind pusztaságban. A házak, az árudák, az erszények, a szívek zárva maradtak előttük. Mások adományaiból tengődtek, olyanokéból, akik maguk is majdnem olyan szegények, mint ők. És ez se volt mindig. Az ínséges napok sorjában jelentkeztek, rendszeresen, óhatatlanul, végzetszerűen, hétről hétre. Igen, olykor napszámban dolgoztak néhány garasért, éppen csak a napi kenyérért. De munka se volt mindig. Néhányuknak sikerült valami szerény, de biztos kereskedelemben megkapaszkodniuk. Akadt néhány pék, néhány kocsmáros vagy néhány kiskereskedő bujdosó. De a menekültek nagy tömege, amely állandóan szaporodott, nem talált megélhetést. Pedig a telek hidegek voltak, combjaik reszkettek, a gyomruk korgott. Egy fiatalember, aki orosz egyetemen tanult, s akit nemrég űztek ki Bulgáriából, vásárolt egy gebét meg egy bőrtömlőt, azzal járta a brailai utcákat, és Duna-vizet árult. Két Diarbekirből menekült tanító limonádét árult a főtéren, de hamarosan le kellett

mondaniuk erről a szerény iparról, mert nem tudták fizetni a terhes adót, amelyet a városi hatóság rótt ki reájuk. Tehát az éhség és a szegénység mindenfelől karmait nyújtotta e szerencsétlenek felé.

Csak két lehetőség között választhattak, ha nem akartak éhen halni. Vagy visszatérnek fegyveresen Bulgáriába, és meghalnak a Balkán hegységben, illetve akasztófán végzik, vagy lopnak. De Totju már babérjain pihent. Panajot Szerbiában jó módban élt, Hadzsi Dimitâr pedig már rég meghalt a Buzludzsa-csúcson. Ezt csak néhány paraszt meg a sasok tudták. Csak a második lehetőség maradt: a lopás. De már minden oláh tömlöcben ült néhány vitéz. A balkáni sasok kalitkába kerültek. A hősök csirkefogók lettek. Új, éhes proletariátus alakult ki, amelyet hőstettek, rongyok és dicsőségek jellemeztek. Igen, mert a piszkos rongyok, amelyek e szerencsétlenek testét takarták, a dicsőséget fejezték ki, a legmagasabb rendű dicsőséget, mert nem ismerték el, s mert besározta a megvetés. Gyakran kijártak a Duna partjára, és nézték Bulgária zöldellő dombjait. Lám, ott van, mosolyog rájuk, hívogatja őket, beszél hozzájuk, megmutatja nekik egét, megmutatja nekik tűzhelyeiket, emlékeiket, álmaikat... A Duna felségesen kéklik köztük és közte, s mintha csak egy csermely volna. Csak egy lépés – és odaát vannak; csak egy kiáltás – és meghallja őket. Milyen közeli és milyen távoli! Ó, Bulgária, sohasem vagy olyan kedves, mint akkor, amikor kívüled rekedtünk! Sohasem nélkülözünk annyira, mint olyankor, amikor reménytelenül elvesztettünk!...

Brâcskov is aludt. Elméjében különféle furcsa és

fantasztikus alakok viaskodtak. A csapatok hőstetteiről szóló elbeszélés formát és testet öltött előtte. Látta Sztrandzsát, aki magasra emelte zászlaját a Balkán hegységben, és felkiáltott: fiúk, tartsatok ki! Itt Szpiro Makedonszki felgyújtja a török szénapajtát, és egy csapással kettészel egy törököt meg egy török nőt. De a Balkán ringatózik, az erdők susognak, a szelek fújnak, és puskák ropognak a bükkösben. Íme, ott egy oroszlános kucsmát viselő fej bukkan elő a bükkfa mögül, majd elrejtőzik. Dörrenés hallatszik, majd újabb dörrenés, még egy, sok puska ropogása, az egész bükkerdő visszhangzik és nyög belé... A szív pedig dobog, úgy dobog, hogy majd megszakad! Íme, előbukkan Hadzsi Dimitâr: ugyanúgy, ahogy a képeken ábrázolják: kezében kard, a szakasz élén rohan. Hová rohan olyan félelmetesen, lenyűgözően? Egyszer csak eldördül egy lövés... Elesik... elönti a vér... Aztán füst, az egész csapat szellemmé válik, elszéled az égen, és minden eltűnik...

Amikor kora reggel fölébredt, néhány pillanatig, amíg magára eszmélt, kábultan nézelődött. Látta, hogy nincs a Balkánon: a priccsen már csak ketten aludtak. Sztrandzsa kelt föl legkorábban, kinyitotta a pince ajtaját, felsöpört, és a tűzre tette a kávéskannát. A revolver már nem függött a falon. Makedonszki nagy léptekkel járkált a kocsmában, és dohányzott. Felhajtott két pohár pálinkát, hitelbe az öreg zászlóvivőnél.

– Brâcskov – mondta, közelebb lépve. – Kelj föl, és menjünk kávézni Lambrihoz. De ezt a fezt dobd el, vagy még jobb, ha odaadod Sztrandzsának.

Brâcskov felkelt, gyorsan megmosdott, rendbe

szedte magát, és kilépett a kocsmából, miközben elfogadott fezéért cserében egy ócska, elhordott kalapot, amelyet Sztrandzsa vett ki egy ládából.

Kimentek az utcára, amelyen már robogtak a hintók meg a fiákerek, s nagy számban nyüzsögtek a reggeli járókelők. Beléptek egy tágas kávéházba, ahol vágni lehetett a füstöt meg a párát. A belépő tekintetét mindjárt megragadta az a falra akasztott sok kép, amely a görög felkelés fontosabb jeleneteit és a bolgár szabadcsapatok hőstetteit ábrázolta. A főhelyen a görög király és királyné meg Rakovszki rámás képe függött. Semmi különösebb nem volt itt. Miközben a kávéjukat itták, néhány csavargó külsejű férfi vette körül őket, akik palikárokhoz[2] hasonlítottak. Ezek civilizált bujdosók voltak. A beszélgetés a bulgáriai hírekkel kezdődött, majd kártyajátékkal folytatódott. Brâcskov, afölötti elragadtatásában, hogy egyszerre annyi bolgárt ismerhet meg ezen az idegen földön, elfogadta Makedonszki ajánlatát, hogy kártyázzanak egyfrankos alapon. Brâcskov elég járatos volt a kártyában, s néhányszor elnyerte Makedonszki frankjait, amelyeket az valószínűleg a zsebében tartott, mert nem rakta ki. Makedonszki mérgelődött, szidta oláhul a balszerencséjét és Mithad pasát, és csapkodta a kártyákat az asztalra, ha járásuk nem kedvezett neki.

Hadzsi Brâcskovhoz hajolt, és a fülébe súgta:

– Ne játssz Makedonszkival, mert megkopaszt.

Brâcskov bólintott, de még nagyobb figyelemmel folytatta a játékot.

2 Görög katona neve.

– De te nem teszed ám ki a pénzt az asztalra... már tizenegy frankkal tartozol, ennyivel jössz nekem – mondta Brâcskov Makedonszkinak.

– Megvan, testvér, hál' istennek, becsületes ember vagyok – felelte Makedonszki, miközben megkeverte a kártyát.

A játék egyszerre más irányt vett. A szerencse Makedonszkihoz szegődött. Brâcskov mérgelődött. Makedonszki csodálkozott, hogy jár neki a kártya. Hamarosan lerótta a tartozását, és nyerni kezdett.

Hadzsi sajnálkozva nézte Brâcskovot.

Brâcskov tovább játszott. Kiütötte a verejték, mert már két Napóleon-aranya odalett. Öt frankja maradt, s az egészet egy lapra tette fel. Makedonszki nyert, Brâcskov egy fillér nélkül maradt. Makedonszki megnézte a faliórát, és így szólt:

– Tizenegy óra! Gyerünk ebédelni!

– De nekem most már nincs egy vasam sem! – mondta leverten Brâcskov.

– Majd megvendégellek, ne félj! Ami az enyém, az a tiéd is. Itt, Oláhországban így mennek a dolgok. Nem hagyunk cserben. Ez idegen hely.

Ez az ember különös hatást gyakorolt Brâcskovra. Ez a magabízó, gunyoros, ravasz tekintet, amelyben egyúttal az élettel szemben tanúsított nemtörődömség tükröződött, elképesztette Brâcskovot, és gépiesen Makedonszki és Hadzsi nyomába szegődött.

Visszatértek a zászlóvivő kocsmájába.

Sztrandzsa már elkészítette az ebédet bujdosó törzsvendégeinek: a tűzről levett fazék bab melegen gőzölgött. Már csak a vendégeket várták. Hamarosan beszállingóztak egyenként vagy párosan, és a hosszúkás asztalt a kocsma közepén körülülték a kiéhezett emberek, akik kanállal a kezükben türelmetlenül várták, hogy Sztrandzsa megtöltse a tálukat. Mind ott voltak azok is, akiket éjszaka ismertünk meg. Az ebéd csakhamar elkezdődött, nagy zajjal, az ajkak szürcsöltek, a szájak rágtak, a torkok nyeltek. A beszélgetések megélénkültek és változatossá váltak. A politikáról beszélgettek, meg hogy éjszaka feltörték egy gazdag kereskedő kasszáját, a „nép szipolyozóiról" beszélgettek; egy gazdag törökről, aki Macsinból érkezett, és akit el kell tenni láb alól, a Bulgária mezőin tavaly vívott harcokról és a csorbadzsik fösvénységéről. Brâcskov kivételével valamennyien élénken részt vettek ezekben a fontos beszélgetésekben. Mihelyt felhajtottak néhány pohárral Sztrandzsa olcsó, savanyú borából, szemük kitüzesedett, szavaik féktelenebbekké váltak. Egyre gyakrabban káromkodtak, s ismételték meg fenyegetéseiket. Dörgedelmes szidalmakat szórtak egy ismert, gazdag bolgárra, egymás szavába vágtak indulatosan.

– Ha ezt a nagy pocakost nem lyukasztom ki, mint egy felfújt tömlőt, hát ne hívjanak Sztancso Deribejatnak! – kiáltotta egy jól megtermett fiatalember, aki mohón és elkeseredetten rágta az ételt.

– Az átkozott fajzat! Nem ad egy lyukas banit se... hagyja, hogy éhen vesszünk... Kibelezem, ha a kezembe kerül – kiáltotta egy másik, erősen barna, szakállas úr, aki fenyegetően tartotta a villáját.

– Halljátok? Ezek a csorbadzsik a szegények verítékéből táplálkoznak... Azt mondom, mielőtt kiirtjuk a törököket, ezeket kell lemészárolni... nincs más menekvés! – kiáltotta a harmadik, aki a *Szvoboda*[3] szenvedélyes olvasója volt.

– Nézd csak – szakította félbe egy másik –, dolgozz, uram, izzadj egy kicsit, s csak azután kiabálj mások ellen... Mintha bizony a csorbadzsik csak azért keresnék a pénzt, hogy Petko Mravka ölébe szórják!

Petko Mravka elképedten fordult az illető felé, aki merte ezeket a szavakat a képébe vágni.

Aztán felindultan így válaszolt:

– Dolgoztam és verejtékeztem a Balkánon: a népet szolgáltam, és a véremet ontottam; de lássunk téged... te akkor perecet árultál.

Az előbbi nagy méregbe jött, fenékig itta poharát, és azt felelte:

– Hogy árultam-e perecet, én tudom. Ez nem a te dolgod. De ha akarod, megmutathatom neked a lábsebeimet... Nemcsak te harcoltál; de az emberek nem ordítoznak úgy, mint te...

Néhány hang közbekiáltott:

3 *Szabadság* (bolgárul), a Bolgár Forradalmi Központi Bizottság lapja, amely Ljuben Karavelov szerkesztésében 1869–1872 között Bukarestben jelent meg.

– Dimitâr, hallgass! Mravkának igaza van... A csorbadzsik árulók és szipolyozók!

– Öljük le valamennyit – feleltek rá a többiek.

– Le a csorbadzsikkal! Éljen a nép!

– Éljen a kommuna! – ordította Szpiro Makedonszki, és öklével nagyot csapott az asztalra.

Az idő tájt a kommuna újdonság volt, és ezért divatos.

De ezenközben az olcsó borral tele poharak állandó mozgásban voltak. Egyre túlzottabb hírek kaptak szárnyra. Két személynek, aki a csorbadzsik védője mellett állt, szóból szó kerekedvén, és durvaságból durvaság, sikerült hajba kapnia, és összeverekedett. „Áruló! Spion!" – röpködtek dulakodás közben a szidalmak. A harciasság átragadt a társaság többi tagjára is. Némelyek Dimitro mellé álltak, aki úgy ordítozott, mint egy tébolyult, a többség viszont ellene szólt. Valamennyien összeverődtek.

– Ki innen! Ki innen! – kiáltotta a sok hang.

– Ki a csorbadzsik barátjával! – ismételték mások, s néhány inas kéz felemelte a kimerült Dimitrót, s már vitték is volna fel a lépcsőn, hogy kipenderítsék.

– Ha nem engedtek el, lövök! – kiáltotta Dimitro, és előrántotta a revolverét.

A civakodás bizonyára még szomorúbb következményekkel járhatott volna, ha Sztrandzsa nem avatkozik be.

– Megálljatok! Hagyjátok Dimitrót! – kiáltotta, miközben szétválasztotta a feldühödött bujdosókat.

– Ő talpnyaló! – kiáltotta Mravka.

– Nem az! – felelte Sztrandzsa.

– Nem az? Hát akkor micsoda?

– Hazafi, mint ti. Láttam harcolni... vitéz ember, nincs igazatok.

– Sztrandzsa! – mordult fel Hadzsi –, tehát mi tévedtünk, és neki van igaza... Mi, érted-e? Nem akarunk bírót!

– Nektek is igazatok van, mert szegények vagytok és megvetett szenvedők, ahogy én is az vagyok... jogotok van haragudni.

Ezek a szavak egy perc alatt lecsillapították a feldúlt vendégeket.

– Éljen Sztrandzsa, a mi bátor zászlóvivőnk! – kiáltott fel Makedonszki, miközben felvette a poharát.

– Éljen! – kiáltották mindannyian. – Koccintsunk.

És a poharak összekoccantak. Sztrandzsa ellágyult, s reszkető kézzel felemelte poharát, s megindultan így szólt:

– Köszönöm nektek, drága testvéreim, a megtiszteltetést. Nekem, öreg bujdosónak, nincs nagyobb örömöm, mint hogy köztetek, testvéreim között lehetek. Dicsőséges harcainkat bolgár hazánkban emlékezetében tartja a nép... Felserkentették a népet, és szívébe ültették a szabadság és az igazság vágyát. De azt fogjátok kérdezni: Most ki vesz emberszámba bennünket? Ki ismer el bennünket? Nyugodjatok meg! Emberek vagyunk, bolgárok vagyunk, teljesítettük szent kötelességünket hazánk iránt. Ennyi az egész. Mi más kellene? Pénz-e? Nem pénzt akarunk, nem pénzért ontottuk vérünket, hiszen az drágább az oláh gazdagok minden pénzénél... Talán birtokot vagy házat akarunk? Hiszen önként hagytuk ott birtokunkat,

házunkat. Nincs szükségünk vagyonra. Bulgária szabadságáért áldozzuk magunkat, és ha fizetségünk lesz, az csak Bulgária felszabadulása lehet, nem több és nem kevesebb. Valóban gyötrelmes nektek, hogy hazátlanokként idegen földön bolyongjatok, és gyötrelmes nekem is, hogy öreg csontjaimmal és beteg tüdőmmel sürögjek-forogjak, és ezt a munkát végezzem, én, aki egyidőben Levszki zászlaját tartottam, én, a vitéz Sztrandzsa, most a kanalat tartom! Vénasszonyok lettünk... Ah! Drága testvéreim!...

Mindnyájan felálltak, és hallgattak.

Sztrandzsa ismét felemelte poharát, és így folytatta:

– Testvérek, nincs mit sajnálnunk. Ha mi itt csavargók és nincstelenek vagyunk is, szegény testvéreink Bulgáriában ezerszer rosszabbul vannak. Ott a törökök bírságolnak, fosztogatnak, gyilkolnak, meggyalázzák leányainkat, a nép kétségbeesetten sikoltozik a rabságban, és nincs mit tennie. Mi legalább szabadok vagyunk. S ha szabadok vagyunk, mindenünk megvan. Nem kell kétségbeesnünk. Amíg karjaink és lábaink vannak, amíg vér folyik az ereinkben és tűz van a szívünkben, hazánknak szüksége van ránk. Ha nem ma, holnap ütni fog az óra. Ismét készen kell lennünk; én öreg csontjaimmal ismét kezembe veszem a zászlót, hogy legalább még egyszer magasba emeljem a Balkánon, utána már meghalhatok. Lehet, hogy még sokáig szenvedünk, várunk, rothadunk, s végül meghalunk az oláh mezőkön, de nem baj. Egy nép nem nép áldozatok nélkül. Bulgáriának egész népe van rabokból, hadd legyen most néhány vértanúja is, s bujdosónak lenni azt jelenti, hogy gyötrődj, éhezz, har-

colj, egyszóval vértanú légy. Hogy mi vagyunk a vértanúk, ám legyen! Minél több van, annál jobb Bulgáriának. De befejezem. Én azt hiszem, hogy a dolgok meg fognak változni: a politika csakhamar mozgásba jön, a kezünk sem marad üresen, szíveink feldobognak, és kiáltani fogjuk: szabadság, vagy halál! Dicsőségesen meghalunk a harcban, s nem fordulunk fel, mint kutyák ezeken az utcákon. Még harcolni fogunk, drága testvéreim. Harcolni Bulgária szabadságáért! Éljen Bulgária!...

Mennydörgő, lelkes kiáltás ismételte meg a zászlóvivőnek ezeket a szavait. A kocsma csak úgy visszhangzott. Valamennyiüknek lángot vetett a szeme, a tiszta hazafiasság lángjával ragyogott, az önfeláldozás lángjával. A poharak ismét megteltek. Az elme és a szív hirtelen feleszmélt. Ezeket a nemrég még nyers és dühös arcokat hirtelen a nemesség és az elhatározás valamilyen kifejezése öntötte el. Azok a járókelők, akik meghallották a fergeteges kiáltást: „Éljen Bulgária!", megálltak, összeverődtek, és tekintetüket kíváncsian belemeresztették a kocsma homályába. Brâcskov valósággal remegett a megindultságtól és a lelkesedéstől. Szerette volna megölelni ezeket a különös embereket, akik olyan ellenállhatatlanul vonzották visszataszító voltukkal és büszkeségükkel. Ezekben az emberekben fennkölt eszme megtestesülését látta. Úgy tetszett neki, hogy magasabb rendű lények, akik szenvedésre, harcra és dicsőségre születtek – nem úgy, mint a többi halandó. Még Makedonszki is, akire görbén nézett reggel óta, most nemes, nagy embernek tetszett neki. Sztrandzsa erőteljes, megindító szavai még egyre a

fülébe csengtek. Fogta a poharát, s a pillanatra beálló csendben világos, csengő hangján felkiáltott: – Vitézek! Éljen a bátor Sztrandzsa! – Éljen! – kiáltották valamennyien. – Emeljük fel a zászlóvivőt, emeljük fel! – s néhány pár izmos kar felemelte a felzaklatott, meghatott öreg zászlóvivőt, Brâcskov szeme ragyogott, arca lángolt, egész teste remegett a lelkesedéstől.

A váratlanul mondott pohárköszöntő ráirányította a figyelmet. Mindenki őt nézte, őt bámulta. Rokonszenvessé vált előttük. Sztrandzsa néhány meghatott pillantást vetett rá.

Makedonszki hirtelen felemelte poharát, és deklamáló hangon így szólt:

– Uraim, Brâcskov tegnap este érkezett Törökországból, mert nemes szíve már nem tűrhette tovább öt évszázados ellenségeink zsarnokságát. Hozzánk jött, hogy megossza velünk a falatját, az éhséget, a szenvedést. Úgy tett, ahogy mi. Testvérünk, és Bulgária anyánk méltó fia. Így hát iszom legfiatalabb bajtársunk, Brâcskov egészségére: éljen Brâcskov!

– Éljen! – tettek eleget valamennyien dörgő hangon a felszólításnak.

– Éljen a bolgár ifjúság! Emeljük fel! Emeljük fel! – és tucatnyi kar emelte fel a zavart és megriadt Brâcskovot a mennyezetig.

Ez az eset avatta, mondhatni, Brâcskovot bujdosóvá.

Nagy emlékek érzései gyúltak ki Hadzsi Dimitâr, Totju, Panajot harcostársainak a lelkében. E heves indulatoknak rést kellett találniuk, hogy kibuzoghassanak a vitézek szűk és hevesen dobogó szívéből.

És felzendült a dal:

„Szól a kürt, a Balkán sóhajt."

E nemzeti dal férfias hangjai (ahogy akkortájt Bulgária-szerte neveztek minden hazafias dalt, amely titkosan, kéziratban terjedt az egész országban és mindenütt énekelték) megtöltötték a pincét, kiszűrődtek az utcára, s még odébb is. Mintha e föld alatti kocsma szűk lejárata valami titkos barlang szellőztetőnyílása volna, amelyből holmi Sztentór démoni hangjai törtek volna fel. Nagy tömeg sereglett össze a kocsma bejárata előtt, és percről percre növekedett. És a társaság lelkesen tovább énekelt. Maga Sztrandzsa is állva velük dalolt, s amikor felzendült a verssor: „Ah, szeretett haza, harcolni fogok érted!", rendkívüli felindulás vett erőt rajta, szeme vérbe borult, s megtapintotta a revolverét, amely a hátán csüngött. Amikor az ének utolsó szakasza is elhangzott, a társaság ismét elfoglalta székeit. Az arcok nyugodtabbakká váltak. Vigasztaló érzés terült gyógyító balzsamként a bujdosók lelki sebeire.

A sokadalom elszéledt, de a pince mélyére lehallatszott néhány bámészkodó oláh szava:

– Bulgarii becti! – Ami azt jelentette: részeg bolgárok!

Fent a lépcsőn egy sápadt fiatalember jelent meg, elegáns öltözetben, cilinderrel és sétabottal.

– A! Vladikov! – kiáltották a bujdosók.

Vladikov, egyidőben Rakovszki Belgrádban toborzott légiójának az önkéntese, majd bujdosó Panajot szabadcsapatában, amely a Balkán hegységben kóbo-

rolt, most a városi bolgár iskola tanítója volt, mielőtt sokáig bolyongott az oláh városokban.

– Jó mulatást, fiúk – mondta nevetve, családiasan Vladikov, és a bortól egészen nedves asztalra tette fényes cilinderét. – A kalapom ezúttal se került ki büntetlenül a kocsmádból, Sztrandzsa. Nos, hogy vagy, gondoskodsz-e a fiúkról? Várj csak, à propos, tudjátok-e, miért jövök?

– Hogy megkínáljunk téged is egy pohárral – mondta Makedonszki, és töltött neki.

– Gyerünk, egészségetekre! De én egyébért jöttem. Két hét múlva előadást rendezünk az iskolában. Ki vállalna közületek szerepet?

– Valami nemzeti célból? Ha igen, akkor én részt veszek benne – mondta Hadzsi.

– Nemzeti célból, sőt százszorta nemzeti célból; arról van szó, hogy elegendő pénzt gyűjtsünk olyasvalaki kiadásainak a fedezésére – Vladikov fontoskodva és óvatosan körültekintett –, akit kiküldünk, hogy gyilkolja meg a szultánt – fejezte be hirtelen egészen halk hangon. Aztán suttogva elmagyarázta nekik, mekkora jelentősége lenne egy ilyen eseménynek a bolgár forradalom számára.

– Elfogadjuk, mindnyájan játszani fogunk.

– Szerepet vállalok, de csak akkor, ha a cárt játszhatom – mondta Makedonszki, aki már játszott valamilyen cárszerepet, nem tudni, melyik Vojnikov-drámában. Kedve támadt, hogy ismét érezze a cári nagyság borzongató varázsát.

– Én pedig a vajdát fogom játszani – mondta szerényen Mravka –, van-e vajda az előadásban?

– Nincs se cár, se vajda: a dráma címe: *Az elveszett Sztanka.*[4]

– Az ördögbe az elveszett Sztankával és az elbukott Lalkával! Én ilyen haszontalan játékokban nem veszek részt! – kiáltott fel Makedonszki, aki először hallott ilyen drámáról.

– Te majd Zseljut játszod, a hajdutot.

– A! Van hajdut is benne?

– Vérontás is, harc, lövöldözés...

– Amit szeretek – mondta Makedonszki, vérszomjasan megpödörve a bajusza bal felét.

– Te, Hadzsi, a Kis Tatárt fogod játszani.

– Legyen – felelte Hadzsi. – A *Sztoján vajdá*-ban arab voltam, most majd tatár leszek. Ismét nyerek.

– És te, Mravka... mit is osszak rád... Mit kívánsz?

– Nekem adj olyasmit, ami kommandírozás – mondta szerényen Mravka.

– Te leszel az öreganyó, mert görnyedt vagy és alacsony. És a hangod is hasonló... Ne nézz rám úgy... Az öreganyó szerepe főszerep. Én az öregapót fogom játszani. Te, Dimitro, vállald Jovát, s te, Nedov, Vaszilit... s ti, többiek, a mellékszerepeket...

– Hát Sztanka ki lesz? – kérdezte hirtelen Sztrandzsa, aki járatos volt a bolgár drámairodalomban.

– Sztanka?

– Igen, Sztanka, a lány...

– Micsoda? Lány is van? – kérdezte a vérszomjas Makedonszki.

4 Ilija R. Blâszkov demokratikus népi irányzatú kisregénye. Szövegét dramatizálva adták elő a korabeli felkelők.

– Valóban – mondta Vladikov elgondolkozva –, a legfontosabb kiment a fejemből.

Aztán szemügyre vette a társaságot, és hozzátette:

– Őt is férfi játssza, de valaki fiatalabb, mint...

Vladikov megakadt, mert pillantása Brâcskovra esett. Nem ismerte a fiatalembert.

Brâcskov arca egészen tűzbe borult.

– Ah, nem jutott eszembe, hogy bemutassalak titeket egymásnak – mondta gyorsan Makedonszki. – Brâcskov, Vladikov.

– Hogyan, csak nem te vagy a költő? – kérdezte álmélkodva Vladikov, azzal kezét nyújtotta, és megszorította a Brâcskovét. – Olvastam költeményeit... ön a szerzőjük?

Brâcskov még inkább elvörösödött, és zavarban mormolta:

– Én, de nem érnek semmit...

– Örülök, örülök, hogy megismerhettem. Mikor csöppent ide?

– Tegnap este érkezett – vette át a szót Makedonszki – Törökországból, s bár nem a Balkán erdőiből jött, hanem az apja árudájából, derék bujdosó. Immár a barátunk, mindnyájunké... Költő? Ejnye, reggel ezt nem tudtam, hát megkopasztottam... – tette hozzá elharapva a szavakat. – De mindegy, nem hagyjuk el.

Vladikov folytatta:

– Nos, Brâcskov úr, elfogadja-e Sztanka szerepét? Itt nem akad nő, aki vállalná.

– Köszönettel elfogadom, bár nem vagyok lány – felelte Brâcskov.

– Nem baj. Úgy felcicomázunk és elváltoztatunk,

hogy senki se fog felismerni. Egy kis fehér festékkel bemázoljuk a fekete szőröket az orrod alatt, s máris rendben van.

– Hát úgyis lehet – mondta Makedonszki –, de hát hol van még a bajusza? Csak moha. Nincs még neki. Emlékszel, hogy volt tavaly? A mi Gicónk Rajna Knjaginát játszotta, akkora bajusszal, mint egy csősz, s még is bevált Rajnának. Az effélével nem törődnek a színházban.

Brâcskov kis ideig gondolkozott, aztán elmosolyodott.

– Miért mosolyog?

– Tudják-e – mondta, miközben megvakarta a tarkóját, és hunyorított –, ennek az előadásnak a céljára gondolok. Valóban nagy cél.

– Nem más. Hidd el – mondta Vladikov.

– Ha minden végig sikerül – mondta Brâcskov –, és az összeg, amelyet az előadásból beveszünk, eléri célját, a történelem valamikor helyesen állíthatja, hogy az elveszett Sztanka megölte Azisz szultánt. Nem így van?

– Ki tudja? Miért ne mondhatná ezt is a történelem... hiszen annyi csodálatos dologról szól, hogy semmi se hihetetlen. Nagy dolgok kicsiny okokból keletkeztek... és ez a pince megingathatja az egész birodalmat, de valóban, én is eltöprengek rajta, mi is lesz?

Sztrandzsa közelebb lépett a tanítóhoz.

– Engem kifelejtettél – mondta, részt akarván venni ő is a nagy vállalkozásban.

– Te? Te is részt akarsz venni? Akkor te a büfében

leszel... Csakhogy neked is kell valami öltöny... Ebben a zsíros bekecsben parasztos, nem megy... na meg ez a két mély kardvágás az arcodon annyira megijeszthet néhány idegesebb asszonyságot, hogy elájulnak... Én, szegény Sztrandzsám, jobban szeretnélek a Balkánon látni, zászlóval, az a te színpadod!

Még aznap este kiosztották mindenkinek a szerepeket, s egy hét után minden este próbákat tartottak. A következő héten a színtársulat már felkészült, és az utcákon kiragasztották a plakátokat.

Abdul Azisz szultánnak sejtelme se volt minderről.

4

Az előadás estéje hamar eljött. A terem, helyesebben a tágas tornác, amelyet egy magánházban olcsón béreltek ki, s ahol az előadást akarták megtartani, már ki volt világítva, azaz a falakra mintegy tucat kis lámpást akasztottak, s meg is gyújtották: a színpad előtt, ahol az oláh cigány hegedűsökből toborzott zenekar helyét kijelölték, a pompa emelése kedvéért öt lámpa állt, kettőnek törött volt az üvege, valószínűleg az iskolából hozhatták őket. A tornác ajtajánál négy lampion függött, ezek egyszerre világították meg a jegypénztárt és a büfét, ahol Sztrandzsa szolgált ki illedelmesen. Bent a teremben hiányzott minden díszítés. Legnagyobb részét néhány hosszú széksor foglalta el, a hátukon a számozás, ezeken ül majd a közönség. A terem közepén keskeny folyosó vezetett, hogy a nézők ki-be járhassanak. A terem hátsó részében volt

a galéria, itt csak állni lehetett. A színpad függönye nagy és átlátszó vörös vászon, amelyet egy egészen egyszerű gépezet lebbentett föl: két alsó végénél összekötött zsineg, amelyet a színpad közepén egy gerendán átvetettek, oly módon, hogy másik két végük lelógott, s a segítségükkel húzni lehetett és fel lehetett emelni a függönyt. A függöny lebocsátása kézi úton történt: kétoldalt titokban megfogták, és lebocsátották. Átlátszósága jóvoltából ez a függöny kettős színpadot képezett. Ha felemelkedett, a publikum láthatta a színészek játékát, ha legördült, a közönség új drámát látott mögötte: gyertyákat hoztak és vittek, bársonyos árnyékok jelentek meg és mozogtak a vásznon, integettek, mintha rejtett óriásokhoz tartoznának, ide-oda libegő kézformák és számtalan egyéb fantasztikus figura.

Tekintsünk a függöny mögé.

A színpad két oldalán keskeny átjárókat alakítottak, a színészek ide hozták és itt cserélték a jelmezeket. Ez volt az öltöző. Itt halmozták fel rendetlenül az összes kellékeket: székeket, zsámolyokat, zöld színfalakat, amelyeknek az erdőket kell jelképezniük, a nagy korsót, a kenyeret és a hagymát, vagyis az öregember ebédjét, és puskák, pisztolyok, revolverek, szablyák, kések egész arzenálját, amelyek harcokhoz kellettek. A halált hozó fegyvereknek ez a gyűjteménye maguké a színészeké volt, akikben égett a vágy, hogy rádurrantsanak az ellenségre. Meg kell jegyeznünk, hogy Makedonszki istenesen megtömködte az albán puskát (lőport és rongyokat gyúrt csak bele, hogy minél nagyobbat dörrenjen). Nagyon számított a hatásra.

Ő már teljes hajdut viseletben díszelgett: a derekán a híres kard, amelyikkel kettészelte a törököt meg a török nőt (a mendemonda szerint); a fején oroszlános jelvénnyel ékesített kucsma, a hátán vörös albán dolmány, az övén négy tölténytáska, két kés és két pisztoly; fehér sop nadrág, bocskor, a combján erszény és tűzcsiholó acél – elnyűtt és elhordott valamennyi – egészítette ki a zsiványjelmezt. A Hadzsi, aki a tatár szerepét játszotta, nem tudni honnan, olyan kalpagot szerzett, amilyent az oláh földesurak viseltek a múlt században, s amelyet fehér szövettel átkötve és korommal jócskán bemázolt, a homlokába húzott, de a koromból az arca maradék részének is jutott; a felső ajka és az orra közé óriási fekete bajuszt ragasztott. Ez az egész kiagyusztálás holmi történelmi szörnyhöz tette hasonlóvá. Mravka öreganyónak öltözött, s hogy még fokozza szerepe tragikumát, a hátára, a ruhája alá egy párnát is dugott. Az már világos, hogy Vladikov kecskeszőrből hosszú fehér szakállat növesztett magának, ezt a feje tetején összebogozott zsineg tartotta, de mert a szakáll már most el-elmozdult, és kényelmetlenül eltakarta a száját, alsó végét cérnával megkötötte, s a cérnát a nyaka köré hurkolta. Brâcskovot Sztanka szerepében kipirosították és kifehérítették. A többit is előre mindenféle rongyba öltöztették, abban a hiszemben, hogy minél ijesztőbbek és tépettebbek a drámai személyek, annál nagyobb érdeklődést ébresztenek. Ezért gondjuk volt rá, hogy mindenféle ócska holmit összeszedjenek és felhasználjanak. Ezenkívül erős gazdasági szempontok írták elő, milyen színháztermet béreljenek ki, és hogyan dekorálják a színpadot,

mert amint az olvasó már tudja, a színpadot tökéletes spártai egyszerűség jellemezte. Ezeknek a szempontoknak az alapján választották ki a drámát is. S végül, mert a drámában egy szamárnak is ordítania kell, ezt a feladatot Hadzsira bízták, akinek kipróbált hangja volt.

A színházterem megtelt. Minden jobb módú bolgár kereskedő sietett két nappal előbb megváltott helyét elfoglalni. A nőtlenek egyedül jöttek, a házasok a családjukkal. Eljöttek azok is, akiknek nem volt sok pénzük, de eljöttek a szegények és az éhezők is. Egyszóval mindenki, aki bolgár volt ebben az idegen országban; mindenki, akinek sebzett volt a szíve, aki bánkódott elvesztett hazája miatt; mindenki, aki a lelke mélyén titkos képet rejtegetett, örökké eleven és örökké édes képet: Bulgáriát. Mert a létfenntartás gondjai, az érte való folytonos küzdelem közepette, egy idegen, közömbös, sőt gyakran ellenséges társadalom közepette, a bolgár ember lelke valami nem is földi táplálékra éhezett, valami új és felüdítő élményre, olyanra, amilyen akkor bűvöli el az embert, ha egy vad hegység tetejéről eléje tárul a virágzó völgy, ahol született. Íme, miért voltak a maguk idején a színházi előadások, amelyeket a bolgárok mutattak be a román városokban, valóságos események.

A sorok megteltek és a terem zsibongott a nézők tereferéjétől, akik türelmetlenül várták, hogy felemelkedjék a függöny. Sokan beszélgettek a darabról, amely akár csak regény formájában, már eddig is sok könnyet és sóhajt fakasztott. A leghangosabb egy bolgár volt, aki családjával a legelső sorban ült. A hazafias

Docskovics úr. Állandó részvétele a nemzeti ügyekben szétzilálta üzleti ügyeit, de ő nem bánta, és minden bolgár tisztelte.

– Matilda – mondta a szép és szőke hajú kislánykának, miközben megsimogatta a fejét –, most látni fogod, hogyan rabolják el a tatárok a leányt. Aztán meg ne ijedj!

Matilda nem válaszolt. Szemét a vörös függönyre meresztette, amelyen különös, alaktalan árnyékok jelentkeztek. Ez a látvány nagyon foglalkoztatta, kivette ujjacskáját a szájából, apjára emelte kedves fejecskéjét, a függönyre mutatott, és így szólt:

– Vámpír.

Anyja elmosolyodott, és homlokon csókolta.

– Kis csibém – mondta, miközben szeretetteljesen nézte. Majd a férjéhez fordult: – Vajon ismét játszik ez az átkozott Makedonszki?

– Makedonszki játszani fog, de Makedonszki nem átkozott – mondta mogorván a férfi –, nem tudom, hogyan nevezhetsz átkozottnak embereket, akik feláldozzák magukat a hazáért...

– Nem átkozott, hanem ijesztő, azt akartam mondani... Azzal a nagy bajuszával úgy néz ki, mint egy hajdut – felelte zavartan a felesége.

– A hajdutok most becsületes emberek. A csorbadzsik a valódi hajdutok.

E szavaknál arca idegesen összerándult. Úgy látszott, valami keserű gondolat jutott az eszébe. Úgy érezte, talán őt is, a tönkrement embert, egy meggondolatlan patriotizmus áldozatát, isten tudja, hogy nevezik, hogyan gúnyolódnak helyzetén.

Ekkor rázendített a zenekar. A függöny szélei mindkét oldalról kissé elhúzódtak, lopva előbukkant két fej, és a közönségre pillantott. Az egyiket nagy juhbőr kalap és hosszú fehér kecskeszőr szakáll díszítette. A másik fej hosszú kipödört bajuszt viselt, és átható ravasz pillantásokat vetett. A nézők többsége figyelmesen nézte őket, megismerte a színészeket, akik barátságosan mosolyogtak rájuk. Mi több, Vladikov bólintással üdvözölte Docskovics urat, aki kedveskedve viszonozta.

Makedonszki, aki égett a vágytól, hogy mielőbb a nyilvánosság elé lépjen, intett a hegedűsöknek, s azok elhallgattak.

Teljes lett a csend.

A függöny lassan, redősen felemelkedett. Megkezdődött a játék.

Vladikov, aki az öregember szerepét játszotta, lépett először a színre. Bátran, gyakorlottan játszott. Nem először vett részt ilyen műkedvelő előadásokon. De a kiejtése érezhetően megváltozott. Orrhangon beszélt, mert az álszakáll madzagjai nem engedték meg, hogy szabadon kitátsa a száját. Ez különösen akkor esett nehezére, amikor a következő felvonásban, az erdőben meg kellett ebédelnie. Szörnyen eltorzította a száját, ami tulajdonképpen egyszerre volt érdekes és szánalmas. Nagy hatást tett Hadzsi régimódi kalpagjában és bekormozott arcával. Néhány nő becsukta a szemét, Docskovics úr leánykája pedig apjához simult, és odasúgta: félek. A színházban óriási tapsvihar tört ki, amikor felordított a szamár. Ezzel Hadzsi óriási diadalt aratott. (A kulisszák mögött ordított.) Brâcskov,

azaz Sztanka, azt se tudta, fiú-e vagy lány, első fellépése annyira zavarba hozta, hogy elfelejtette a szerepét. Szerencsére úgy sem kellett sokat beszélnie, így csak állt ott, mint egy faszent, némán, megkövülten, reszketve. Az öreganyó, azaz Mravka is elfelejtette a szerepét, de a tatárok bejövetele kimentette kínos helyzetéből. Holtan összeesett, még mielőtt összekaszabolhatták volna. A nézők mégis lelkesen tapsoltak, és doboltak a lábukkal. Mindenki elégedett volt. A legnagyobb hatást Makedonszki érte el. Megjelenését újabb tapsvihar fogadta. A jelenetek gyorsan követték egymást. A furcsa jelmezek felbukkantak, és újra eltűntek. A közönség érdeklődése fokozódott. A színen már régóta teljes volt a zűrzavar, a színészek azt mondták, ami az eszükbe jutott. De megindult a harc, és mindent elfeledtetett. Elkezdődött a lövöldözés. A tatárok és a bolgárok összecsaptak. Makedonszki ádázul, borzasan, vérszomjasan futkosott a színpadon, szörnyű gyorsasággal sütögette el a puskáját, a pisztolyait, a revolvereit; s ugyanezt tették a többiek is. Dörrenések és jajveszékelések zaja töltötte meg a színt, a termet, az utcákat. A puskapor füstje terjengett az egész színházban és kénszag fojtogatta a nézőket. Néhány előkelőbb asszonyság betömte zsebkendővel a száját, mások viszont sápadtan elmenekültek. Docskovics úr kislánya hangosan sikoltozott. Maga a színpad sűrű füstfelhőbe borult. A pokoli lármától megijedt zsandárok betódultak a színházba, de a harcot nem lehetett félbeszakítani. Makedonszki lihegett, mint egy őrült, a színpad különböző sarkaiba vetette magát, lesben állt, ugrándozott, kiabált,

lövöldözött. A hajdut felébredt benne, elfelejtette, hogy színházban van. A Balkán hegységben volt a bajtársaival. Földhöz vágott és megtaposott néhány szereplőt, köztük Mravkát is, aki, nem tudni, miért, ismét megjelent a színpadon. Maga Sztrandzsa is gyorsan otthagyta a büféjét, bejött a terembe, és lelkesülten, sápadtan, reszketve, merev szemmel, irigyen nézte a csatát. A legnagyobb kavarodásban nem bírta megállni, és hangosan felkiáltott:

– Ne hagyd magad, Makedonszki.

De senki se hallotta. A nézőket megsüketítette a zaj, megvakította a füst. Féktelen, eszeveszett taps tört ki.

Amikor elfogyott a lőszer, befejeződött a csata.

Az utolsó felvonás békésen zajlott le, Makedonszki kétségbeesésére, aki vérre szomjazott. A közönség még egy utolsó tapsorkánnal háromszor hívta ki a színészeket, aztán zajosan kitódult az ajtón.

Nemsokára a terem, ahol annyi nevezetes esemény játszódott le, elsötétült és elcsöndesedett, a bujdosó színészek a zászlóvivő pincéjének hosszú asztala körül ültek. Néhányan közülük elfelejtették levenni színpadi cicomáikat. Brâcskov ajkán ott maradt Sztanka rúzsa, s Hadzsi arcán a tatár korma. De ezzel senki sem törődött. Valamennyien feldúltan, lelkesülten pihegtek. Makedonszki, akit megmámorosított a győzelem, nem tudott megbékülni az ellenséggel, és barátságtalan, fenyegető pillantásokat vetett Hadzsira.

Sztrandzsa ételt osztott mindenkinek, és néhány üveg bort tett az asztalra. Elkezdődött a vacsora. Az egész beszélgetés az előadás körül forgott. Dicsére-

tek, kritikák, tréfák hangzottak el, és sokat nevettek. Mindenki vidám volt. De leginkább Sztrandzsa. Megdicsérte Makedonszkit kitartásáért, de néhány kritikai megjegyzést tett stratégiájára. Mi több, azt mormolta, hogyha megismétlik az előadást, ő szeretné eljátszani Zselju hajdut szerepét. Ez olyasmi volt, amitől Makedonszki homoka összeráncolódott.

Amikor kiürültek a kondérok, a tálak, úgyszintén az üvegek meg a palackok, amelyek nem fogytak el a büfében, és visszakerültek, Makedonszki, aki ezután még inkább tudatára ébredt felsőbbségének, felkiáltott:

– Fiúk, indítványozom, menjünk Strausshoz, pilseni söre van.

– Menjünk! Már kilenc hónapja nem voltunk? Akasszuk szegre a gondot...

– Sztrandzsa, Isten veled!... Nem jönnél el te is?

– Isten veled, jó éjszakát, Sztrandzsa!

– Jó mulatást!

Azzal a társaság eltűnt a kocsmából.

Csakhamar dörgő énekkar hangjai zendültek fel az utcákon, s lassacskán belevesztek a távoli éjszakába.

Másnap reggelre a múlt esti előadás bevételéből egy garas sem maradt.

Abdul Azisz szultán megmenekült.

5

Két hét múlt el. Makedonszki eltűnt valamerre, nem jelentkezett. Brâcskov, aki Makedonszki fura könyörületéből éldegélt, egyszerre fillér nélkül ma-

radt, és megismerte a legelemibb és legszörnyűbb szükséget: az éhséget. Azóta, hogy oly könnyű szívvel elhagyta az atyai házat, első ízben érezte új pályája minden kellemetlenségét, pedig az távolról oly érdekesnek és igézetesnek tetszett egy forró fiatal fejnek. Két-három napig hitelben étkezett Sztrandzsánál, akárcsak Hadzsi, akárcsak Papocska, azonban a betegség Sztrandzsát hirtelen ágynak döntötte, és mind Brâcskov, mind Hadzsi, mind Papocska éhségre jutottak. Kialudt a tűzhely, ahol olyan vidáman fortyogott a bab; az edények, kancsók, poharak elmosatlanul és rendetlenül hevertek a polcon, és már vastag por ülepedett rájuk. Immár a széthullás és az elhagyatottság uralkodott a kocsmában, amely kevéssel előbb még annyira zajos és népes volt. Hadzsi elment, hogy pénzt kérjen holmi gazdagtól, ahogy szokta mondani, és nem tért vissza. Nyilván nem sikerült néki semmi. Papocska várta két napig, koplalt a kocsmában, aztán nyoma veszett, elment szerencsét próbálni. Csak Brâcskov maradt. Elhatározta, hogy ápolja Sztrandzsát. Nem hagyhatta ezt a hős lelkű embert – nem ugyan pénz nélkül, mert az neki sem volt, hanem erkölcsi támasz nélkül. Sztrandzsa, aki csak köhögött és nyöszörgött makacsul, nem kívánt, de nem is tudott egy falatot se enni. Az étvágy hiánya a betegnél csaknem örömöt okozott Brâcskovnak, mert maga ugyan sztoikusan viselte az éhséget, de nem bírta volna gyötrelem nélkül végignézni a haldokló Sztrandzsa éhezését. S valóban, Sztrandzsa arca napról napra soványabb lett, és halálos sápadtság lepte el; szeme átlátszóvá és szokatlanul fényessé vált, és iszonytatóan

besüppedt, arcának régi sebhelyei elkékültek, majd elsötétedtek. Sztrandzsa teljesen magánál volt, látta Brâcskov odaadását, és néhány gyér könnycsepp gördült ki a szeméből. Gyakran mesélt Brâcskovnak, de csak a Balkán hegységben vívott csatákról. Ezeknek a hősies napoknak emlékei könnyítettek állapotán. Tudta, hogy itt a vég, de büszkén tűrte a szenvedést, és úgy várta a halált, mint a vendégét. Csak azért volt vigasztalhatatlan, hogy itt kell fogadnia, nem a harcban. Olykor a rokonai is az eszébe jutottak. Valamit említett róluk, majd ismét visszakanyarodott bujdosó életéhez. Brâcskov áhítattal hallgatta. Minden szót, amely az öreg hős sápadt ajkáról lepergett, szent meghagyásnak tekintette, már csak azért is, mert az öreg egyre kevesebbet beszélt, és egyre többet szenvedett, mert betegsége rohamléptekkel haladt előre. Brâcskov valósággal csüngött rajta.

– Vitéz fiam – mondta egyszerre Sztrandzsa –, köszönöm neked, köszönöm... hogy nem hagytál el. Egy bolgár mellett halhatok meg, és lesz, aki lecsukja a szemem... És ez jó idegen földön. Ó, hazám!...

– Ne izgasd magad! – mondta halkan Brâcskov –, nyugodj meg, kérlek!

– Köszönöm neked, köszönöm neked, testvérem! Én hamarosan elmegyek, nem leszek többé.

– Nem, dicső neved fennmarad. Hős vagy.

– Ah, Brâcskov!

– Te legalább szerencsés vagy, mert ha meghalsz, ezekkel a dicső sebhelyekkel a homlokodon halsz meg, és ezekkel a szép emlékekkel a szívedben... Bulgária nem fogja elfelejteni bátor fiait.

Sztrandzsa sírva fakadt. Kinyújtotta csonttá soványodott kezét, és erősen megszorította Brâcskov kezét. Édes volt hallania ezeket a vigasztaló szavakat, amikor elhagyta a remény.

– Nézd, Brâcskov! – szólt ismét, miközben téveteg pillantást vetett rá –, hogyan is fizessem meg jóságodat! Nincs semmim. Semmim, semmim... csak néhány tálam, de nem érnek semmit. Nincs semmim, amit emlékül hagyhatnék neked.

– A példád.

– Igen, van ott a láda fenekén egy kis batyu, már réges-rég ott van. Ott rejtettem el két nagyon drága holmit. Legyenek neked is olyan drágák, Brâcskov! De hol vannak a bajtársaim? Hol van Makedonszki? Hol van Hadzsi?... Vitéz fiam, vedd ki őket, hadd lássam még egyszer őket, mielőtt meghalok... Ah, édes meghalni a hazáért!...

Brâcskov lassan felállt; kinyitotta a ládát, és sorra kivette a benne levő tárgyakat. Végül kihúzott a fenekéről egy batyut, amelyben összegöngyölt, puha holmik voltak. Óvatosan kikötözte a batyut, és kivett belőle egy papírlapot meg egy rongydarabot. A papíron a Forradalmi Bizottság memoranduma, a rongy pedig darabja volt egy régi zászlónak, amelyen már csak ezek a szavak maradtak: „vagy halál!"

Felséges dokumentumok!

Brâcskov egész testében reszketett.

Sztrandzsa felemelkedett, értük nyúlt, és így szólt:

– Add ide, Brâcskov!

Átvette, és megcsókolta őket, majd gyönge, szaggatott hangon így szólt:

– Fogadd el ezt tőlem! Emlékezz Sztrandzsára! Halj meg Bulgáriáért!...

Két nap múlva meghalt.

Brâcskov lecsukta a szemét. Eladta az edényeket és az üvegneműt, hogy fizethesse a temetését. Brâcskov volt az egyetlen, aki elkísérte sírjához.

Így végezték akkor a bolgár felszabadulás hajnalának az előfutárai.

6

Brâcskov Brăilában kóborolt. Korábbi ismerősei közül csak Hadzsit találta meg. Ő egy téglavető kunyhójában éjszakázott. Brâcskovot is befogadták. Hadzsi nappal a kikötőben dolgozott: éjszaka hazajött, hogy megossza kenyerét Brâcskovval. De Hadzsi se talált mindig munkát, vagyis kenyeret. A munka télidőben gyéren van a kikötőhídon. Ilyenkor mindketten éheztek.

– Miért nem írsz az apádnak, hogy küldjön neked pénzt? – kérdezte meg végül is Hadzsi. – Így akarsz éhezni?

Brâcskov elkomorodott.

– Apámnak nem merek, és nem is akarok kérni tőle.

– Miért?

– Nem tehetem.

– Miért nem teheted? A fia vagy.

– Restellem magam.

Hadzsi elképedten nézett rá.

– Restelled magad? Hát éhezni jobb?

– Jobb... Otthagytam, és még meg se kérdeztem.

S most menjek, és mondjam neki: „Apa, adj pénzt!" Hogyan? Nem tehetem. Inkább éhen halok...

– Mit fogsz csinálni?

– Azt dolgozom, ami akad.

– Nem fogsz visszatérni Szvistovba?

– Lehetetlen: a törökök már gyanakszanak rám, és börtönbe vetnek. Jobb itt szabadon.

– De te nem szoktál az ilyen élethez.

– Majd hozzászokom... Végül pedig történhet valami, valami... és én erre várok.

Hadzsi kérdően nézett rá.

Brâcskov elvörösödött, és így szólt:

– Ha új csapatot szerveznek, velük megyek Bulgáriába.

– Új csapatot? Nem hiszem.

– Pedig én Szvistovban hallottam róla. Hogyan, hát nem fogunk többet harcolni?

Hadzsi kis ideig gondolkozott.

– Ha új csapat alakul, én is belépek... Ki tudja, hátha megalakul. Azt mondják, Panajot hamarosan megjön Szerbiából. Lehet, hogy azért. Ha az ember meghal, legalább tudja, miért hal meg; ez baromi élet – tette hozzá Hadzsi, és kiköpött.

– Hol van Makedonszki?

– Moldvában. Azt mondják, számadó lett valami földbirtokosnál.

– És Papocska?

– Papocska egy kertésznél van: befogadta azzal a feltétellel, hogy tavasszal segít neki hagymát ültetni. A többiek is munkán vannak, vagy éheznek, mint mi. Egy ilyen élet nem élet, hanem csapás. Szamárnak

való élet... Jobb a csapat. Én még őrzöm a fegyvereimet. Nem adom el őket.

Brâcskov hirtelen elhűlten nézett rá.

– No nézd csak, milyen ostobák voltunk! Napokig éheztünk, és nem látjuk, hogyan juthatunk pénzhez.

Hadzsi arca felderült.

– Kitől akarsz kérni? – kérdezte sebtében.

Brâcskov a ruháira mutatott.

– Látod-e? Ez a zakó még új, és még a nadrág is jó... Akkor vettem, amikor ide indultam; s az óra? Legalább ötven frankot kapnék érte.

Hadzsi fellelkesedett.

– Bravó! Barmok voltunk... azaz... én nem mertem neked szólni... Menjünk, máris menjünk! – S a dalt dúdolva: „Nem akarok gazdagságot, nem akarok pénzt se", elvonszolta Brâcskovot futólépésben, árkonbokron keresztül egy piszkos bazárba, ahol a zsidók ócska holmikat vásároltak és eladtak.

Másnap reggel Brâcskov egészen más öltönyben jelent meg. Egy teljesen elrongyolódott zakóban, amelynek zsíros volt a nyaka és bizonytalan a színe; ócska, térdben elkoptatott, szárain foltozott nadrágban, és cipő helyett nehéz, otrombán tátogó katonacsizmában. Előző ruházatából csak az a sapka maradt, amelyet a zászlóvivőtől kapott ajándékba.

Rongyos volt, de jóllakott.

A két barát nyomban megváltoztatta életmódját. Kétágyas szobát béreltek egy harmadrangú szállodában, és vendéglőben ebédeltek. S naponta akadt egy-két bujdosó, aki az ő számlájukra ebédelt. Mi több, Hadzsi kifizetett egy kis adósságot, amivel egy bujdo-

sónak tartozott. Brâcskov ismét vidám és elégedett lett. Még egy hazafias dalt is költött, amit este a szobájában énekelt. Ha elhaladt mellette a szálloda fiatal cselédje, tréfálkozott, évődött vele. Az ifjúság legyőzte a csüggedést. Eltelt néhány vidám, nagyon vidám nap, s ezzel együtt elúsztak a zsidók frankjai.

Egy este valaki kopogtatott az ajtajukon.

Brâcskov, aki hazafias dalát énekelte, abbahagyta, és hangosan kikiáltott:

– Entrez!

Belépett a hotel tulajdonosa. Az arca szigorú volt.

– Uram – mondta hidegen, de udvariasan –: bocsásson meg, hogy félbeszakítom énekét...

– Nem baj, nem baj – felelte Brâcskov. – Mit óhajt?

A hoteltulajdonos szardonikusan felnevetett:

– Ugyan mit kívánhat egy fogadós a vendégeitől? Hogy rendesen fizessenek.

Brâcskov sértődötten a fogadósra nézett.

– De hiszen én fizetek, uram!

– De egy hét óta semmit sem fizettek. Pedig tudja, a törvény előírja, másodnaponként kötelező a fizetés.

Brâcskov zavarba jött ettől a kijelentéstől, és gyorsan így szólt:

– Legyen nyugodt, ki fogom magát fizetni!...

– Mivel? Énekkel-e? Nem látom, hogy bármi holmijuk is volna itt. Bocsásson meg, uram, de önnek ma este fizetni kell mind magáért, mind a társáért... Tudja-e? Minket már sokszor leégettek, s ráadásul olyan jó és dalos kedvű emberek is, mint maguk... Törvény, hogy fizetni kell.

Brâcskovban lángolt a felháborodás. Mellénye zse-

bében kotorászott, ahol csak négy frank volt, de csak néhány aprópénzt talált.

Ott maradt leforrázva...

– Huszonnyolc frankot kérek – mondta hidegen a fogadós, miközben merev és szenvedélytelen pillantást vetett Brâcskovra.

– Itt megloptak engem! – kiáltott fel Brâcskov.

– Uram, ennek a mesének szakálla van, ismerem... Fizessen huszonnyolc frankot!

– Ha nincs, hogy fizessek?

Brâcskov nagyon nehéz helyzetbe került. Ösztönösen az ajtó felé pillantgatott, hátha megjön Hadzsi, és megbeszélhetik, mit csináljanak. A fogadós az ajtóban állt, és válaszra várt.

– Tessék fizetni.

– Nincs miből.

– Átadom magukat mint csavargókat a rendőrségnek. Ismerem én a bolgárokat...

Brâcskov elvörösödött, a vér a fejébe szállt, s felemelt ököllel a fogadósra vetette magát.

– Oláh kutya! Betöröm a szádat.

S e szavak közben vasökle lecsapott a fogadós vállára.

A fogadós kiáltani akart. Hirtelen a folyosóról gyors léptek zaja hallatszott, egy gyorsan szaladó emberé, és baljós kiáltások visszhangoztak.

– Foc! Foc! (Tűz! Tűz!)

Hadzsi volt, aki torkaszakadtából kiáltozott, és kifulladtan érkezett a szobához.

A fogadós gyorsan kitépte magát Brâcskov kezéből, kifutott a szobából, és sápadtan, kalap nélkül, futásnak

eredt, anélkül, hogy tudta volna, hogy hová. Azt hitte, tűz ütött ki a hotel valamelyik szobájában.

– Foc! Foc! – kiáltozta eszeveszetten Hadzsi. Az egész udvar megtelt az utcákról beözönlő sokasággal, amely egymást lökdöste, taszigálta a félhomályban.

– Foc! Foc! Foc! – ordítozta Hadzsi, miközben karon ragadta Brâcskovot, és levonszolta a lépcsőn. Lementek az udvarba, elvegyültek a megzavarodott tömegben, és észrevétlen kiléptek az utcára. Foc! Foc! De tűz nem volt sehol...

– Botrány, bizony botrány – ez volt az első szó, amit Brâcskov Hadzsinak mondott, amikor félóra múlva a város túlsó végén megálltak egy ajtócska előtt, ahol egy bolgárkertész lakott. Azért jöttek hozzá, hogy nála töltsék az éjszakát.

– Kopogtass újra – mondta Hadzsi, miközben hátrafordult, s szemét az utcácska homályába meresztette, mert attól félt, hogy üldözik őket.

– Honnan az ördögből jutott az eszedbe ez a komédia? Tudd meg, hogy ezt az éjszakát a fogdában töltöttem volna, mert pénzem sem volt, amiből fizessek, meg az oláhot is elpáholtam... De várj csak! Tudod-e, hogy a négy frank, ami a mellényemben volt, elveszett? Pedig emlékszem, hogy tegnap ebéd után még megvolt. Valaki ellopta...

– Jó, hogy az eszembe juttatod: én vettem ki, amikor ma aludtál.

– Te?

– És nagyon jól tettem, mert Aszlanov ma betop-

pant a Parizba – első osztályú kávéház Brăilában –, megivott három kapucinert, megevett négy perecet és felhajtott négy rumot – tudod, három napja nem evett –, és nem volt egy lyukas bani sem a zsebében... Nem tudott elillanni... Reggeltől estig várt... A pincérek egyre körülötte forgolódtak, megszimatolták, hogy nincs pénze... S amikor észrevették, hogy a szemét egyre az ajtón tartja, felszólították, hogy fizessen négy frankot. Honnan? Éppen abban az időben léptem be, s mindjárt láttam, hogy kitör a botrány. Aszlanov már nekigyürkőzött a verekedésnek. A rendőrségért küldenek... Az egész kávéház figyelme odaterelődött... Látom: ez a semmirekellő itt is botrányt csinál és szégyent hoz a bolgárokra... Ekkor kértem a pincéreket, várjanak, mert hozom a négy frankot, a te frankjaidat...

– Nagyon jól tetted. És kimentetted?

– Természetesen.

– Akárcsak engem egy másik botrányból... De mondd csak, Hadzsi, hogy vetted éppen idejében észre, hogy tűz ütött ki a fogadóban?

– Jöttek ajtót nyitni... A Parizból jöttem, hogy szóljak neked, s már az ajtóban hallottam kedélyes beszélgetésedet a fogadóssal... Tüstént megvolt a tervem... Láthatod, annyi az eszem, hogy egész birodalmat elkormányozhatnék vele... Lépj be!

Az ajtócska kinyílt, és a két hős besurrant.

7

Február elején volt. Az északkeleti orosz szelek fagyos hideget hoztak. Brâcskov Brăila egyik néptelen kültelki utcájában lépkedett, sápadtan, töprengve. Amióta Hadzsival elhagyták a fogadót, a város szélén éltek, először egy elhagyott malomban, utóbb holmi kunyhóban, amelynek lyukas volt a teteje, és töröttek az ablakai. Azt mondtam: laktak, pedig dehogy: csak az éjszaka második felét töltötték ott. A nappal és az éjszaka többi részében meleg kávéházakban ültek, s ott politikával meg a keleti kérdés megoldásával foglalkoztak, hogy így csalják meg éhségüket. De amikor éjfél után a pincérek leeresztették a függönyöket, és hozzáfogtak az elnéptelenedett helyiségek asztalainak leszedéséhez, a bajtársak sajnálkozva szedelőzködtek, és hazatértek hideg szobájukba; üres hassal, vacogó fogakkal és dermedt lábbal feküdtek le, mert a nagy téglakemence, amely ott állt rendelkezésükre, jótékony meleg helyett állandóan láthatatlan hidegfelhőt árasztott magából, miért is Hadzsi reggelenként a legfélreesőbb oláh kocsmákban összeszedett káromkodások özönével fizetett. Kétnaponként egy tízbanis kenyéren éltek, Hadzsi hozta hetenként háromszor, egy jószívű kis pék szánta meg. Néha a leleményes Hadzsinak sikerült kikönyörögnie a kávéházban egy-egy csésze meleg tejeskávét magának és Brâcskovnak. Még kártyázott is, és éppen olyan ügyesen csalt, mint Makedonszki. A nyereségen (mert mindig nyert) dohányt vásárolt, és segítette a többi éhenkórász bolgárt. Brâcskov, akinek önérzete felért nyomorúságá-

val, nem tudta rábírni magát a kéregetésre. Kétszer is írt apjának pénzért Hadzsi unszolására, de elkeseredetten mindig összetépte. A bujdosás és a szükség nem tudta kiölni lelkéből a büszkeséget, amely, ó, jaj, nemes és szép dolog a szerencsében, de tehetetlen a téli szelekkel és az éhség szédüléseivel szemben.

De most Brâcskov töprengve mendegélt.

Hadzsit két napja letartóztatták, alighanem a fogadósügy miatt. Vagyis Brâcskov két napja nem evett egy falatot sem.

Költeményének egytucatnyi példánya volt nála, egy bolgár szatócsnál bukkant rájuk, csaknem érintetlenül hevertek ott, s átvette őket, hogy eladja holmi gazdag bolgároknak. Hadzsi ezt már előbb is tanácsolta neki. De ő csak most szánta rá magát. A szükség rákényszerítette, hogy felhasználja az utolsó eszközt, ami még megmentheti az éhhaláltól. Természete nagyon háborgott a koldulásnak e módja ellen, amely egyszerre volt tisztes és megalázó. Időnként megállt, s már-már indult haza, hogy sutba dobja a könyveket. Aztán újra nekivágott. „Nem – mondta magában –, eljárásom nem becstelen, nagyon is helyénvaló. Ostobaság lenne, ha éhen halnék, mint egy kutya, ha ilyen módon egy időre megmenekülhetek... én tudom, hogy van bennem valami... hogy valamiben hasznot hajthatok; aztán már nem kérek könyörületet senkitől... Hiszen nem loptam, hogy szégyenkezzem. Eladom a könyvemet, ahogy más eladja a vásznat, s ahogy a munkás eladja a munkáját..." Eszébe jutott, hogy nem sokkal előbb az egyik kávéházban néhány fiatalember dicsérte költeményét – boldog percet szereztek neki –,

s egy gazdag bolgár, X., megkérdezte, hol vásárolhatná meg művét, amiről nagyon hízelgően nyilatkozott. Istenem! Annyi ember van, aki becsüli a művészetet és a költészetet! Hazafiak is vannak, és oly sok gazdag is van...

Mibe kerül nekik, ha adnak egy frankot egy bolgár könyvért? Ebbe nem fognak tönkremenni. Csak a kapucinerért, amit reggel a kávéházban megisznak, egy frankot fizetnek. Ő viszont ebből a frankból négy napig, talán egy hétig is elélhet. Végül is bolgár könyv, új könyv, úgymond. „Miért szégyenkezzem? Talán jobb, ha lopok?" Brâcskov ezekkel a szavakkal lelket öntött magába, és bement a városba.

De áltatta magát. Egy másik hang is megszólalt a lelkében: a megalázott büszkeség és az önérzet hangja. Úgy érezte, bár nem akarta beismerni, hogy valóságos hőstettet visz végbe, hogy ez megalázkodás, hogy egyszerűen alamizsnát kér egy könyv fejében, amely senkinek se kell. Elképzelte a kegyes, sajnálkozó vagy mintegy megvető pillantást, amelyet megmentője vet reá, és hideg verejték ütközött ki a homlokán.

E pillanatban úgy érezte, ennél a lopás is jobb.

De legalább lopni tudna!

De eközben egy harmadik hang, borzasztó, hatalmas, féktelen hang is megszólalt benne, az éhség hangja, amely nem hallgat semmiféle érvre, semmiféle logikára.

Brâcskov összeráncolta a homlokát, a szája eltorzult, dühösen megvakarta a tarkóját, töprengett egy keveset, aztán sápadtan, reszketve, elváltozottan, tompa, tagolatlan, elnyújtott hangot szűrt át a fogain.

Azzal elindult.

Gyorsan ellépkedett a városi park mellett, amely most szomorú, kopár és néptelen; áthaladt néhány keskeny utcán, amelyekben egyre nagyobb volt a sürgés-forgás; ellépdelt a boltok, kocsmák, fogadók mellett, de meg se fordult, nem nézett semerre, nem látott semmit, és kijutott arra az utcára, ahol a kereskedők árudái sorakoztak.

A piacon már nagy volt a nyüzsgés. Bármily csípős is a hideg, a kereskedelem érdekei élénkké teszik ezt a városrészt. Brâcskov ösztönösen ide-oda nézegetett, nem lát-e meg valahol egy gazdagot? De tekintete elelkomorodott, lába rogyadozott, s homlokát ismét kiütötte a hideg veríték. Kereste, de lelke mélyén azt kívánta, bárcsak ne bukkanna erre a borzasztó jótevőre. Véletlenül-e vagy rendkívül zilált lelkiállapota következtében, nem ismert fel senkit, noha hosszasan nézett mindenfelé. Mindazok az arcok, amelyeket szemügyre vett, idegeneknek és különösmód kedvesnek tetszettek neki. Ekkor mintha valami nehéz teher esett volna le a válláról. Az éhe elmúlt, és fellélegzett, mintha lidércálomtól szabadult volna.

„Jobban volnék?" – kérdezte magában, és gyorsan megfordult, hogy visszainduljon.

Hirtelen szemközt vele felbukkant X., az, aki már annyi érdeklődést tanúsított iránta. Brâcskov megremegett. Egy pillanatra határozatlanul megállt, mintha menekülni akarna; aztán dobbantott, és ezt mormolta: – Hát legyen!

A gazdag bolgár felé indult, s közben egyik kezével kiválasztotta a kötegből költeménye egy példányát.

X. úr, aki értékes bundát viselt, már éppen egy kaszinó küszöbére lépett, de amikor észrevette Brâcskovot, aki feléje menőben szigorúan nézett rá, megállt.

Brâcskov közelebb lépett, köszöntötte, de a kalapját nem vette le, és remegő hangon, az olyan ember hangján, akit bíróság elé vezetnek, így szólt:

– X. úr, tudja, elhoztam önnek egyik könyvecskémet... Minthogy kifejezte azt az óhaját, hogy...

Hangja elakadt.

X. a könyvhöz nyúlt, és elvette. Először is néhány helyen felütötte, aztán megnézte az első borítólapot, hosszasan rámeredt a címére, gondosan megtekintette a hátsó borítólapot, és néhányszor köhintett. Aztán így szólt:

– Hm, hm, ez hát nagyságod könyvecskéje?

– Igen.

X. ismét megtekintette a borítólapokat, valamit olvasott rajtuk, aztán visszaadta a könyvecskét Brâcskovnak, s kezét dörzsölgetve annak jeleként, hogy fáznak, így szólt:

– Brâcskov úr, jól van... Megkérdem a mi Elenkánkat, nem vette-e már meg. Ha nem, majd veszek egyet.

Mosolyogva meghajolt, és bement a kaszinóba.

Brâcskov ott maradt megkövülten.

Forgott vele a világ, szeme elhomályosodott. Néhány járókelő durván megtaszította, Brâcskov félrehúzódott, de még mindig a gyalogjáró közepén állt. Nézte költeményét, amelybe beleöntötte lelkét; amiért annyi éjszakát átvirrasztott, s amely egész létével egybefonódott. Most oly szánalmasnak, semmit érőnek,

haszontalannak találta... És önmagát is olyan kicsinynek, nevetségesnek érezte!...

Önérzete fellázadt, mint egy megsebzett vad. A mellét fojtogatta valami, az arca elsárgult.

A földre hajította a könyveket, és elindult.

Öntudatlanul is a Duna felé vette útját.

Amikor a parthoz ért, határozatlanul, szédülten megállt.

Már nagy jégdarabok úszkáltak a sötét folyón, amely a szélén be volt fagyva. Szemközt a hóborította bolgár part hidegen, barátságtalanul nézte. Brâcskov lelkében is olyan sötét reménytelenség uralkodott, mint a természetben.

Váratlanul egy hang felébresztette kábulatából. Hátrafordult, és megpillantotta Vladikovot.

– No nézd csak, Brâcskov! Mit keresel itt? Csak nem akarod provokálni Törökországot? – kiáltott fel vidáman a tanító, és megragadta a kezét. – Úristen! Mi van veled? – kérdezte, mihelyt észrevette Brâcskov elrémítő sápadtságát.

Brâcskov szenvtelen, jeges pillantást vetett rá, és nem válaszolt.

– De hiszen te dermedt vagy; hadd lássuk, min ment keresztül a mi kedvenc költőnk. – S e szavakkal Vladikov a közeli kávéház felé vonszolta Brâcskovot.

Mihelyt Brâcskov megitta a teáját, és magához tért, elbeszélte részletesen, de még mindig feldúltan, milyen helyzetbe került.

Vladikov felfortyant:

– Csorbadzsik! Gazdagok! Érzéketlen szamarak! – kiáltozta, miközben verte az asztalt, és az arca lángolt

a dühtől. – És te, Brâcskov, hozzájuk fordulsz, kiteszed magadat a visszautasításuknak, mintha nem tudnád, hol élek! Gyere velem, menjünk haza... A házam a tied...

– Köszönöm, Vladikov, köszönöm – felelte megindultan Brâcskov.

– Te, aki Sztrandzsa fölött őrködtél, amíg kilehelte a lelkét, jól tudom... most meghalsz az éhségtől, és én nem tudok róla... Hová tetted az eszedet?

Vladikov megindult pillantást vetett Brâcskovra. Csontig soványodott arca, elnyűtt, csaknem rongyos öltözéke, boldogtalan külseje másnál szánalmat ébresztett volna, de Vladikovban bánatot keltett.

– Én is voltam a te helyzetedben, testvérem; sőt még rosszabban; én is megismertem a megaláztatást, ezt az átkozott megaláztatást! Belefáradtam az életbe, a harcaiba, a sara taposásába. Mikor üt az óra, amikor végre megtudjuk, miért is élünk?... – szólt komoran a tanító, amikor a szobájába léptek, ahol kellemes meleg fogadta őket. – Ülj le, Brâcskov, melegedj meg. Micsoda ördögi hideg! Petâr, hozd mielőbb az ebédet! – kiáltotta Vladikov, miközben a falra akasztotta asztrahán sapkáját és drága posztókabátját.

8

Két hét telt el azóta. Brâcskov Vladikov otthonában lakott, aki illőképp felöltöztette és élelmezte. Minthogy maga is hosszú ideig szenvedett, tudta, mit jelent a szükség idegen földön, és szíve együttérzett mások ba-

jaival. Szomorúan nézte Brâcskovot, akit a sors a szükség, a boldogtalanság, az előítéletekkel és a társadalom közönyével vívott harc arénájára vetett, ahol a legszilárdabb jellemek is csak ritkán állják meg a sarat, s gyakran kimerülten belesüppednek.

Egy nap, amikor Brâcskov egyedül ült a szobájában, valaki kívülről az ajtóhoz lépett, kopogtatás nélkül csak úgy belökte, és benyitott.

Makedonszki volt.

– Jó egészséget, testvérem! – ordította, Brâcskovnak rontott, és összevissza csókolta. – Két napja mindent tűvé tettem érted, te pedig megbújsz itt a melegben, mint a macska, és nem gondolsz a bajtársaidra. Szívből üdvözöl Hadzsi...

– Hogyan, szabadlábra helyezték? – kérdezte Brâcskov örvendező izgalommal.

– Szabadlábra, vagyis én helyeztem tegnapelőtt szabadlábra, és most elevenen és egészségesen olvassa költeményedet a kunyhóban... Az ördögbe is – mondta, miközben körülnézett a szobában –, ez a zsivány Vladikov úgy él, mint valami csokoj...[5] mi pedig vacogunk, mint a kopasz csirkék, ott... no de mindegy... jó, hogy téged befogadott... A te természeted nem bírja az oláh hideget és éhséget. Jól vagy, hé? Várj csak, lássuk, mije van itt ennek az ínyenc Vladikovnak? Holmi fűszeres kecskehúskolbász... – azzal Makedonszki a szekrényhez lépett, és otthonos mozdulattal kinyitotta.

Kihúzott egy hosszú kolbászt, vérszomjasan előrán-

5 Román földbirtokos.

tott egy hosszú kést, és jókora kolbászszeleteket tömött a szájába.

– Olyan szimatod van, mint egy vadembernek – mondta Brâcskov mosolyogva –, csak vigyázz, fel ne fald az egészet... még kipukkadsz tőle.

Makedonszki elkeseredetten zabált, miközben hébe-hóba megpödörte a bajuszát.

Hirtelen ismét kinyitotta a szekrényt, kiemelt belőle egy üveg bort, mohón a szájába vette, és egyetlen hajtásra kiitta.

– Te úgy eszel és iszol, mint Krali Marko a lakodalomban... csakhogy tudod-e?... te felelsz érte Vladikov előtt. De hát hol csavarogtál eddig?

Makedonszki megette a balvégzetű kolbász utolsó szeletét is, megtörölte zsebkendőjével a bajuszát és a száját, visszadugta kését vörös derékövébe, és így válaszolt:

– Hogy honnét jövök? Bogdánszkóból jövök... ha pedig megkérdezted, miért jövök onnét, hát azért, mert ezek az átkozott máléevők a tél kellős közepén kidobtak az állásomból...

– Kidobtak?

– Ha pontosabban akarod tudni: elkergettek, mint valami csavargót.

– Megint elkövettél valami vitézi tettet, Makedonszki. De tudod-e? Hamarosan valami dicső dologba fogunk itt... Tudd meg, hogy Bulgáriában már készülődnek. Innen majd meglátjuk, mit lehet tenni... érted?

– Éljen! – kiáltotta Makedonszki.

– Szerveznünk kell egy csapatot, a magunk szakál-

lára... A gazdagok ellene szegülnek, de mi majd nélkülük is megcsináljuk, érted?... Ez a csapat Szerbián keresztül jut majd át...

– Bravó, Brâcskov!... jól mondtam, hogy még dicső bujdosó lesz belőled! Bravó! Szerbiából, igen, Szerbiából jutunk át. Ezektől a kutya törököktől már egy madár sem repülhet át „a csendes fehér Dunán", ahogy a könyvedben írtad... nos, ez megérdemli, hogy kiürítsük a másik üveget is...

Felemelte az üveget, és felkiáltott:

– Éljen a szabadság!

És az utolsó cseppig kiitta a bort.

Brâcskov haragosan elröhögte magát:

– Hiszen te ezzel az ördögi éheddel és szomjaddal megsemmisíted a csapat egész eleségét. Tartóztasd meg magad, Makedonszki! Tudod-e, hogy honfitársad, Macedón Sándor is a kicsapongástól halt meg?

– Akkor én is úgy halok meg, ahogy a nagy emberek. Te, testvér, nem tudod, mi az, amikor úgy böjtölsz, mint Szent Iván Kukuzel öt napig... Elmondhatom, ha kevéssel előbb meghalok, egyenesen a mennyországba kerültem volna.

Az ajtó lassan kinyílt, és belépett Vladikov.

– Hohó, Makedonszki. Isten hozott, hová tűntél? Valóságos bolygó zsidó! – És Vladikov melegen megszorította a kezét, de Makedonszki nem elégedett meg ennyivel, hanem háromszor szájon csókolta. – Hah! Te valahol teleszívtad magad. Nos, hogy állunk? Mi újság?

– Ezer üdvözletet hozok neked minden moldvai zsidótól! Vladikov, hallod-e? Készen állok, Brâcskov

beszélt nekem az új tervről, és én helyeslem... Szerbián át jobb...

– Ülj le, ülj le; majd beszélünk erről! – mondta a tanító, miközben a székre ült és a hevesen lángoló kemence elé terpeszkedett.

De amikor meglátta a nyitott és kiürült szekrényt, félig nevetve, félig bosszúsan az új vendéghez fordult, és felkiáltott:

– Ejnye te csirkefogó, újra megkopasztottál!

– Éljen a kommuna! – ordította Makedonszki, és ragyogott, szikrázott a szeme.

Vladikov kihúzott a kebeléből egy kibontott levelet, figyelmesen beleolvasott, aztán összehajtogatta, ismét a kebelébe rejtette, s Brâcskovhoz, majd Makedonszkihoz fordulva komolyan így szólt:

– Tegnap a második levelet kaptam Bukarestből. Ott a mieink most tevékenyen dolgoznak; elhatározták, hogy az idén tavasszal okvetlenül csapatot kell küldeni Szerbiába. Férfiasan neki kell látni a munkának. Panajot maga is Bukarestbe készül. Bulgáriában nem hagyhatjuk a népet szunyókálni. Te, Makedonszki, nem mozdulhatsz el Brăilából. Szükség van rád.

Makedonszki elcsodálkozva nézett Vladikovra. Úgy tetszett, mintha ezek az utóbbi szavak bántanák.

– Elmozdulok, nem mozdulok el, az én dolgom – mondta kissé fennhéjázóan. – Ti csak mondjátok meg, mit kívántok tőlem. Akár azt is, hogy megkötözve elétek vezessem Mithad pasát... Makedonszki megfut az éhség elől, de nem a halál elől. Ha eddig nem tudtátok, annál rosszabb rátok nézve.

És dühösen pödörgette a bajuszát.

– Ne tarts itt gyászbeszédet ravatal nélkül, hé – mondta nyomatékkal Vladikov –, az ügy komoly. Össze kell gyűjteni mind a fiúkat Brăilából és a környékből, hogy a többiekhez csatlakozzanak, akik majd Bukarestben gyülekeznek. Makedonszki, ez a munka rád vár.

– Elfogadom. Összegyűjtöm és magam vezetem őket oda, ahová kell – felelte Makedonszki, akinek hízelgett a neki szánt feladat.

– Szóval vállalod, Makedonszki?

– Elvégeztetett.

– És pénzt honnan kapunk? – kérdezte Brâcskov. Vladikov elgondolkozott.

– Erről nem tájékoztatnak a levélben. Az ördög vigye el! Ki ad nekünk pénzt, hogy felöltöztessük és élelmezzük a fiúkat?...

Makedonszki titokzatos képet vágott, és fontoskodva így szólt:

– Ilyen dologra az ember nem kapja a pénzt, hanem elveszi...

Vladikov kérdően nézett rá.

– Nem értelek...

Makedonszki elkomorodott.

– Ha nem érted, azt jelenti, hogy részeg vagyok, vagyis nem tudom, miről beszélünk – és kezét zsebre vágva, csüggedten leült az egyik sarokba.

Makedonszki valahányszor berúgott, először viharos jókedv kerítette hatalmába, aztán szomorú hangulat. Ilyen volt a természete. Ezért Vladikov rá se hederített többet, hanem Brâcskovval folytatta a beszélgetést.

A három bujdosó késő estig maradt a tanító szobájá-

ban. A beszélgetés egyre az új terv körül forgott. Makedonszki, mihelyt kijózanodott, újra előállt azzal a tételével, hogy a pénzt nem kapja az ember, hanem megszerzi erőszakkal. Egyébként nem jutottak semmiféle elhatározásra. Vladikov utána színházba ment, egy bolgár család páholyába kapott meghívást. Makedonszki és Brâcskov magukra maradtak. Még hosszú ideig beszélgettek. Végül Brâcskov elaludt. Makedonszki egy ideig még a tűz mellett ült, fejét két keze között szorongatta, mint olyasvalaki, aki valami nehéz gonddal küzd. Ebben a helyzetben maradt éjfélig. Végül felállt, Brâcskovra pillantott, aki mélyen aludt, halkan „jó éjszakát" kívánt neki, és lábujjhegyen kiment az ajtón.

Amikor Brâcskov reggel fölébredt, álmélkodva látta, hogy Vladikov már felöltözött, és zavartan, nyugtalanul fel-alá jár a szobában.

– Brâcskov! – mondta, miközben megállt barátja mellett. – Ma éjszaka csúf eset történt itt.

– Csúf eset?

– Ellopták az összes ruháimat.

– Ah! – kiáltott fel Brâcskov. – Semmit sem hallottam... hogyan? Az összes ruhákat?

– Az összeseket. Amikor éjszaka hazajöttem, a ruhásszekrényt csaknem egészen üresen találtam. Mikor ment el Makedonszki?

– Nem tudom, mikor aludtam.

– Ez a Makedonszki műve. Esküszöm, hogy Makedonszki ludas ebben a dologban.

Brâcskov a száját tátotta elképedésében.

– Ez a barom, ez a Petâr aludt, és nem hallott sem-

mit. Képzeld, hogy az én ruháimmal együtt a tiedet is elvitte.

– Hát én is csupaszon maradtam? – kérdezte Brâcskov, s elképedten körülnézett.

– Te is, én is. Sebaj, megyek és megkeresem ezt az akasztófavirágot!... – Vladikov fejébe csapta a kalapját, vette a botját, és kinyitotta az ajtót.

E pillanatban összeütközött Makedonszkival, aki éppen be akart lépni.

– Jó reggelt, jó reggelt, uraim!... – mondta, miközben vidáman és keresetlenül mosolygott.

Vladikov nem viszonozta köszönését, csak némán, haragosan nézte.

– Ma is ördögi a hideg – mondta Makedonszki, s a tükör előtt megigazította a nyaka köré kötött és nyakkendő helyett viselt vörös kendő csomóját.

Végül Vladikov megtörte hallgatását.

– Makedonszki – mondta csendesen –, tudod-e, hogy ma este kiraboltak?

Makedonszki kimeresztette a szemét.

– Ellopták minden ruhámat, az enyéimet és Brâcskovét is.

– Ma éjjel? – kérdezte csodálkozva Makedonszki.

– Igen.

– De hiszen én itt voltam éjfélig!

– S még furcsább, hogyan történhetett ez a lopás, hiszen én fél egykor jöttem haza, és a ruhák már nem voltak meg.

Makedonszki sápítozásba fogott; szidta az istentelen tolvajokat; csodálkozott, hogy nem vett észre semmit, és magát hibáztatta, hogy nem maradt ott

egész éjszaka; fogadkozott, hogy kinyomozza a gonosztevőket és kiissza a vérüket; szidalmazta ezeket a „máléevőket", amiért nincs jó rendőrségük; fogadkozott, hogy elmegy, és egymaga kifosztja a rendőrfőnök hálószobáját, és a „máléevők" észre se fogják venni; sajnálta Brâcskovot, akit szívből kedvelt, és számtalan fenyegető és heves szóval tanúsította az eset miatt a tolvajokkal szemben érzett felháborodását és dühét.

Félórával a jelenet után Makedonszki találkozott egy szűk utcában egy alacsony, piszkos, görbe hátú, hosszú, összetapadt pajeszt és gyűrött cilindert viselő zsidóval, aki ócskaruhával kereskedett.

Makedonszki sokáig sugdolózott vele... végül átment a túlsó oldalra, miközben holmi hajdut éneket dudorászott.

Amikor visszatért a városszéli kunyhóba, ahol Hadzsival együtt Papocska vendégszeretetét élvezte, mindkettőt ott találta. Papocska valami kéziratot olvasott Hadzsinak, és hangosan nevetett.

Makedonszki fejbólintással köszöntötte őket, kalapját a vetetlen priccsre hajította, nagyot sóhajtott, és végigheveredett a fekhelyen.

Kis ideig békén maradt, aztán nem állta tovább, és így szólt:

– Tudjátok-e, hogy Vladikovot ma éjjel kifosztották?

Papocska félbeszakította az olvasást.

– Mit beszélsz? Lehetetlen.

– Éppen onnét jövök, ellopták a ruháit.

– Csak ennyi? Annyi baj legyen. Fogadni mernék, hogy nem Silberstein fosztotta ki – mondta Hadzsi.

(Silberstein volt a leggazdagabb ruhakereskedő a városban.)

– Igen, de képzeld el, micsoda átkozott helyzetbe kerültem. Rengeteget kellett összefecsegnem, hogy meggyőzzem őket, nincs a kezem a dologban. Képzeld el, milyen átkozott helyzet.

Hadzsi felnevetett.

– Nézd, hogy történt a dolog – mondta Makedonszki bizalmasan –; éjfélig nála voltam, vagyis Brâcskovval... Brâcskov üdvözöl... hm, Brâcskovval voltam együtt... Vladikov színházban volt. Igen, színházban volt Vladikov. Azután hazamentem... Mit tesz isten, a távozásom után tolvajok surrantak be, és az utolsó kapcáig mindent elvittek... érted? De képzeljétek el az én helyzetemet, ha egy becsületes emberre esik a gyanú... igen, egy becsületes emberre.

Azzal erélyes hangon oláhul káromkodott.

Hadzsi ravasz pillantást vetett rá, majd így szólt Papocskához:

– Hé, Pap, olvass még... Makedonszki, hallgasd csak, milyen szatírát írt a Pap Petrescuról.

– Petrovról-e, aki oláh lett? Ezt a szamarat az igaz útra kell terelni... olvasd, Pap!

Papocska szokása szerint néhányszor végigsimította láthatatlan szakállát, fontoskodva az ajtó felé pillantott, és újra elölről kezdte szavalatát:

Hé, bátya, hé, Petrescu!

– Hogyan, versben van? – kiáltott fel Makedonszki.

Papocska önhitten bólintott, és újra rákezdett:

Tökfejedben nincsen agy.
Varjú-e vagy csóka vagy?
Mit neked a fajtád,
Ha van oláh máléd...

– Nem, nem... Ez nem jó... – kiáltott fel Makedonszki, akinek költői érzékét sértették a rímek fogyatékosságai: a sorok nem csengtek össze.

Mit neked a nemzeted...

– Hogy volt a második verssor?

Papocska kissé összeráncolta szemöldökét, és megismételte:

Tökfejedben nincsen agy,
Varjú-e vagy csóka vagy?

– Ezt hallottam, ez így elmegy – jegyezte meg Makedonszki jóindulatúan.

Papocska folytatta:

Mit neked a fajtád,
Ha van oláh máléd...

– Ez így nem megy... A fajtád és a máléd nem cseng össze – mondta Makedonszki dogmatikus magabiztossággal.

De Hadzsi ellenszegült:

– De jó ez, jó ez... miért ne mehetne? Fajtád... máléd, látod, hogy mind a kettő d-vel végződik. Folytasd, Pap... most jön a java.

Boldog kifejezés ült ki Papocska sápadt arcára. Végigsimította láthatatlan szakállát, és elkezdte:

Pocakod, te átkozott,
Más vérével hizlalod,
Hej, Petrescu...

– Ccccc! – sziszegett Makedonszki elégedetlenül –, te, bátyus, az imakönyvből tanultad a költészetet... Már megbocsáss, de Genku Ladzsunak, aki Barasak kocsmájában hegedül, jobban rímel nálad...

Papocska megsértődött a kegyetlen tréfától, gondosan összehajtogatta a kéziratot, mérgesen a kebelébe dugta, és bosszúsan felelte:

– Értesz is te a versekhez... Isten bocsássa meg neked... hiszen te nem értesz semmihez... A versben minden meg van engedve... Akarod, hogy felolvassak neked az Ó-Bâlgar-Rodából?[6] Meggyőződhetnél, hogy a költők is így írnak. Ha valami versben van, minden szabad...

Azzal Papocska gyorsan kihúzott a kebeléből egy könyvet, végigsimította láthatatlan szakállát, és hozzá akart fogni az olvasáshoz.

– Ah, nézzétek, Brâcskov jön – mondta Hadzsi, és az ablak felé mutatott.

Az ajtó kinyílt, és lihegve belépett Brâcskov. Elnyűtt rongyos ruháiba volt öltözve.

– Hah! Itt van Brâcskov is... most hadd mondja

6 Egy ostoba verses röpirat, amelyet Bukarestben adtak ki.

meg ő is, van-e Papocskának tehetsége a versíráshoz – mondta Makedonszki.

Brâcskov üdvözölte a többieket, szerencsét kívánt Hadzsi kiszabadulásához, és így szólt:

– Uraim, fontos ügyben jöttem.

Makedonszki bűntudatosan nézett rá.

– Fontos híreim vannak – tette hozzá Brâcskov. – Külön futár érkezett Bukarestből. Gyerünk gyorsan, gyűlés van Vladikovnál.

Kis idő múlva mind a négyen megérkeztek a tanító iskolai lakásába.

9

Ott már néhány hazafias érzésű ember és sok bujdosó gyülekezett. Az asztalon Vladikov előtt néhány kibontott levél hevert, és a *Szvobodá*-nak egy csomó példánya. Komoly volt, de nem az éjszakai eset miatt. Komoly a többi jelenlevő arca is. Nyilvánvalónak látszott, hogy fontos kérdés foglalkoztatja őket.

Az újonnan jöttek némán köszöntek, és leültek.

Vladikov feléjük fordult, és komolyan, halkan, megindultan a következőket mondta:

– Testvérek, fontos dolgokról van szó. Eleget kóboroltunk, a legkülönfélébb helyeken. Úgy látszik, közeledik az óra, amikor hasznára lehetünk drága hazánknak. Bulgáriának ismét szüksége lesz ránk, ismét próbatétel elé kell állnotok. A török zsarnokság egyre tűrhetetlenebb és embertelenebb: mindent elolvashattok a *Szvobodá*-ban. A nép kész felkelni, hogy lerázza öt évszázados kínzóinak és zsarnokainak a bilin-

cseit. Csak testvéri kezünket kell nekik nyújtanunk. Így van-e?

– Segítenünk kell nekik! – mondta Hadzsi.

– Kötelességünk – szólt Papocska.

– Háborút a zsarnokok ellen! – kiáltott fel tüzesen Makedonszki.

Vladikov helyeslően bólintott, és így folytatta:

– A mieink Bukarestben elhatározták, itt az ideje, hogy csapatot küldjünk Szerbiába, s az majd onnan átmegy a mi drága hazánkba. Futár is jött. Kérik az együttműködésünket. Egyetértetek-e?

– Mindnyájan, mindnyájan.

– Jó. Azt kívánják már mostantól, hívjuk össze valamennyi bujdosó testvérünket, aki a városban van vagy a környéken dolgozik, mint kertész vagy más, hogy mindent elmondjunk nekik, és ők felkészülhessenek. De okvetlenül össze kell gyűlniük, hogy megtudjuk, hogy is állunk. Bízzuk meg Makedonszkit ezzel a munkával; rendben van?

– Úgy legyen, egyetértünk!

Makedonszki köszönete jeléül katonásan meghajolt a gyülekezet előtt.

– Panajot a szerb határon, Kladovóban várja be a csapatot, míg Bulgáriában, Szófia megyében a bizottságok előkészítették a lakosságot. Mind a városiak, mind a falusiak készen állnak. Levszki jelenleg Ruszcsukban van Tonka anyónál.[7] De nem tud onnan átjönni. Sok, nagyon fontos közölnivalója van, de nincs mód rá, hogy átadja. Levélben lehetetlen; különben is

7 A felkelőket segítő, híres, bátor asszony.

szükséges, hogy magunk küldjünk hozzá egy félelmet nem ismerő és jó emlékezőtehetségű embert, aki átveszi tőle a terv végrehajtásához szükséges valamennyi adatot, beleértve a kirobbantás időpontját is, a legfontosabb pontokat és ezer egyéb dolgot. No de erre a fontos küldetésre vakmerő és ügyes emberre van szükség, aki úgy találkozzék vele Ruszcsukban, és úgy térjen vissza, hogy a törökök ne tudják meg. Mint tudjátok, minden száz lépésnél őrszemek vigyázzák a partot. Ám Bukarestben most nincs ilyen ember, mert a legalkalmasabbakat más feladatok végrehajtására küldték. Most a Duna be van fagyva, csolnak nem kell: például gyalog is át lehet menni egy éjszaka az oláh partról a török partra, de a fontos, hogy találjunk ilyen embert... az Apostol útbaigazítása nélkül a sötétben dolgoznánk.

– Szégyen, hogy a bukaresti hazafiaknak nincs emberük erre a célra! – mormolta az egyik bujdosó.

– Lehet, hogy nincs is – felelte egy másik.

– Van, csak senki sem akarja hurokba dugni a fejét. Okosak ám a fickók – tette hozzá egy harmadik bujdosó.

– Uraim, itt nincs helye a kritizálásnak. Van-e, nincs-e, nem tudom; velünk azt közölték, hogy nincs. De igaz, hogy ez a vállalkozás nagyon veszélyes, és aki elszánja rá magát, ahogy mondta az imént Hrisztov, hurokba dugja a fejét. De ki az közülünk, aki ilyen szent ügyért sajnálná az életét? Hadd mutassuk meg nekik, hogy a brăilai vitézek nem félnek a veszélyektől, ha nemzeti ügyről van szó; meggyőződésem, hogy bármelyikünk elmenne.

Mindnyájan hallgattak.

Vladikov valamennyit sorra szemügyre vette, hadd lássa, nem kíván-e valaki szólni.

De senki sem nyilvánított ilyen kívánságot.

– Ha valakinek ellenvetése lenne vagy valami más javaslata, beszéljen!

– Nem, nincsen ellenvetésünk... meg kell csinálni – szóltak néhányan.

Aztán megint csend.

Vladikov gépiesen felvette a *Szvobodá*-nak egy számát, és valamit olvasott magában.

Alkalmasint időt akart adni nekik, hogy megbeszéljék, kit választanak küldöncnek Levszkihez. Némelyek halkan suttogtak, senki se tátotta ki a száját, hogy bármit is mondjon.

Ez a helyzet terhére volt mind a gyűlésnek, mind magának az elnöknek. Ki merészelte volna azt mondani bajtársainak: ereggy te a halálba! Mert mindenki megértette, hogy amennyire szükséges követet küldeni Levszkihez, éppannyira veszélyes is átkelni a Dunán. Kevés remény volt rá, hogy valaki megmeneküljön a part menti török őrök golyóitól, vagy a ruszcsuki akasztófától.

Eltelt néhány perc, akár óráknak is beválhattak volna.

Vladikov ekkor csendesen letette az újságot az asztalra, sápadtan felállt, és halk hangon, röviden ezt mondta:

– Uraim, én megyek.

Azzal leült.

Zavaros sugdolózás támadt.

– Nem fogadjuk el – hallatszott néhány hang.

– Nem lehet! Vladikov ne menjen – tiltakoztak mások.

Váratlan mozgolódás lett úrrá a gyülekezeten. A bujdosók hevesen vitatkoztak, a szemük csillogott, az arcuk lángolt, hadonásztak. Olyan perc volt ez, amely elhatározásokat szül.

Vladikov ismét szólásra emelkedett:

– Testvéreim, én vállalom. Egyetértetek-e, elég méltónak találtok-e erre a megtiszteltetésre?

– Nem, nem, valamennyien méltóak vagyunk rá, hogy meghaljunk a hazáért.

– Húzzunk sorsot – kiáltották néhányan.

Tüstént valamennyi hang egy szólamban egyesült:

– Húzzunk sorsot! Húzzunk sorsot, igen, úgy legyen. Húzzunk sorsot!

– Elfogadjuk!

Az izgalom egyre növekedett. Mihelyt a kérdés így megoldódott, valamennyien fellélegeztek.

Brâcskov, aki mindeddig hallgatott, szót kért.

Újra beállt a csend.

– Uraim – mondta Brâcskov, s összekulcsolva két kezét, a földre nézett –, ha élne a zászlóvivő, sírva fakadna: mindnyájan készek vagyunk meghalni drága hazánk szabadságáért. Bulgária még bátor fiakkal büszkélkedhet. Senki se fog szégyent hozni a dicső bujdosó névre... senki!

– Bravó, bravó – szakította félbe valaki. A tanító jelt adott, hogy csendet kér, meglepte a váratlan izgalom, amelyet Brâcskov arca fejezett ki.

Brâcskov így folytatta:

– Való igaz, hogy az, aki most vállalja a ruszcsuki utat, voltaképp a sárkány torkába rohan, vagyis a halált keresi. De vajon a harcokban, amelyekben részt fogunk venni, és adja isten, hogy részt vehessünk, nem fogunk-e találkozni a halállal? Vajon a zsarnokokkal nyílt csatában váltott golyók kevésbé lesznek-e veszedelmesek, mint éjszaka a Duna partján?

– Való igaz, ránk mindenütt a halál vár. Igaza van Brâcskovnak.

– Úgy vár ránk, mint az anya a fiára – tette hozzá egy másik.

– Ahogy a szerető vár a szeretőjére – mondta Brâcskov –, szerintem itt nemcsak az a kérdés, ki az, aki leginkább kész mártírhalált halni, hanem az, ki tudná a legnagyobb sikerrel végrehajtani küldetését. Aki például nem ismeri Ruszcsukot, nincs ott senki megbízható ismerőse, aki szükség esetén segítségére siet; aki nem tudja, hol van a hős anya, Tonka anyó háza, és akit az anyó nem ismer, annak hogyan sikerülhetne, hogy Levszkivel találkozzék, s egyszersmind ne kerüljön a törökök kezébe? Miért hozzunk oktalanul áldozatot? Szerintem a sorshúzás itt alkalmatlan. Jobb, ha testvériesen megfontoljuk, ki az, aki eléggé ismeri Ruszcsukot. Ha van ilyen közöttünk, joggal esik rá a megtiszteltetés, hogy elvállalja a küldetést. És így, hogy előrevigyem a dolgot, magamat ajánlom, uraim, mint járatost...

Ismét zaj támadt.

– Nem! Én fogok menni! – kiáltott fel egyszeribe Makedonszki, és felállt. – Brâcskov nem mehet, Brâcskov nem ismeri eléggé Ruszcsukot; Brâcskov

csak átutazóban járt ott, Brâcskovot észreveszik, elfogják, felakasztják... viszont Makedonszki hat hónapig lakott Ruszcsukban; Makedonszki még a kutyákat is ismeri Ruszcsukban, százszor is evett-ivott Tonka anyó fiaival; hat alkalommal éjszakázott Tonka anyó házában, tudja, hogyan kell bemenni Tonka anyóhoz, akár az utcácskáról, akár az útról, akár a part felőli oldalról; végül tizenkét évvel idősebb, és nem fog a kezükre kerülni, hogy felakasszák; ami azt jelenti, hogy neki van joga menni és nem Brâcskovnak! – Makedonszki elhallgatott. Az arca egészen kivörösödött. Kis kék szeme nyugtalanul játszadozott, és élesen, csaknem gonoszul nézett Brâcskovra, aki most ellenségszámba ment, viszont Vladikovra kihívó pillantásokat vetett.

Egyszerre mindnyájan dörgő hangon kiáltották:

– Makedonszki, Makedonszki menjen, Brâcskov lépjen vissza.

Makedonszki a gyülekezetre diadalmas, Vladikovra pedig még néhány jelentős pillantást vetett, mintha mondaná: „Látod, hogy ficánkol Makedonszki."

– Visszalépek – mondta Brâcskov.

Vladikov vette át a szót:

– Testvérek, a gyülekezet Makedonszkit választotta arra a veszedelmes és dicső küldetésre, hogy Levszkihez menjen. És így, Makedonszki, holnap, legkésőbb holnapután indulnod kell vasúton Giurgiuba... Levszki Ruszcsukban huszonnegyedikéig fog várni, vagyis csak két napod van. Most jelöljük ki azt, aki összegyűjti a bujdosókat. Javaslom Hadzsit.

– Elfogadjuk – kiáltották valamennyien.

– Gondolnunk kell a küldönc útiköltségeire is – mondta a tanító.

– Arra ne legyen gondotok. Holnap majd kiszedek vagy száz frankot valamelyik gazdagból. Ez az én dolgom...

A bujdosók szétszéledtek, de előtte híven megfogadták, hogy mindent titokban tartanak a csorbadzsik előtt...

Egy nap múlva Makedonszki útbaigazítással és a szükséges levelekkel ellátva a brăilai állomásról Bukarestbe utazott.

Azt a pénzt használta fel útiköltségül, amelyet Vladikov ruháinak az eladásával szerzett.

Fölöslegesnek tartotta, hogy még más pénz után is nézzen.

10

Február huszadika. Az idei tél kései hidegei még keményebbé váltak az északi szelektől, amelyek két hete szakadatlanul fújtak. A Duna befagyott; vastag jégréteg borította rézpáncélként a fenséges folyót. A helyen, ahol máskor a Duna büszke hullámai kéklettek, most fehér tisztás terült el, amelyet délen magas part szegélyezett, fölötte csókák csárogtak, s északon egybeolvadt a végtelen oláh síksággal. A gőzhajók és a csónakok helyett, amelyek máskor a Duna zajtalan vizét keresztezték és barázdálták, most, mint holmi természetes, emberemlékezet óta fennálló hídon, szekerek nyikorogtak, utasok feketélltek, akik félelem nélkül keltek át a folyó megkövült és érzéketlen derekán

egyik partról a másikra. De odalent, egy méterrel alattuk, zajos fekete hullámok törtek bosszúsan előre, mint egy lélek heves indulatai, egy léleké, akit hideg vérű arc takar. A török parton csekély távolságra egymástól, kis fakalibák tünedeztek fel, amelyek távolról puszta és csupasz térségen elszórt és most havas pelenkába takart síroknak látszottak. De éjszakánként kis tüzek pislogtak bennük vidáman, és ellenállhatatlanul vonzották az utas tekintetét, aki most az oláh part sötétjében bujkált.

Ez az éjszakai vándor Makedonszki volt.

Most maga is olyan volt, mint egy paraszt, kucsmát és oláh irhaködmönt viselt. Az egyetlen apróság, ami megkülönböztette a valódi paraszttól, egy revolver volt, amelyet egy gyakorlott kéz könnyen előránthatott az irhaködmön alól.

Kilenc vagy tíz óra lehetett. Jeges szél fújt a pusztaságban.

Makedonszki mozdulatlanul állt a parton, szemét belemeresztette az őrszemek vöröskélő tüzeibe. Az ember azt hihette volna, hogy egy katona, aki megfagyott az őrhelyén.

Egyszer aztán ez a mozdulatlan alak megmoccant az éjszakai homályban, és a Duna felé indult.

Lebocsátkozott a part szelíd lejtőjén, és tapogatózva a csorba felületű jégre lépett, egy botra támaszkodva, amely az alsó végén hegyes élben végződött. Nem volt semmi ijesztőbb, titokzatosabb, baljóslatúbb, mint ez a fekete árnyék, amely az éjszaka közepén kísértetként mocorgott az elszenderedett mélység fölött.

Makedonszki csak ment előre úttalan utakon.

Léptei nesztelenül elhaltak a vastag jégkéregen, csak botja adott egyenletes, tompa, éles hangot, valahányszor jégbe ütközött. Amikor Makedonszki a folyó közepéig jutott, hátát az északkeleti hideg szélnek fordította, és mozdulatlanul megállt, hogy pihenjen egy keveset, mert az út, amelyet megtett, ha rövid is, egyenetlen és göröngyös felületével szörnyen kifárasztotta. Nyakát és mellét elborította a veríték.

A szél egyre fújt, és az éjszakai magányt síri zajjal töltötte be. Temetési éneke volt egy haldoklónak, akit fehér szemfedő borított.

Makedonszki pihent egy keveset és halkan, egyenletesen, fürgén ismét útnak indult.

Hirtelen egy fekete sáv állta el az útját. Ez a sáv a Duna egész hosszában elhúzódott, és a végét nem lehetett látni. Ez afféle, mintegy háromlépésnyi széles, keskeny folyócska volt. Alkalmasint egy áramlat, amelyet a téli hidegnek még nem sikerült réteggel beborítania. Makedonszki megállt, ez a váratlan akadály elképesztette. A fekete víz riasztóan, tompán csobogott előtte, és szörnyű szakadékot tárt fel lába előtt. Átható pillantást vetett hol balra, hol jobbra; de a hó fehérsége közepette, amely vékonyan borította a Duna kérgét, a fekete sáv ott sötétlett véghetetlenül. Lehetetlen volt megkerülni. Makedonszki néhány percig határozatlanul állt ott. Az éjszakai szél ostorozta az arcát, de ő nem is érezte. Aztán gyorsan, határozottan visszafordult. Úgy látszik, valami sugallata támadt. Egyenesen nekivágott az oláh partnak, ahol egy magányos deszkakunyhó körvonalai bontakoztak ki. Gyorsan felmászott a partra, és a deszkaépülethez lépett;

letette a botját, és erősen dörzsölte a kezét, hogy felmelegedjen; aztán az ereszhez nyúlt, megfogott egy kiálló deszkát, húzta, rángatta, emelgette. A deszka élesen, fülsértően recsegett, s ugyanabban a pillanatban a kunyhó ajtaja kinyílt.

Kilépett egy bozontos férfi, hajadonfővel, vastag oláh irhaködmönben. Durván megragadta Makedonszki karját, és rákiáltott:

– Hé, te gazember, miért téped ki a deszkát?

Makedonszki, mintha nem is hallotta volna, tovább húzogatta a deszkát, amely már az első rángatásnál meglazult.

Az ismeretlen nagyot taszított Makedonszkin.

– Rabló!

Makedonszki nem eresztette el a deszkát, fenyegetően nézte a románt, és halkan így szólt:

– Takarodj!

– Hadd a deszkát! Ki vagy?

– Takarodj! – ismételte meg Makedonszki halkan, miközben végképp leszakította a deszkát a tetőről.

Az ismeretlen megragadta a deszkát, és dühösen rikoltotta:

– Nem hagyom, rabló!

– Menj be a kunyhóba – mondta neki Makedonszki lihegve, és mellbe vágta.

– Őrszem! – ordította az oláh, egyre szorongatva a deszkát.

Kiáltása messzire hangzott az éjszakában.

Makedonszki elképedve körülnézett. – Megfizetem neked, testvér. Nesze két frank – mondta, odanyújtva neki a pénzt.

– Őrszem! Rablók! – üvöltötte torkaszakadtából a makacs oláh, s vasmarkával egyre húzta a mentő deszkaszálat. Makedonszki úgy érezte, erős ellenféllel van dolga, és a helyzet válságossá válhat. A deszka nélkül nem mehet át a szakadékon, a román parton marad, és talán a hatóságok kezébe kerül. Így egyetlen deszkaszál kudarcra kárhoztatja az egész vállalkozást. Itt az idő, hogy határozottan cselekedjék. Nagy erővel megragadta a deszkát, s mert az oláh is fogta, Makedonszki minden erejét megfeszítve, nagyot taszított ellenfelén, és egymásra estek. Az oláh reszketve, makacsul, hanyatt fekve is erősen szorította magához a deszkát, és szaggatott kiáltásokat hallatott. Ekkor Makedonszki, akit ez az esztelen ellenállás veszett dühre gerjesztett, felállt, megragadta a deszkaszál egyik végét, lábával az oláh hasára lépett, heves csavarással kirántotta kezéből a deszkát, hirtelen felemelte, és szörnyű ütést mért vele a fejére.

Az oláh nem mozdult többet.

Makedonszki gyorsan fogta a botját, és a deszkával a hóna alatt ismét nekivágott a Duna még be nem fagyott szakaszának; megállt előtte, egy pillantással végigmérte, botjával kipróbálta a jég szilárdságát, és a deszkát figyelmesen a szakadék két partjára tette.

Ez a rögtönzött híd, amely mintegy másfél lábnyi széles volt, alighogy átért a jég túlsó partjára. Valami véletlen, egy kis félrebillenés, és mindennek vége.

Makedonszki, aki évek óta nem vetett keresztet, most e tátongó mélység előtt önkéntelenül is felemelte a karját, és keresztet vetett; rálépett az iszonytató hídra, és szerencsésen átjutott a túlsó partra.

Utóbb, 1876-ban, ugyanígy cselekedett mind Benkovszki, mind Volov, akiket a befagyott Duna közepén, Bekettel szemben ugyanígy akadályozott útjukban egy folyósáv.

Makedonszki a török part felé közeledett, és már világosan látta a fényeket, amelyek a kis őrbódékból szűrődtek ki. Egyenes irányban haladt, éppen azon pont felé, amely két egyenlő félre osztotta a két őrszem között levő távolságot. Tudta, hogy ott a vízfolyások egy kis völgyet ástak, s ebben a kis völgyben akart partra érni.

Most érthetetlen érzések háborogtak Makedonszki keblében. Tudta, hogy minél hamarább ér az óhajtott parthoz, annál hamarább ér a veszélyek, a viszontagságok, a reménytelenség tartományába. Érezte ezt, és sietett.

Szerencsére az éjszaka előrehaladtával a sötétség is sűrűbb lett. De az ő szeme már annyira megbarátkozott az éjszakával, hogy minden részletet továbbra is világosan meg tudott különböztetni: az őrbódékat, a partok egyenetlen körvonalait, a feketéllő völgyecskét és mögötte, a távolban, a homályosan megvilágított Giurgiut, amely varázsos városhoz hasonlított.

Végre elérte a partot, beosont a völgyecskébe, megállt ott, és hallgatózott. Minden álomba merült. Az őrbódék már nem látszottak. Két kevéssé magas, töredezett part meredt előtte kétoldalt. Délen a völgyecske sötétsége, északra bizonytalan, hamuszerű káosz terült el, oly távoli, mint egy álom.

Hátra, a ködmöne alá nyúlt, és elővette a revolverét, ez a jobb kezében maradt, míg a botját a bal kezébe vette.

Halkan, óvatosan lépkedett a völgyecskében, amely egyre sekélyebb lett, úgyhogy a feje kilátszott belőle.

Hirtelen észrevette, hogy nem messze, mintegy ötvenlépésnyi távolságra olyasvalami mocorog, feketébe bugyolálva, mint egy ember. Figyelmesen szemügyre vette: ez az ember mozgott, és feléje tartott. Mi több, úgy tetszett neki, hogy az ismeretlennek a hónalja alól valami kiáll, valószínűleg puska.

Felismerte, hogy az őrség egyik katonája poszton.

Makedonszki gyorsan leguggolt és a meredek parthoz tapadt. Botja beleütődött az agyagba, abból leszakadt egy darab, s estében tompa zajt csapott. Makedonszki hallgatózott. A melle úgy feszült, hogy majd megrepedt belé.

– Ki van ott? – szólalt meg törökül egy hang a pusztaságból. És csizmás léptek hallatszottak.

Makedonszki visszatartotta lélegzetét. Egészen a hátán feküdt a kis völgy sötét mélyén, szemét a part szélére szegezte, és revolverével is ugyanoda célzott.

A léptek közeledtek. A hely, ahol most Makedonszki leselkedett, egy kis bemélyedés volt a völgyecske közepén, mélyedés, amelyet esők vájtak és pusztai cserjék borítottak; elannyira, hogy az éjszaka sötétjében Makedonszki beleolvadt a cserjék sötétjébe, egyetlen közös árnyékba, amelyben semmi sem vehető ki világosan. Fölötte a tél hamuszínű, komor ege függött rútul, némán, fenyegetően. Makedonszki mozdulatlanul hallgatózott, fölfelé irányított revolverrel a kezében. A léptek elhalkultak. A katona valószínűleg visszatért, abban a meggyőződésben, hogy a zaj, amelyet hallott, a véletlen műve vagy érzékcsalódás volt.

De lehet az is, hogy hirtelen elfogta a félelem – valamitől, ami előfordulhat.

De Makedonszki még hosszasan ebben a helyzetben maradt, hallását megfeszítve, kimeresztett szemmel, lélegzetét visszatartva. Végül már nem hallatszott semmiféle nesz. Megpróbálta csöndesen megmozgatni elgémberedett tagjait. Úgy érezte, mintha a háta jég, a lába kő volna.

– Ezt aztán megcsináltam... megfagytam! – suttogta magában, és csendesen, két kezére támaszkodva, felült, óvatosan felemelkedett, kinyújtotta a nyakát, és fejét az omladékos part fölé emelte.

Körös-körül ismét puszta és halott volt minden. Csúszva-mászva kijutott a völgyecske másik végére, kilépett a tisztásra, és futva nekivágott a bozótosnak.

Néhány percnyi futás után egy olyan völgyben találta magát, amilyen a Duna melléki partvidék domborzati egyenetlenségei között gyakran előfordul. Ott megállt, hogy kifújja magát, érezte, hogy lába fölmelegedett, és fürkészve körülnézett, hogy felismerje az irányt. Ezután ismét útnak indult. Feljutva egy magaslatra, messze nyugaton bizonytalan fények tünedeztek fel, s jelezték, hogy ott alszik Ruszcsuk.

Délnyugat felé vette útját, hogy félkörívesen közelítse meg a várost, elkerülve az őrbódék közelségét.

Amikor Makedonszki a város közelébe ért, párhuzamosan az állomással Ruszcsuk utolsó fényei is pislogva kialudtak. Előtte kanyargott az országút fehérlő sávja, amely a városba vezetett.

A veszély most volt a legnagyobb. Tonka anyó házába három ajtón lehetett bemenni; az éjszakai őr még

alkalmasint járta az utcákat, és elmehetett a ház mellett. Makedonszki kis ideig gondolkozott, aztán hirtelen nekivágott a Dunának, lehajolt, összegörnyedt, és négykézláb gyorsan, nesztelenül továbbkúszott. Hasonlított a farkashoz, amely éjszakánként a városok kültelkei körül kujtorog. Hirtelen feltűnt előtte fehéren a vékony hófátyollal borított Duna. Leszállt egy kis szurdokba, és a part mentén, görnyedezve továbbment.

Kis idő múlva egy meredek ösvényre jutott, amely alig látszott a szakadékos parton, ahol Gerdap szegényes házai álltak. Egy kutya fölülről észrevette, és megugatta, mire a szomszéd házak valamennyi kutyája versenyt ugatott vele. A part tetejére ért, és belépett egy udvarba, amelynek nem volt fala a Duna felé, csak egy fapriccs hevert ott. Makedonszki egy pillanat alatt átment az udvaron, és óvatosan bekopogtatott a kis ajtón.

Odabent léptek hallatszottak.

– Ki vagy? – kérdezte egy női hang.

– A fiad! – felelte Makedonszki, s száját a kulcslyukra tapasztva, hozzátette: – Makedonszki.

Az ajtó nyikorgott, és megjelent Tonka anyó.

– Itt van-e a Diakónus? – kérdezte Makedonszki.

Válasz helyett Tonka anyó megkérdezte:

– Honnan jössz?

– Brăilából.

– Vár reád – mondta az anyó, és előrement.

A gyufa sercent, és fénye megvilágított egy szobát, amelyben Makedonszki kellemes meleget érzett.

Senki nem volt ott.

Az anyó elment, de egy perc múlva visszatért.

– Fiacskám, gyere utánam: lent van – mondta, és újra kiment lámpával a kezében, s Makedonszki a nyomába szegődött.

A tornácon egy négyszögletű lejárat elé érkeztek, amely a padlóból nyílt; ha lecsukták, nem lehetett észrevenni, hogy ott valami van, mert a deszkák, amelyek a csapóajtót alkották, látszatra oda voltak szögezve (holott csak a megkurtított szegek fejei voltak); de hogy a csapóajtó ne mozogjon, ha fölötte jártak, ügyesen elrejtett vascsavarokkal erősítették meg.

Makedonszki követte az anyót a keskeny föld alatti lépcsőn is. Odalent kinyílt egy ajtó, s beléptek egy eléggé tágas, csergékkel jól beborított, megvilágított szobába.

Egy könyvekkel, papírokkal, újságokkal, pecsétviasszal és egyéb íróalkalmatossággal megrakott asztal előtt ült Levszki hátára vetett bekecsben, és írt.

Ebben a föld alatti szobában írtak és dolgoztak mindazok az apostolok és ügynökök, akik titkon Tonka anyó házában éjszakáztak.

Makedonszki egy vörös szőnyeggel leborított kis fekhelyre ült.

– Észrevett-e valaki? – volt Levszki első szava.

– Senki.

– Nos?

Makedonszki a kebelébe nyúlt, és átnyújtott neki egy levelet.

Az Apostol maga elé húzta a gyertyát, és figyelmesen belefogott a levél olvasásába.

Ugyanekkor odafönt a vendégszerető Tonka anyó levett a polcról egy fedővel letakart edényt, felszította a tüzet, hogy megmelegítse a brăilai bujdosók küldöttjének szánt ételt.

Az egyetlen fénykép, amely Levszkiről megmaradt, szerencsétlenségünkre semmi fogalmat nem ad arról az emberről, aki akkora akaraterővel és olyan kiváló jellemmel volt megáldva. A művészetnek sem sikerült megelevenítenie annyira kifejező arcát, amelyet egy nagy eszme világított meg, egy eszme, amely lelkesítette és tüzelte.

Levszki középtermetű, karcsú, arányos testalkatú férfi volt; szeme szürke, csaknem kék; bajusza vöröskés, haja szőke, arca fehér, kerek, a szakadatlan töprengés és éberség megviselte, de valami állandó, természetes vidámság élénkítette. Különös! Ez a fiatalember, aki a szabadság, a harc, a halál veszélyes gondolatát hirdette; aki nap nap után veszélynek tette ki magát; az éjszakának, a pusztaságnak, a viszontagságnak ez a fia vidám természetű volt! Mint Totju vajda, ő is sokat dalolt; és a Balkán hegység bükkösei nemegyszer visszhangozták énekét.[8] Amikor meglátogatta

8 Botev egyik levelében az alábbit írja Levszkiről, akivel együtt egy Bukarest környéki szélmalomban talált menedéket: „Barátom, Levszki, páratlan jellem. Amikor a legválságosabb helyzetben voltunk, akkor is olyan vidáman viselkedett, mint a legjobb helyzetben. Ha olyan hideg volt, hogy fa, kő repedt meg belé, ha két-három napja semmit sem ettünk is, ő énekelt és mindig vidám volt. Esténként, míg lefeküdtünk, énekelt; reggel, ha kinyitotta szemét, újra csak énekelt. Bármily kétségbeesett helyzetbe kerültünk is, felvidította az embert, és arra késztette, hogy elfelejtsen minden szomorúságot és szenvedést. Kellemes volt az embernek, ha ilyen egyéniségekkel élhetett együtt." (A szerző jegyzete.)

Bukarestet, a hírekkel együtt, amelyeket a bizottságok szervezéséről hozott Karavelovnak, tarka, görbe török pipákat is hozott ajándékba. Erre a vidám hangulatra valószínűleg azért volt szüksége, hogy megerősítse életkedvét a mindennapos harc közepette, amelyet rab népe apátiájával és gyanakvásával vívott.

De ha szükség volt rá, más is tudott lenni. Arcáról eltűnt a derű, tekintete komoly kifejezést öltött, hangja megváltozott, követelővé, parancsolóvá szigorodott; egyszerű, mesterkéletlen beszéde felzaklatta, megzavarta, meggyőzte az embereket, ahol elhaladt (ő pedig mindenütt járt), nyomában új vágyak támadtak, kérdéseket vetett fel, szomjúságot gerjesztett. Híre gyorsan nőtt, behatolt a kunyhókba, lázba hozta a városokat, elárasztotta a hegységeket. Szava felébresztette az embereket, neve felébresztette a lakosságot. Egy éjszaka Pazardzsikban beszélt: eredményeképpen önkéntes adakozással egymillió török garast jegyeztek! Gyakran nyers volt, nem csiklandozta senkinek a hiúságát, mert kötelességet hirdetett, nem tanítást. Ismereteinek hiányosságát haladó eszméivel váltotta meg. Egyszer elkeseredvén néhány paraszt műveletlensége és babonás hiedelmei miatt, dühösen így szólt hozzájuk:

– Csak-csak lesz belőletek ember, ha nekiálltok szerdán és pénteken húst enni!

Egy ízben a Szófia megyei parasztok, akik között Levszki lázasan szervezte bizottságait, megkérdezték:

– Vaszil bátya! Ha felszabadul Bulgária, kit teszünk meg cárnak?

– Ha csak cárért verekszünk a törökkel, akkor ostobák vagyunk. Most is van szultánunk. Nem fejede-

lem kell nekünk, hanem szabadság és emberi egyenlőség – felelte Levszki szemöldökráncolva.

– De te milyen tisztséget vállalsz majd akkor?... Bizony a legelső tisztségre vagy érdemes.

– Semmiféle tisztséget. Majd elmegyek más, rabigába hajtott népekhez, hogy ugyanazt tegyem, amit itt teszek.

És őszintén beszélt.

A Diakónus nem ismerte a félelmet, annyira nem, hogy akár az életét is kockára tette. Mindazok a veszélyek, amelyeknek éveken át, óráról órára kitette magát, úgyszólván elemévé váltak, amelyben jól érezte magát, és új önbizalmat merített belőle, mint egy generális, aki megszokta, hogy a golyók erőtlen süvítését hallja a füle mellett. Szopotban, a tanító szobájában titkos bizottsági ülést tartottak. Váratlanul betoppant egy vendég, akit török kémként ismertek, és leült. Mindnyájan hallgattak, de a vendég csak nem ment el. Levszki haragra gerjedt, felállt, és pofont mért erre a tenyérbe mászó arcra, s rárivallt a hívatlan vendégre:

– Ki innen! Alávaló gazember!

– Hogyan? Milyen jogon üt meg? – kérdezte a kábult úriember.

– Ki innen! Eredj, és adj fel a törököknek. Én vagyok Levszki!

Az egész gyűlés megremegett a borzalomtól e szavakra.

– Ne féljetek! – mondta nyugodtan Levszki, amikor a vendég elment. – Meggyőződésem, hogy ez a talpnyaló nem merészel semmit tenni.

És folytatták a vitát.

Senki se jött nyugtalanítani őket.

Ugyanennek a falunak minden lakója emlékszik, milyen valószínűtlen szilárdságot tanúsított, és mekkora kockázatot vállalt. Felöltője a rendőrség kezére került, és a mellső zsebben volt néhány lázadásra szólító kiáltvány, viaszpecsétje, hamisított török igazolványok és a kis tárcája. A hatóság tűvé tett érte mindent, szuronyos csendőrök nyüzsögtek az utcákon. Levszki pedig parasztnak öltözve, jobb szemére húzott rókabőr süveggel együgyűen tátotta a száját pont a rendőrség előtt, és faggatta az arra járókat: „Hol lakik az orvos?"

Levszkiben volt valami Kableskov lelkesedéséből, Benkovszki keménységéből és Karadzsa erejéből. De más is volt benne, olyasmi, ami hiányzott belőlük; kifogyhatatlan türelem és kitartás. Az előbbiek meteorként hirtelen tűntek fel sötét egünkön, ragyogtak, feldúlták a lelkeket és kialudtak. Azt mondhatnánk, hogy ezek az emberek csak azért bukkantak fel, hogy egy-egy nagy nevet írjanak a történelem lapjaira, aztán tovatűnjenek. Levszki pályája hosszabb és gyümölcsözőbb volt. A sors szeszélye úgy akarta, hogy egy egyszerű török írnok, egy félig írástudatlan diakónus megmutassa a világnak, mire képes az a lelkesítő nagy eszme, amely ezt az óriási alakot elénk állította. Mert bármit mondjanak is némely kétkedők, *Levszki olyan erő kifejezése, amely évszázados szenvedésekből, a megaláztatások egész óceánjából született.* Hét évig járta Bulgáriát, száz és száz várost és falut keresett fel, bizottságokat alakított bennük, tanított, lelkesített, megfélemlítette a gazdagokat, rábeszélte a tanultakat, felbőszítette a törököket, kitartó volt a képtelenségig,

makacs az esztelenségig; a hatóságok belefáradtak üldözésébe – de ő nem fáradt bele, hogy fel-felbukkanjon előttük és orruknál fogva vezesse őket, szembeszállt az akadályokkal, meggyőzte a hitetlenkedőket, feltüzelte az álmosokat. Csak az árulással szemben volt tehetetlen. Egy pap, a lovecsi Krasztju pópa csalárdul elárulta. Mihelyt a zsarnokok kezébe került, ő, akit két golyó is megsebzett, mint mondják, mérget vett be, hogy hű maradjon esküjéhez; de mert a méreg nem hatott, fejét a szófiai tömlöc falához verte, de feje erősebbnek bizonyult a kőnél, és félholtan húzták a bitóra.

Ilyen volt az az ember, akit Diakónus, Vaszil Levszki, az Apostol néven ismertek, akit a sors a szabadság hirdetőinek és vértanúinak egész raja élén azért küldött, hogy felrázza a tömegeket, előidézze az eseményeket, megteremtse a jövőt!...

Egy kicsiny Hús, aki csak azért nem lett gigász, mert nem volt tér, ahol kibontakozzék; valaki, akit Júdeában keresztre feszítettek volna; a középkorban máglyán égettek volna meg, ugyanúgy, ahogy a tizenkilencedik században felakasztották... Három kínhalál, három szimbólum: keresztre feszítés, Torquemada-máglyája, akasztófa – három halálnem, amelyet a századok a becstelenek és a halhatatlanok megbüntetésére eszeltek ki...

– Hadzsi, egészségedre!

– Igyál, Aszlanov!

– Egészségedre, jó szerencsét!

– Viva, domnule Ghica! Töltsd tele a poharakat, hogy rágják meg a kutyák a fejedet!...

– Viva. – Egészségünkre! – Egészségedre! – kiáltották még néhányan; a poharak erősen összekoccantak, kiürültek, és visszakoppantak az asztalra.

A bujdosók a bajuszukat pödörgették.

– De hol van Karanov? Hol van Bebrovszki? Hadzsi, őket nem hívtad meg?

– Bebrovszki elment, hogy elszámoljon Nikulescuval... Ma este itt lesz. Tán elfelejthetem-e ezt a balkáni medvét?... Karanov, ő is eljön; elment a testvéréért, együtt jönnek el, mert a testvére azt mondta, rágyújtja a szatócsboltot, ha itthagyják. Micsoda hős!...

– Hát Guncso?

– Hah, ő eladta a fegyverét, az ostoba...

– Láttam tegnap, hogy egy pompás winchestert vásárolt... jönni fog – mondta egy harmadik.

– És Papocska? – kérdezte a negyedik.

– Papocska elment Kircsóért, Markovért és Kojnovért. Szegény Kojnov beteg; sokat köhög, de mégis el akar jönni.

– Ha ilyen szent ügyről van szó, nincs betegség! – jegyezte meg valaki.

– Nincs olyan ok, amely megakadályozhatna egy bolgár hőst, hogy meghaljon hazájáért – mondta el-

mélyedve egy másik, Vojnikov egyik drámájának egy tirádájára emlékezve.

– Aki most kivonja magát, az alávaló gazember.

– Testvérek, egészségetekre! Éljenek a harcosok! – kiáltott fel az egyik bujdosó, aki vállpántjaitól megfosztott oláh katonazubbonyt viselt. – Éljen a nép is... és halál a zsarnokokra... Ghica, tölts már, Dobrinak is, Petrének is...

– Éljen!

– Dögöljenek meg a törökök!

– De tudjátok-e? – kiáltott fel Dimitro –, Mravka ismét bekerült a kóterba.

– Ezen a télen nyolcszor csukták be – magyarázta Aszalanov –, és mindig semmiségekért. Például találkozott valami zsidóval, és megrángatta a pajeszét. A zsidó ordítozott, a rendőrség ott termett és – gyerünk a dutyiba! Vagy máskor felkapott két almát holmi szatócsboltban, és elszaladt. Űzőbe veszik, megadja magát, és nem tagadja: gyerünk ismét a komiszszárhoz... szándékosan csinálja, valahányszor nincs mit ennie. A tömlöcben jól tartják.

Ez idő alatt Hadzsi halk hangon két bujdosónak Makedonszkiról beszélt, aki még késlekedett.

– Ez hagyján, de ha elfogják a Diakónust is... ki tudja? – folytatja Hadzsi gondterhelten.

– Akkor a terv is, a csapat is, minden füstbe ment – mondta elkeseredett arccal Dobri.

– Ccccc... – sziszegte Aszlanov, és Dobrira kacsintott. – A kocsmáros meghallja.

Dobri tagadóan rázta a fejét.

– Nem tud egy mukkot sem bolgárul.

– De meg kell őrizni a titkot.

– Nem szabad fecsegni.

– Tartsd a titkot, szamár! – kiáltotta egy félig már lerészegedett bujdosó, aki fejét mind ez ideig a falnak támasztotta, és egyre fölfelé tekintett.

– Ivan Szlavkov tudja-e ezt? – kérdezte Aszlanov, Hadzsi felé fordulva.

– Nem találtam meg... de anélkül is megtudta.

– Ez a kerge birka nem fog eljönni; a bocskoraimra fogadok.

– El fog jönni.

– Nem.

– De el fog jönni.

– Ha nem jön el, kitépem a szakállát, amelyet bécsi pomádéval keneget; csak a szakálláért egy frankot hagy a borbélynál.

– Azt mondják, el fogja jegyezni Mariolicát, az akasztófáravaló! Micsoda szépség!... pohárból felhajthatja az ember! Ghica, adj egy kis harapnivalót, aztán tölts; adj valódi odobeşti bort, víz nélkül; ne légy ostoba!

A poharak megteltek és kiürültek.

– Gyerünk ki, hadd szívjunk egy kis friss levegőt – kiáltotta Hadzsi. Valamennyien felálltak.

– A poharak megteltek. Hogyan, nem isszátok meg? Ne sértsétek meg a becsületemet; a fejetekre öntöm – mondta az áldomást rendelő, és kinyújtotta a bal karját, hogy elzárja előlük az ajtó felé vezető utat.

– Mit zárod el a közutat? – kiáltotta egy óriás, aki, belépve a kocsmába, durván félrelökte a kinyújtott kezet.

– Bebrovszki! Isten hozott.

Néhányan hozzárohantak, és megcsókolták vastag ajkát.

– Isten hozott, testvér! Domnule Ghica, még egy poharat, hogy vigyen el az ördög.

– Gyerünk, talpon állva még egyet! Markov, fizess!

A csapat zajosan kiment a kocsmából, és betért egy hosszú utcába. Estefelé járt az idő, és hideg volt. A téren robogtak a fiákerek, amelyek a vonattal érkezett utasokat hozták. A bujdosók Domnu Ghica borának a hatására vidám, dörgő hangon lármáztak, s köszöntéseket váltottak az ismerősökkel, akikkel találkoztak. Amikor a csapat befordult egy szűk utcába, felbukkant Papocska még három bajtárssal, akik lerongyolódott bujdosók voltak.

– Papocska! – kiáltották néhányan.

De Papocska nem állt meg, hanem ujját válasz nélkül, hallgatás jeleként a szájára tette, s továbbment bajtársaival egy török nyomában, aki hosszú posztókaftánt viselt.

13

Vladikovnál zajos gyűlésre ültek össze. Fejükbe szállt Ghica bora, és felélénkítette beszélgetéseiket. Semmi kétség, ezek mind arra az új vállalkozásra vonatkoztak, amely idegyűjtötte ezeket a szétszórtan élő embereket. Brâcskovot fellelkesítette látványuk. Úgy érezte, ezután még jobban szereti Bulgáriát, amely ilyen nagylelkű embereket szült. Vladikov Makedonszkiért aggódott.

A tornácon erős lábdobogás hallatszott.

Nagy robajjal kinyílt az ajtó, és mint egy szélvész, berontott Makedonszki. A bajuszán jégcsapocskák függtek.

Mindnyájan talpra ugrottak, üdvözölték, megszorították a kezét. Válaszképpen Makedonszki némelyeknek megfogta a kezét, másokat átölelt, de Vladikovot, Brâcskovot és az óriás termetű Bebrovszkit szájon csókolta.

– Isten éltessen benneteket, vitézek!

– Nos, mi van, jól végződött? – kérdezték sietve néhányan.

– Minden, amit akartunk: csak kis híján belefulladtam a Dunába. Sok üdvözlet az Apostoltól. A dolgok nagyszerűen mennek, de álljatok félre, hogy megmelegedjem. Nos, még soha ilyen dunai hideget nem ettem: egy oka hideg ebből még a poklot is befagyasztotta volna. Bebrovszki, az isten szerelmére, csavarj nekem egy cigarettát, és te, Vladikov, vedd át Levszki levelét.

És Makedonszki az égő kályha előtt kezét dörzsölgette.

– Meséld el nekünk, hogy történt, és mit csináltál!

Makedonszki nem várta be, hogy nógassák. Büszkén pödörgette fagyos bajuszát, némelyeknek kacsintott, és belefogott kalandjai részletes elbeszélésébe, amelyeket „gyötrelmeseknek" nevezett. Általános bámulattal hallgatták elbeszélésének azt a részletét, hogy visszatérésekor, a Duna kellős közepén, hogyan sikerült megmenekülnie: háta mögött süvítettek az őrszemek golyói, s amikor átugrotta a szakadékot, kis híja, hogy bele nem esett.

Vladikov addig a levelet olvasta, de most arcán örömteljes kifejezés jelent meg.

– Fiúk – mondta, fölemelve tekintetét a levélből –, készüljetek fel!

– Mondd, mondd, mit írt Levszki! – kiáltották kíváncsian.

Valaki csendesen kopogtatott az ajtón.

– Fogadni mernék, hogy Papocska kopogtat: kényes egy fickó – mondta Hadzsi vigyorogva.

Belépett egy rendőr komisszár két csendőr kíséretében.

A társaság elképedten nézett össze.

– Mit óhajtanak? – kérdezte Vladikov felindultan, és a komisszár felé lépett.

– Kit neveznek itt Brâcskov úrnak? – kérdezte a komisszár, és fürkészően minden arcot szemügyre vett.

– Mit óhajt? – ismételte meg Vladikov.

– Kicsoda itt Brâcskov?

– Én vagyok az – felelte Brâcskov sápadtan.

A komisszár közelebb ment hozzá.

– A törvény nevében felszólítom, hogy kövessen – és Vladikovhoz fordulva hozzátette: – Ma este kiraboltak és fojtogattak egy törököt a városi parkban. Brâcskov úr gyanúba került. Abban az időben ott sétálgatott.

Vladikov elképedten nézett Brâcskovra.

– Igen, ma este a parkban sétáltam, de nem tudok semmiről.

– Mindegy, mindegy – mondta a komisszár, aki beszélt bolgárul –, gyerünk, álljon fel!

Brâcskov felállt.

Vladikov tűzbe jött. Az arca reszketett, a haja égnek állt. Határozott mozdulattal a hatósági ember elé lépett, és így szólt:

– Nem engedem meg, hogy a házamból éjnek idején bárkit elhurcoljon.

A komisszár meglepődéssel és elképedéssel tele pillantást vetett rá.

– Uram, úgy tetszik nekem, hogy ön az itteni bolgár iskola tanára!

– Igen.

– Engedje azt hinnem, hogy ön ismeri az ország törvényeit. Ismeri, milyen jogcímen járok el így...

– Ismerem a törvényeket és a jogcímet, de még jobban tudom, hogy ön szörnyen téved. Brâcskov nem az az ember, akit keres.

– Igen, a becsületemmel kezeskedem, hogy Brâcskov nem az az ember, aki ilyesmire képes – mondta Makedonszki, s hidegen végigmérte Brâcskovot.

A komisszár udvariasan így szólt:

– Kötelességem, hogy elvezessem oda, ahová kell. Ott a feletteseim majd belátásuk szerint döntenek.

– De én nem engedhetem meg, hogy a vendégem ezt az éjszakát a börtönben töltse.

Makedonszki felugrott, a komisszár útjában állt, és felkiáltott:

– Igen, én sem engedem meg! Ez szemtelenség...

Makedonszki példája átragadt a többiekre is. Lárma kerekedett, amely felháborodást fejezett ki. Néhányan felálltak, készen rá, hogy ellenállást fejtsenek ki.

A komisszár arca komollyá változott, és parancsolóan mondta a két csendőrnek:

– Tartóztassátok le az urat!

– Nem, nem engedjük! – kiáltotta néhány hang.

– Bolgár.

– Ártatlan.

Az elkeseredés nőttön-nőtt. Némely bujdosónak revolvere volt, és a fejük még gőzös. Összetűzés támadhatott, valamennyi baljós következményével.

– Maradjatok nyugton; én megyek! – mondta Brâcskov határozottan.

– Én kezeskedem Brâcskovért holnapig – mondta Vladikov, s intett a bujdosóknak, hogy csillapodjanak le.

– Ezt megteheti, de csak a főnököm előtt.

– Jó, magukkal megyek.

Vladikov felöltözött, felvette a kalapját, kesztyűt húzott, és kiment a komisszárral meg Brâcskovval, de egy szót sem szólt a társasághoz.

Egy óra múlva visszatért Brâcskovval.

– Az ügy tisztázódott – mondta –, jó, hogy én mentem el. A török maga ismerte el, hogy nem látta Brâcskovot a gonosztevők között. Macsinli, a kém. A komisszár bocsánatot kért Brâcskovtól.

Vladikov leült a székére, végigolvasta a levelet, és így szólt:

– Vitézek, március tizenötödikén Bukarestbe utazunk. Addig itt kell maradnunk és felkészülnünk, amennyire csak lehet. Olvastátok a Diakónus levelét?

– Hadzsi hangosan felolvasta.

– De hol van Papocska?

Vladikov felállt.

– Most elbocsátlak benneteket. Fiúk, szerdán ismét gyűljetek össze nálam.

– Meglesz.

– De ha ismét eljön valami rendőr, hogy locsogjon nekünk, alaposan elnadrágoljuk... Mithad pasa akasztófáira esküszöm.

– Ugyan, senki se fog jönni.

– Csak merészeljen idejönni.

– Isten veletek.

– Jó éjszakát!

Azzal kivonultak.

Makedonszki, mielőtt kiment volna az iskolaudvarról, letért egy sarok felé, ahol hasábfa volt egymásra rakva, mintegy tucatnyit a hóna alá vett, és Hadzsival együtt egyenesen a kunyhóba ment, miközben odasúgta neki:

– Ez a nép fája, és mi a nép fiai vagyunk.

Vaksötét lett. Az utcák teljesen elnéptelenedtek, és erősen fújt a szél. A két bujdosó sietett elérni a kunyhót, és nem beszélgettek. Egy helyen az őr, aki a posztján állt, megállította Makedonszkit, és megkérdezte, mit visz a hóna alatt.

– Olyasmit, ami ezen az éjszakán a legszükségesebb, testvérkém – felelte neki oláhul, de bolgárul szitkokat szórt rá.

Mihelyt beléptek a kunyhóba, Hadzsi gyufát sercentett, és megkereste a gyertyát. Komisz hideg volt odabent. A kályha némán, fagyottan tátotta a száját. Makedonszki a földre dobta a hasábfát.

– Várj csak, most megtöltöm ennek a sárkánynak a tátott száját, s meglátod, hogy fog ordítani – mondta

Makedonszki, és a gyertyával bekukkantott a kályhába, megpiszkálta egy kicsit a hamut, de egyszer csak zavartan és csaknem sápadtan visszahőkölt...

– Hadzsi, a sárkány kígyót tart a szájában! Láttál te már ilyesmit?

– Hogyan?

– Kígyó a kályhában, karikába tekerőzve, a hamuban.

– Ördög és pokol! – kiáltott fel Hadzsi. – Kígyó? Ebben a hidegben? Meg van dögölve.

– Valóban nem mozog: úgy megkeményedett, mint az én lábam a Dunán... Várj csak, majd kihúzom! – és két hosszú piszkavassal erősen megfogta.

– Jaj, nehéz, mintha golyókkal volna tele... Ah! Ez aligha lehet kígyó... Ez olyasvalami, mint egy zöld bőröv. Várj csak.

– Vigyázz magadra – jegyezte meg önkéntelenül Hadzsi, miközben ő is letérdelt, és bepillantott a kályhába.

Makedonszki már nem bökdöste, hanem húzta ki a piszkavasakkal. Végül a kígyóhoz hasonló dolgot a kályha nyílásának a szélére húzta, és az súlyosan, fémes zajjal a földre esett.

– Bőrerszény, derököv! – kiáltott fel Makedonszki.

– Tele van! – üvöltötte Hadzsi.

E szavaknál mindketten megragadták a derékövet; de Makedonszki került ki győztesen, az ő kezében maradt. Hadzsi reszketett, Makedonszki lihegett, és ösztönszerűen távolabb tartotta a derékövet bajtársa sóvár pillantása elől. Hirtelen ragyogó Napóleon-aranyak hulltak ki a derököv nyitott szájából. Hadzsi mint az őrült, vetette rájuk magát.

– Várj! – mondta neki Makedonszki, s vaskezének ujjait a nyakába mélyesztette. – Bármi is, a kettőnké: megosztozunk rajta.

– Osszuk meg, osszuk meg – mondta Hadzsi elfulladtan; a bőrövet egészen kirázták. Egy halomnyi Napóleon-arany ragyogott a földön. A két bujdosó elképedten összenézett.

– Ki űzi ezt a véres tréfát velünk? – kérdezte Makedonszki.

– Ki tudja... A végzet – felelte Hadzsi.

– De miért nem ajándékozta nekünk ezt a bőrövet idejében, nem most, amikor már vége a télnek? De mindegy, így is megköszönjük – mondta Makedonszki, és nekifogott, hogy megszámolja az aranyakat.

– Huhuhu! – kiáltott fel Hadzsi, s a homlokára ütött –, milyen tökfilkó vagyok. Papocska dugta ide, a semmirekellő! Eldugta előlünk. Ma fosztotta ki a törököt, érted? Micsoda szatíra esett meg vele!

– Hogyan? Hát ez a protestáns még effélét is tud csinálni? – kérdezte Makedonszki irigyen. – Éppen száznegyven napóleon; vedd el a te részedet, és én hadd tegyem zsebre ezt a tekercset, nehogy megegyék az egerek.

És mindketten megtömték zsebeiket vidáman csengő arannyal.

– Eh, beleizzadtam, tűzbe jöttem; bizony igaz, hogy az arany melegít – mondta Makedonszki. – De most vajon itt töltjük-e az éjszakát, mint valami barmok?

– A Peterburg hotelba! – kiáltotta Hadzsi.

– Az ördögbe a Peterburggal! Nagyon messze van...

Eh, hadd legyen a Peterburg, csak lenne legalább egy fiáker...

A két bujdosó felállt, és az ajtó felé indult. Makedonszki megvető pillantást vetett a szegényes szobára, és így szólt:

– A fa maradjon Papocskának, ha megjön. Egyórányira levő helyről hoztam ide készen. Hadd tudja meg, milyen barát Makedonszki.

14

1876 júniusában, a szerb–török háború kitörésének előestéjén, a bukaresti Labes kávéházban egy asztalon garmada európai újság hevert halomban, néhány bolgár ült az asztal körül, és beszélgettek. Románok, zsidók, franciák, németek és más külföldiek ültek a többi asztal körül; némelyek politikai párbeszédeket folytattak, mások valamelyik európai újságba merültek, egy-egy pohár sörrel előttük.

Az egész társaságot azok a nyugtalanító friss hírek foglalkoztatták, amelyek a vazallus és a hűbérúr közti háború elkerülhetetlenségéről szóltak.

Ha valaki kihallgatta volna az asztalok körül folyó beszélgetéseket, tüstént megértette volna, hogy ezek a külföldiek mind a törökökkel rokonszenveztek. Mindnyájan várták az órát, amikor a kis Szerbiát szétzúzza az a katonai erő, amelyet Abdul Kerim pasa vont össze a szerb határon, és örvendeztek. Sok olyan felkiáltás hallatszott, amely sértő volt a szerbekre és általában a szlávokra.

Csak a kis bolgár társaság érzett és gondolkozott másként.

– Az utóbbi hírek arról szólnak, hogy mind ez ideig Szerbia kilencvenháromezer főnyi hadsereget mozgósított; ez nem kis dolog, ha igaz – mondta egy alacsony, kövér, erősen barna bőrű bolgár, kis fekete szakállkával az alsó ajka alatt. Cilindere, elegáns öltözéke és kövérsége arra vallott, hogy gazdag ember és politikus.

Erősen emlékeztetett Karavelov bukaresti figuráira.

– Különösen, ha hozzáveszünk egy olyan tábornokot is, amilyen Csernjaev – tette hozzá mély értelműen egy szintén elegánsan öltözött fiatalember, akinek az arcán behegedt sebhely látszott, és tompa kifejezésű szeme volt.

– Az Havas-ügynökség hírt ad arról, hogy Oroszország mozgósította besszarábiai haderejét, és tömérdek orosz önkéntes érkezett oda. Oroszország semmiképpen sem fogja cserbenhagyni Szerbiát – vonta le a végkövetkeztetést egy harmadik beszélőtárs, egy harmincéves, száraz, melankolikus, de rokonszenves arcú fiatalember.

– Hát a mi csavargóink most miért nem látnak munkához?... most lássuk hazafias érzelmeiket... Egész télen igen nagyhangúak voltak, majd belesüketültünk – mondta savanyúan az első beszélőtárs, miközben néhányszor erősen köhögött.

A fiatalember, akinek sebhelyes az arca és tompa kifejezésű a szeme, háromszor helyeslően bólintott.

– Én is ezt mondtam, Grobov úr, tegnap a gazdának. Valamennyien egérlyukba bújnak, pedig Szerbia, mondhatni, leginkább a bolgárokban reménykedik.

– Mi van a felkelésükkel?... – vette át a szót Grobov úr. – Levegő! Csak azt érték el, hogy lemészároltak százezer ártatlan bolgárt... Felkelés! Moslék!.. Megkérdeztek-e valakit, amikor megcsinálták a felkelést?...

Grobov úr elkomorodott.

– Képzeljék csak el! – folytatta a sebhelyes arcú fiatalember, akinek tompa kifejezésű volt a szeme. – Tegnap, nem, tegnapelőtt beállított valami Makedonszki, egy csavargó az irodába... „Mit keres itt?" – kérdezem. Azt mondja, segélyt kér néhány szegény bujdosónak, akik önkéntesekként mennek majd Szerbiába... Hahaha! Hallja? Bizonyos Makedonszki segítséget koldul szegény önkénteseknek!... Ezek az emberek szégyentelenül tudnak hazudni! Mocskos fráterek!

– Csavargók! Tüstént ki kellett volna kergetnie – mondta Grobov megvetően, és kiköpött.

– Csavargók, és szemtelenek.

– Nos, adott-e neki pénzt, hogy a kocsmába menjen és leigya magát, mint egy barom?

A sebhelyes arcú és tompa tekintetű fiatalember ironikusan elmosolyodott, és fejét jelentőségteljesen a bal válla felé vonta, mint ha azt akarná mondani: „Hová tette az eszét, hogy ilyen naivnak gondol?"

– Szerintem nem bántak vele emberségesen. Te nagyon rosszul ajánlottad be. A gazda elég mérges volt, és csúnyán lehordta... Tudd meg, hogy megsajnáltam a nyomorultat – mondta a melankolikus, rokonszenves arcú fiatalember, amikor elhagyták a helyiséget; ugyanabban az irodában dolgozott, mint a másik.

– Az ilyen hazug ember nem érdemel sajnálatot – mondta a sebhelyes arcú fiatalember –, bármikor leütne az utcán... egész rablóbanda... Az ember szégyenli, hogy bolgárnak vallja magát.

A negyedik bolgár, aki eddig szótlanul olvasta a *Nord* című újságot, hirtelen az asztalra tette, elsápadt, éles pillantást vetett arra, aki a legutóbbi szavakat kiejtette, és remegő hangon mondta:

– Ne becsmérelje, uram, olyan szívtelenül ezeket a szerencsétlen áldozatokat. Emlékezzék, hogy Makedonszki harcolt Bulgáriában...

A sebhelyes arcú és tompa tekintetű úr csodálkozva nézett beszélőtársára, aki vette magának a bátorságot, hogy ellenkező véleményt nyilvánítson egy annyira világos dologban, és így felelt:

– Már megbocsásson, Govedarov úr, ha küzdött is Bulgáriában, azzal mit csinált?

– Mégis valamivel többet, mint ön és én, akik Bukarestben ülünk nyugodtan, és hogy agyonüssük az időt, aljasul rágalmazzuk a nép vértanúit.

Govedarov, aki eddig sápadtnak látszott, most elvörösödött. A bukaresti Forradalmi Bizottság tagja volt.

– Nézze csak, talán bizony az a magas férfi magyar kalapban? – mondta hirtelen Grobov úr, és a kávéház szemközti végébe mutatott, ahol egy férfi állt, négy másik ülő alak mellett, s hadonászott.

– Ah! Ő Makedonszki! – kiáltott fel a sebhelyes arcú úr.

– Van ott még néhány rongyos csavargó – mormolta Grobov, s a monoklijával odanézett. – Ebbe a kávéházba is betolakodtak...

– Igen, tudja-e, kicsodák? A propos, ez csökkenteni fogja Govedarov úr lelkesedését a népi vértanúk iránt.

– Ismeri őket? – kérdezte Grobov.

– A minap hívták fel rájuk a figyelmemet. Azt a hármat, látja-e őket? Egy héttel ezelőtt bocsátották ki őket a dutyiból, ahol teljes három évet ültek.

A négy beszélgető kíváncsian meresztette feléjük a szemét.

– Miért börtönözték be őket? Megint valami gonosztettért?...

A sebhelyes arcú és tompa tekintetű úr arca felragyogott az elégültségtől, hanyagul elmosolyodott, kihívóan nézett Govedarovra, és így szólt:

– Az igazat megvallva, valóságos regény. Eugène Sue-nek kellene idejönnie témáért. A népnek ezek a vértanúi három évvel ezelőtt betörtek éjszaka Petrescu irodájába, Brăilában, holmi szerszámokkal kinyitották a kassza zárját, és mintegy kétezer napóleont loptak ki belőle készpénzben és kötvényekben!

– Hm, hm, hallottam akkor erről a betörésről – szakította félbe Grobov. – Hogyan, ezek azok az urak, akiket akkor elfogott a rendőrség?

– Ugyanazok... Látja most őket? Nem kötöttek el lovat, becsületes emberek...

És a sebhelyes arcú úr hangosan felvihogott.

– Úgy vélem, inkább sajnálnunk kellene ezeket az elbukott embereket, semmint nevetnünk szerencsétlenségükön... Három év a puşcăriában!... Szörnyű dolog, ezek az emberek szánalmat érdemelnek... Vétkükért megbűnhődtek – mondta szomorúan a rokonszenves arcú úr.

Govedarov hallgatott.

A sebhelyes arcú úr diadalmas pillantással vette tudomásul Govedarov látható zavarát, szemtelenül ránézett, és így folytatta:

– De tudják-e, hogy a törvényszéken milyen indokolással éltek a betörésnek ezek a tisztes urai?...

– Milyennel?

– Adok egy napóleont, ha kitalálja! Önnek mi a véleménye, Govedarov úr?

És a sebhelyes arcú nyeglén Govedarovra nevetett.

– Képzeljék csak el: azt vallották, hogy a nemzet érdekében cselekedtek! Hahaha!

– Megint a nemzet érdekében! – ordította tele torokból Grobov úr. – Ma minden hajdut hazafi. Csak jönnek, és a nép nevében meztelenre vetkőztetik az embert! Ma minden nemes szó a csavargók száján van... Nem lopták-e el tavaly nekem is az új cilinderemet Sztavri kertjében, és itták el egy kocsmában a nemzet nagyobb dicsőségéért?... Meghűlt a fejem, amíg kerestem!

Govedarov úr, aki gondolataiba merülve ült, önkéntelenül is elmosolyodott, mert Grobov ragyogóan kopasz, kerek fejére nézett.

Grobov úr észrevette Govedarov mosolyát, és méregbe jött.

– Ejnye, Govedarov úr, nevet, mi? Talán bizony nevetséges? Mit mond ezeknek a „népi vértanúknak" a címére, akik betörnek, és megfúrják a kasszát?

– Azt mondom, hogy nekünk, bolgároknak, nincs szívünk! A nagylelkűség olyan érzés, Grobov úr, amely belőlünk hiányzik.

A sebhelyes arcú és tompa tekintetű úr még szemtelenebb kifejezést öltött.

– Nagylelkűség!? Kalandorok iránt, akik szégyent hoznak nemzeti becsületünkre? Megfúrják a tisztességes emberek kasszáját, mert munkakerülők, és azt mondják, hogy a kétezer napóleont nem maguknak lopták, hanem azért, hogy új szabadcsapatot fegyverezzenek fel! Nagylelkűség!...

– És ez színigaz – mondta nyomatékosan Govedarov –, ön egy lyukas garast sem adott volna ilyen célra...

A sebhelyes arcú úr dühbe gurult ezekért a szavakért, amelyek kétségbe vonták hazafiasságát. Kötelességének érezte, hogy hevesen védekezzék, már csak azért is, mert Grobov jelen volt.

Hirtelen kiáltás és dobogás szakította félbe a beszélgetést. Mindnyájan a kávéház szemközti vége felé fordultak, ahol néhányan hangosan veszekedtek két magyarral, és öklüket mutogatták nekik.

Azok a bujdosók voltak, akik között Makedonszkit is láttuk. A pincérek erőfeszítéseket tettek, hogy lecsillapítsák a civódást, amely egyre hevesebbé vált, és hamarosan összetűzéssé fajulhatott.

Egy megpróbáltatásoktól elszürkült arcú, nyíratlan, hosszú borzas hajú, haragtól lángoló szemű, fiatal bujdosó mutatkozott a legharciasabbnak. Egy szót sem szólt. A hangját elfojtotta a düh.

Annál mennydörgőbb hangon kiabált Makedonszki, vérszomjas szemeket meresztve a magyarokra.

– Gúnyolódnak, mi? Turkofilek! Barbárok! Szégyen egy európai néptől!... Ha még egy szót szólnak,

összetöröm a pofájukat. Hogy eszükbe véssék, ki Makedonszki!... Vagy viselkedjenek keresztények módjára, vagy takarodjanak innen!... Bulgária lángokban áll, maguk pedig gúnyolódnak... majd meglátjuk, hogy a maguk török hősei hogy szarják össze magukat... Az utolsó szálig összemorzsoljuk őket! Éljen Csernjaev tábornok!

– Le Törökországgal! – kiáltott fel egy másik, szikár, sápadt bujdosó, s akkorát dobbantott, hogy az asztalok beleremegtek.

Az egész közönség felállt, és körülvette a perlekedőket.

A magyarok nem hátráltak meg, és németül károm-kodtak. Egyikük még a *Neue Freie Pressé*-t szorongatta a kezében. A többség fecsegett, és szemlátomást együtt érzett a magyarokkal, akik vérszemet kaptak, amikor látták, hogy velük rokonszenveznek. A bolgár bujdosók magukra maradtak, csak Grobov úr torokhangja hallatszott, aki felállt ugyan, de nem közeledett a veszekedő csoporthoz, csak hangosan kiáltozta:

– Botrány! Botrány! Lám, itt is részegek.

Nyilvánvaló, hogy ezek a szidalmak nem a magyarokra vonatkoztak. Másik két beszélőtársa már kisomfordált a kávéházból.

Hirtelen Govedarov áttört a sokaságon, és a fiatal, önmagából kikelt bujdosóhoz lépett, aki még fenyegető testtartásban állt ott, és némán, sápadtan, remegve mutogatta az öklét. Megragadta a bujdosó kezét, és résztvevő, kérlelő hangon így szólt:

– Brâcskov, kérlek, maradj nyugton.

Azzal szépen a hóna alá nyúlt, elvezette, és egy asz-

talhoz ültette, ahol már egy másik, hosszúkás, beteges arcú, hosszú hajú, gondozatlan szakállú bujdosó ült foltos homlokára húzott kalappal. Ő semmi részt nem vett a civódásban. Govedarov üdvözölte, bár nem ismerte. Ez az ember Vladikov, az egykori brăilai tanító volt.

Brâcskovval, Hadzsival és Bebrovszkival együtt ötévi börtönre ítélték Petrescu kasszájának feltöréséért, amit egy gyűlésen határoztak el, hogy felfegyverezhessék, felruházhassák és minden szükségessel elláthassák az új csapatot. Enélkül az egész elképzelhetetlen lett volna. Vladikov háromévi börtön letöltése után megszökött, álruhába öltözve máris összejött a korábban szabadlábra került bajtársaival. Négy bujdosó viszonylag enyhe büntetését főképp az ügyvéd ékesszólásának köszönhette. A tárgyalás napján, nagyszámú közönség jelenlétében, az ügyvéd elismerte a törvényszék előtt, hogy a bűntényt valóban a négy vádlott követte el (amit egyébként nem is tagadhattak), majd nagy nyomatékkal és hévvel beszélt a betörés okairól. Részletesen kifejtette egy rabigába hajtott, szomszéd nép szomorú helyzetét; hogy fiai milyen erőfeszítéseket tesznek és mennyi áldozatot hoznak szabadsága kivívásáért; említette a sok felkelési kísérletet, amelyet egytől egyig ezer és ezer szerencsétlen áldozat vérébe fojtottak; a tömérdek pénzt, amelyre egy új szabadcsapat megszervezésére szükség volt „Róma nagylelkű unokáinak" vendégszerető földjén; a kísértést, amelynek a lánglelkű bolgár hazafiak nem tudtak ellenállni, mert elszánták magukat, hogy mindenáron, még életüknél is sokkal értékesebb becsüle-

tük feláldozása árán is hazájuk segítségére sietnek; a hazafiasságot, a vállalkozás nagyságát, amely mindent szentesített; a vádlottak nemes célját, akik egyáltalán nem születtek betörőknek, de akik azokká váltak a legnemesebb ösztönök biztatására. Írásos és egyéb tanúságok alapján rámutatott, hogy „akkor szabadcsapatot szerveztek" és erre „pénz kellett"; utalt a vádlottak jellemére, különösen Vladikovéra, aki fáradhatatlan néptanító, és Brâcskovéra, aki hazafias költő (Hadzsiról és Bebrovszkiról nem tett semmi említést); a bírák emberszeretetéhez és nemes szívéhez fordult, azokhoz, akiknek nem megrögzött útonállók fölött kell ítélkezniük, hanem fiatal értelmiségiek, rabigába döntött hazájuk reményei és büszkeségei felett – s mindezzel annyira meghatotta a közönséget, hogy az lelkes tapsviharban tört ki. Az esküdtek elvonultak tanácskozásra. Az ítélet figyelembe vette az ügy enyhítő körülményeit, és a büntetést tizenöt év helyett öt és három évre csökkentette. A közönség ismét tapsolt, és az ügyvéd kezét szorongatta.

Az ügyvéd maga Botev volt, egyenesen ezért jött Galacból.

A terv meghiúsult, a csapat nem alakult meg. Makedonszki volt a betörés fő résztvevője (ő készítette a tervet, és adta hozzá a szerszámokat). De ő nem került kézre, és senki sem vallott rá. Hosszú időn át látogatta pórul járt bajtársait a börtönben, különféle közszükségleti cikkeket vitt nekik, hogy könnyítsen börtönéletük szomorúságán, és kisebb összegeket is adott nekik a bőrövben talált pénzből. Most is segítette őket vagy

kártyanyereségeiből – mert mindig nyert –, vagy jótékony bolgároktól kért pénzekből.

Most arra az órára vártak, amikor Szerbia hadat üzen, és ők önkéntesekként részt vehetnek a szlávok ellenségeivel vívott harcban.

15

Este a Transilvania hotel éttermében gyülekezett azoknak a bujdosóknak a többsége, akikkel előzőleg Brăilában ismerkedtünk meg. Brâcskov sebesen és felindultan olvasta fel nekik a *Sztara Planina*[9] legutolsó számát. Rajtuk kívül ott tartózkodott néhány bolgár egyetemi hallgató is, aki nemrég érkezett Oroszországból; néhány orosz önkéntes, szíjjal övezett fehér zubbonyban és ugyancsak fehér katonasapkában, amelyre vörös kereszteket varrtak; végül két óriás termetű montenegrói, aki Sulinán át érkezett Sztambulból. Mindezek az emberek Bukarestben gyülekeztek, hogy onnan Szerbiába induljanak. A bujdosók először láttak oroszokat, és kíváncsi, rokonszenvező pillantásokat vetettek rájuk. Nem tudtak betelni nézésükkel. Ezek az emberek, akik Oroszország különböző, távoli vidékeiről jöttek, hogy részt vegyenek a szlávoknak a hitetlenek ellen vívott harcában, szintén kíváncsian nézték ismeretlen beszélőtársaikat; hallgatták beszélgetéseiket, és ha néhány ismert vagy rokon hangzású

9 Politikai lap, amelyet Sz. Bobcsev szerkesztett Bukarestben, 1876-ban.

szót hallottak, csodálkoztak és nyíltszívűen beszélgettek.

– Vot csto, brat, zgyesz tozse russzkie, csto li? Nuka, nye ponyimajes?

– Kak zse? eto onyi nasi bratyja bolgárü – felelte egy másik, aki nemes vonású arca és kezének fehérsége miatt arisztokratának látszott. S. gróf volt.

– A vü kuda zse tepericse? V Szerbiju, ili v Bolgariju bugyet dratyszja?

– Csto Szerbija, csto Bolgarija? Eto odno i to zse – szólalt meg egy negyvenéves orosz.

– Nyet-sz... Vprocsem, da: obe szlavjanszkije zemli i pravoszlavnüje – magyarázta a gróf.

– A csto onyi szjuda ne pojidut v Szerbiju? Vegy, vojna sz turkami bugyet – mondta az egyik orosz, a bolgárokra mutatva.

Az arisztokrata vállat vont.

Az egyik egyetemi hallgató megfordult, a bujdosókra mutatott, s így szólt:

– Onyi zse v Szerbiju idut.

A gróf hirtelen megfordult, az egyetemi hallgatóra nézett, és szívélyesen megkérdezte tőle:

– Vü russzkij? A otkuda?

– Iz Moszkvü. Mü bulgarszkie sztugyentü. Neszcsasztyija otyecsesztva vüzvali nasz szjuda...

Beszélgetés kezdődött az egyetemi hallgató és a gróf között. Hamarosan más egyetemi hallgatók is bekapcsolódtak: a legutóbbi riasztó hírekről, a bulgáriai felkelésről és leveréséről beszélgettek; a reményekről, amelyeket a nép Oroszország iránt táplál, és Csernjaev tábornokról. Ezek az emberek etikett és bemutat-

kozás nélkül közeledtek egymáshoz, megértették és megszerették egymást. A szláv szellem egy ütemre dobogtatta a szívüket. Szemeikből ugyanaz a gondolat, ugyanaz a lélek és ugyanaz a szenvedély beszélt. A testvéri szeretet megnyilvánulásai egyre tüzesebbek és szívélyesebbek lettek. A bujdosók, akik eddig az oroszoktól elkülönülten éltek, és szégyenlősen nézegettek feléjük, most közelebb húzták székeiket. Az oroszok közt és köztük holmi új szláv tájszólásban indult beszélgetés. Mindnyájan akartak egy-egy orosz szót mondani, és örültek, ha megértették őket; nemes érzés dagasztotta valamennyiük szívét. A gróf pezsgőt rendelt. A nagyszerű ital kifutott a poharakból; a gróf fogta a poharát, felállt, és halkan ezeket a szavakat mondta:

– Uraim, első ízben látok bolgárokat ezen a földön, és bevallom, szívem egész melegével megszerettem őket. Ez az új és vigasztaló érzés, amely még távoli hazámban is összekötött az önök szenvedéseivel és harcával, itt, az önökkel, az önök rokon fajú és elnyomott népével való érintkezéskor százszorosára fokozódott. Önök éppen úgy, mint mi, oroszok, elmegyünk, hogy véráldozat árán is segítséget nyújtsunk rokon fajú szerb testvéreinknek, akik bátran kitűzték a harc zászlaját a szlávság régi ellensége ellen. Ürítem poharamat az igaz ügy teljes sikeréért; ürítem poharamat Oroszország két vér szerinti testvérére, Bulgáriára és Szerbiára.

Dörgő, lelkes kiáltás: „Éljen!" fogadta az orosz megkapó szavait.

Néhány bujdosónak könnybe lábadt a szeme: köztük Brâcskovnak is.

Felállt egy egyetemi hallgató, és poharát remegő hangon a szláv szolidaritásra ürítette.

– Hurrá! – kiáltotta kéttucatnyi hang.

– Fala! – mennydörögték a montenegróiak.

– Zsivio! – kiáltotta az étterem tulajdonosa (aki szerb volt).

Újabb pezsgőspalackok kerültek az asztalra. A poharakban újra megcsillant és kifutott az ital. A szlávok keblét heves érzések dagasztották; két orosz szorosan Bebrovszkihoz és Papocskához lépett, és szájon csókolták egymást. A montenegróiak már hangosan kiáltoztak, és erélyesen szidalmazták a törököket, akik „elevenen égetik meg az igazhitű szlávokat".

Az ajtó nagy zajjal kicsapódott, és Makedonszki rontott be lármásan, mint rendesen, és egy újságot lobogtatott a kezében.

– Fiúk! Újság: tegnap Babina glavánál lezajlott az első ütközet. A szerbek győztek! Éljen!

Mindnyájan elámulva, lelkesen álltak fel.

– Háború! Háború!

– Nesztek a sürgöny, olvassátok el részletesen... Grobov kezéből ragadtam ki... attól a kövértől – mondta Makedonszki, még pihegve és kivörösödve. De amikor megpillantotta az oroszokat, levette magyar kalapját, tisztelettudóan elmosolyodott, és kezét nyújtotta nekik.

– Vitézek! Zdravsztvujtye! Éljen Oroszország!

– Zdrasztvuj, brat bolgarin – felelték az orosz önkéntesek, miközben melegen megszorították a kezét.

Ezenközben a lelkesedés a tetőfokára hágott. A sürgöny kézről kézre járt: mindenki a saját szemével akarta látni a latin betűket, amelyek a győzelem örvendetes hírét hozták. A Babina glava helységnév ezúttal csodálatos gyönyörűséggel és kifejezőerővel hangzott. A kis szerb hadsereg első hadműveletét siker, győzelem koronázta! Ezt senki se remélte. A montenegróiak tüstént elhatározták, hogy a holnapi vonattal Turnu-Severinbe utaznak, és onnan a Dunán keresztül Kladovóba. Jovanovics (az étterem tulajdonosa) odavolt a lelkesedéstől. Újabb pezsgőspalackokat tett az asztalukra, hogy áldomást igyék vendégeivel. Ennek az általános, őszinte örömnek a láttára az oroszok szemét elborította a könny.

– Testvérek! – mondta Brâcskov, tekintete lángolt s mellét szíve dobogása döngette. – A háború elkezdődött, s hő reményünk teljesült. Most már harcolhatunk vitézül, meghalhatunk drága szabadságunkért.

– Nem fogunk hiába megdögleni ezen az idegen földön – szólt Hadzsi.

– Szerbiából egyenesen Bulgáriába megyünk, ott fellázítjuk vitéz sopjainkat, és megizzasztjuk Abdul Kerim efendit – tette hozzá Bebrovszki.

– Kik lesznek a vajdák?

– Totju.

– Panajot!

– Éljenek az önkéntesek! Éljen valamennyi szláv vitéz! – kiáltott fel Makedonszki, miközben szomjasan felhajtotta a pezsgőt, és hosszú bajuszát pödörgetve, barátságosan vigyorgott az orosz önkéntesekre.

Az öröm és a lelkesedés nőttön-nőtt. A bujdosók

szárnyakat kaptak, és égtek a türelmetlenségtől, hogy mielőbb Kladovóba induljanak, abbeli féltükben, nehogy minden győzelmet learassanak megérkezésük előtt. Eljött Govedarov, és közölte velük, hogy két nap múlva az újonnan alakult bukaresti ifjúsági komité ellátja őket vasúti jegyekkel és útiköltséggel. Kora reggel még nagyobb lett a mozgás. A szörnyű vereséggel végződött panagjuristei felkelés harcosai és menekültjei; az 1862-i veterán bujdosók, és az 1867–68. év szabadcsapatainak résztvevői; kertészek, téglavetők, boltosok, munkások, akik Románia minden részéből jöttek, most Bukarestbe tódultak, hogy onnan Szerbiába menjenek. Sebtében mindent otthagytak, és olyan veszélyes vállalkozásba vetették magukat, amely vagy megássa sírjukat, vagy mindörökre becsukja előttük Bulgária kapuját, ahová annyi családi öröm és rokonszenv kötötte őket. A bajok és az ismeretlen tartományába rohantak. Miért? Hogy a haza felszabadításának ügyét szolgálják. Mi késztette, mi kötelezte őket erre az önfeláldozásra? Az önzés-e? A dicsőségvágy-e? Nem; ezek az érzések most alantasak voltak szemükben. Valami más ösztökélte a szívüket: az idő szelleme – az a szellem, amely Bulgária meggyötört öléből rövid határidő alatt annyi erős fiat hozott a világra, és történelmünkbe a hősiesség és az önfeláldozás annyi dicső lapját írta. Hogy Szimidov úr egyszerű és ékesszóló szavaival fejezzem ki magam, ez „hazafiasság, ez a gyógyíthatatlan ótvar". Az önfeláldozás korszaka volt akkor, mert a nagy szenvedésekből születik a nagy hősiesség, ugyanúgy, ahogy *ma a kis jellemek korszaka van.* Minden megsebezett bolgár ke-

belben olyan érzékeny volt a hazafiasság húrja, oly rezdülékeny, annyira megfeszített, hogy a legkisebb rezdülés megpendítette és csodás hangokat csalt ki belőle. Bulgáriának ezek a szegény bujdosói, akiket elfelejtett hazájuk, és akiket a véletlen kénye-kedvére bízott, ha úgy tűnt nekik, hogy a haza sóhaját hallják és a zsarnok elleni harc szózatát, újjáéledtek, megifjodottak, lángra gyúltak, és siettek a haza oltárára vinni pénzüket, nyugalmukat, vérüket; mert akiknek nem volt sem pénzük, sem nyugalmuk, csak vérüket adhatták – és az elég volt. A háború hírére valamennyiüket valamiféle őrület fogta el. Eladtak, otthagytak, elajándékoztak, megsemmisítettek mindent, amijük volt, hogy Bulgárián kívül másért ne fájjon a szívük, ugyanúgy, ahogy – ha ilyen összehasonlítást tehetünk – Nagy Sándor macedónjai cselekedtek, akik az ázsiai parton felgyújtották hajóikat, hogy visszatérésre többé ne is gondolhassanak.

Mindez ma nekünk hihetetlennek tűnik.

Három nap múlva, a bukaresti állomáson Govedarov a bujdosók és önkéntesek nagyszámú csapatát indította útnak, győzelmet és szerencsés visszatérést kívánva nekik.

A vonat elindult, és zendülő dal vegyült el a vagonok kerekeinek csattogásával, dübörgésével.

Vidám idők voltak azok.

16

Már csaknem négy hónapja tartott a háború. Még nem történt semmiféle jelentősebb összecsapás a két háborúskodó ország csapatai között. A nehézkesen mozgó Abdul Kerim pasa még nem találta kedvezőnek az alkalmat a próbatételre, a döntő csapásra; a fürge Csernjaev nem akarta kockáztatni a tapasztalatlan és tűzhöz nem szokott szerb milíciát egy előre látható vereségben. Cserében a török basibozukok kegyetlenkedtek, gyújtogattak, gyilkoltak, foglyokat ejtettek. Szerbia keleti határvidékei pusztasággá változtak. Tompa elégedetlenség, forrongó feszültség jelei mutatkoztak a szerbekből, oroszokból, bolgárokból és montenegróiakból álló szerb hadsereg körében. Az egyenetlenség zavarta a parancsok pontos végrehajtását; a nemzeti önzés a legrosszabbkor jelentkezett és minden hadműveletet nyilvánvaló zűrzavarba és következetlenségbe fullasztott.

Szeptember 8-án Alekszinácnál nagy csata bontakozott ki, amelyben a szerbek felülkerekedtek: visszaverték a török seregek támadását.

De ezenközben a végzetes nap még nem jött el.

Szeptember 16-án az orosz–bolgár brigád nyolcszázötven főnyi, egyenruhás bolgárokból toborzott zászlóalja a gredetini hegységgel nézett farkasszemet.

A gredetini hegység nem egyéb, mint egy csomó, egymást minden irányban keresztező alacsony domb, amelyek a keleti szerb határ hosszában húzódnak. Nagy részüket alacsony erdő és bozót borította.

Az egyik, kissé magasabb dombon a török hadsereg megerősített állást épített négy nagy ágyúval. A domb nyugati, lejtős oldalán három sor keresztben ásott sánc (árok) vágta el az üteghez vezető utat. A sáncok hosszában karókból és lombokból rakott kalibák szolgáltak szállásul a sáncok védőinek.

A legfelsőbb sánc és az üteg között volt egy torlasz, félig vagy egészen tönkig kivágott fákból, amelyek ott nőttek: ágaik és lombjaik eltorlaszolták a térséget azért, hogy az ellenség, ha netalán áttörne a sáncokon, ne érhessen olyan könnyen a csúcsra.

Négy vagy öt, a legjobb gyorstüzelő fegyverekkel fölszerelt török ezred védte a sáncokat és az ütegeket. Bizonyos távolságra a megerősített csúcstól más török erők álltak készenlétben, hogy szükség esetén bevessék őket. Túl a völgyön, a legmagasabb dombon, amely a többiek fölött uralkodott, egy másik török üteg őrködött egy hatalmas Krupp-ágyúval. Ezt *fehér ütegnek* hívták.

Messze onnan, a Morava sárgálló völgyében a basibozukoknak áldozatul esett és felgyújtott szerb falvak fehér füstoszlopai szálltak az ég felé.

Nos, az orosz–bolgár brigád 2. zászlóaljának ezen a napon harcba kellett indulnia az ellenség mindeme erői ellen. Azt a parancsot kapták, hogy az egész török arcvonal ellen indítandó általános támadás tervének megfelelően foglalják el a gredetini harci állást.

A zászlóalj elöltöltő belga puskákkal volt felszerelve, amelyeket gyutaccsal sütöttek el.

Az orosz–bolgár zászlóaljtól kissé oldalt, mintegy háromszáz főnyi, bátor montenegrói osztag állomá-

sozott kisegítő erőként. Mögöttük a sűrű bozótosban még három bolgár zászlóalj, négyfontos ágyúból álló üteg, és három-négy szerb zászlóalj állt készenlétben. Ezek képezték a második arcvonalat és a tartalékot.

A 2. zászlóalj, valamint az orosz–bolgár brigád további három zászlóalja, amelyek mind a moravai hadseregben működtek, az erélyes orosz ezredes, Medvedovszki főparancsnoksága alatt álltak; az utóbbi viszont Harvatovicsnak volt alárendelve.

A zászlóalj bolgár önkénteseinek közvetlen és szeretett parancsnoka a vitéz Rajcso Nikolaev százados volt, maga is bolgár, akit Csernjaev tábornok nevezett ki, aki az időben az orosz hadseregben szolgált, s azzal vált híressé, hogy 1854-ben vakmerően átúszta a Dunát.

A 2. zászlóalj, amely most begyakorlott és fegyelmezett alakulat volt, azelőtt viszont mindössze kilencvenhat főből álló csapat, amelyet Rajcso Nikolaev százados még júliusban Bukarestben toborzott, és Kladovóba vezényelt, miután a szerb hatóságok Krajovóban lefegyverezték, augusztus 6-án már néhányszor megütközött a török csapatokkal Koprivnicánál, kiűzve onnan a török és cserkesz osztagokat; a négy ágyúval felszerelt Gradszkata kulánál, ahol szétvert egy számottevő csapattestet, és visszaszorította a várba, már égett a türelmetlenségtől, hogy még ragyogóbb győzelmet arasson; ezért, amikor megkapták a parancsot, hogy nekik kell rohammal bevenniük a gredetini megerősített állást, az egész csapatot nagy lelkesedés kerítette hatalmába. A bolgárok égtek a vágytól, hogy minél korábban igazolják Csernjaev tábornok meleg

szavait, aki Silingovecben azt mondta nekik, hogy „nem kis reménye van a bolgárokban, és nem kételkedik abban, hogy vitézül fognak harcolni a kereszténység ellenségével szemben".

Volt még egy fontos körülmény. A szerb tiszteknek, sőt magának a szerb lakosságnak is nem volt nagyon barátságos a bolgárokhoz való viszonya. Eleinte lappangott, aztán nyílt ellenségeskedésben robbant ki: a pusztító hadműveletek, amelyek már régen szerb földön dúltak; sorozatos kudarcai a szerb hadseregnek, amely több ponton visszavonulásra kényszerült, a Morava és a Timok virágzó völgyeit a rablás és a tűz zsákmányául hagyva; az ingerültség, amelyet e balszerencsés háború elhúzódása okozott – mindez természetesen arra ösztönözte a szerbeket, hogy valamilyen okot, valaki bűnöst keressenek e vakmerő vállalkozás kudarcaiért, amelyet egy nagylelkű és nemes felbuzdulás órájában oly lovagiasan elindítottak. Felbukkantak szemeik előtt a bolgárok. S íme, egész sora támadt a vádaskodásoknak, amelyek őszinteség hiányáról, hitszegésről, gyávaságról és egyebekről beszéltek. A vádaskodásokat mérges sértések követték; sértések, amelyekben nyílt ellenszenv és bizalmatlanság jutott kifejezésre. A bolgárok egyszer csak észrevették, hogy nem úgy bánnak velük, mintha önzetlen szövetségesek volnának, hanem csavargókból toborzott, zsoldos hadsereg, amelyet csak a zsákmány csábított ide; a sajtó is szította a tüzet. Egyre inkább nélkülözték az élelmiszert, a felszerelést, a lőszert; kísérlet történt arra, hogy rávegyék őket, nevezzék magukat *őszerbeknek;* Negotinnál azt kívánták tőlük, hogy bolgár lobogó he-

lyett szerb lobogó alatt harcoljanak. Így helyzetük napról napra szánandóbb lett, s feladatuk egyre nehezebb. De semmiféle nélkülözés, semmiféle fizikai szenvedés nem volt annyira elviselhetetlen, mint az az *általános vád, hogy a bolgárok gyávák.*

Morális szenvedéseiknek nincs ékesszólóbb bizonyítéka, mint annak a szózatnak a befejező része, amelyet azon a reggelen Rajcso százados intézett a zászlóajlhoz: „Ma van az a nap – mondta a százados –, amikor be fogjuk bizonyítani, hogy le tudunk számolni a kereszténység közös zsarnokával és elhallgattatjuk az *Iztok*[10] című lelkiismeretlen újságot... Ma harcban vitézül kiontott vérünkkel kell tisztára mosnunk magunkat és nevünket, visszaszerezve megtiport becsületünket."[11]

Alig helyezkedett el, és foglalta el állásait a zászlóalj, amikor jobb felől hirtelen néhány lövés rázkódtatta meg a levegőt.

A montenegróiak megtámadták a törököket.

Szörnyű tüzelés fogadta őket. A sáncokat hosszú ködsávok borították el.

A zászlóalj lövészei nyomban rohamra indultak, és nyomukban az egész zászlóalj szilajul az első sánc ellen tört. Golyózápor zúdult az önkéntesekre, és megritkította, kék füstfelhőkbe borította soraikat;

10 Belgrádi szerb hivatalos lap.

11 Ezeket az értesüléseket a *Pokrita hraboszt* (Rejtett bátorság) című könyvből, valamint olyan magánszemélyek közléseiből merítettem, akik tagjai voltak a szerbiai önkéntes csapatoknak, és maguk is részt vettek a harcokban. (A szerző megjegyzése.)

a gredetini üteg és a fehér üteg okádta a tüzet. De az önkéntesek tüzelve továbbnyomultak, maguk mögött hagyva a haldoklókat és a sebesülteket. Amikor egyesültek a montenegróiakkal, akik káromkodva és kiáltozva rohantak a sáncok felé, szörnyű kézitusa bontakozott ki. Az ellenség katonái kiugrottak a sáncból. A két sereg megütközött. A kard a szuronnyal, az ököl a puskatussal, a szitok a káromkodással. „Előre!" kiáltásokkal vegyes zaj és lövöldözés reszkettette meg a levegőt. A montenegróiak úgy harcoltak, mint az oroszlánok, a bolgárok veszettül vagdalkoztak, aprították az ellenséget, a bátorság csodáit művelték. Az ellenség meghátrált; a zászlóalj áthatolt a kalibákon, felgyújtva azokat; elfoglalta a sáncot, és a másodikra vetette magát. Diadalmas „Hurrá!" kiáltások kísérték előnyomulásukat a gránát- és golyózáporban, és az ellenség, látva, hogy a második sáncot is megközelítik, meghátrált, de szüntelenül tüzelt. A montenegróiak újabb támadása következett: megtámadták a harmadik sáncot. Semmi sem állította meg őket. Ekkor a törökök visszafordultak, és megtámadták a zászlóalj jobbszárnyát. De az önkéntesek parancsot kaptak, hogy forduljanak szembe az ellenséggel, és meghiúsították manőverét. Hirtelen szörnyű tüzet nyitottak rájuk, mire az ellenség gyorsan egy dombra vonult vissza. A szlávok bátorsága és rendíthetetlensége leírhatatlan volt. Sokan közülük már elestek, de az élők „Hurrá, hurrá! Győzelem, győzelem!" kiáltásokkal továbbnyomultak előre. Az ellenség szörnyű tüze közepette betörtek a harmadik sáncba is. Hirtelen Brâcskov, aki csak egy nagy késsel a kezében,

földdel és vérrel telefröcsközött arccal felhágott a töltésre, a közelben ismert hangot hallott.

– Brâcskov testvér, meghalok!

Odanézett. Vladikov golyóütötte sebbel a mellén az árokba bukott.

Hirtelen Hadzsi, hajadonfővel, véresen, kését szorongatva, lebocsátkozott az árokba, s egy másik bajtársa segítségével kihozta Vladikovot, akit elöntött a meleg vér. Hátravitték. Egy gránát süvített el Brâcskov füle mellett, és a sánc szemközti oldalán robbant, éppen ott, ahová Vladikovot cipelték; sűrű füst- és porfelhő borította el bajtársait. Megingott a földmozgástól, és kis híján elesett. Ám egy erős kar a hóna alá nyúlt, és valaki fülébe kiáltotta: „Tartsd magad, testvér, előre!" Brâcskov észrevette maga mellett Makedonszkit, aki maga is több sebből vérzett, és az általános előrenyomulás és kiáltozás sodrásában felfelé rohant. Füle mellett süvítettek és visítottak a golyók. A harcosok a torlaszhoz közeledtek, s ez megnehezítette előrenyomulásukat. Brâcskov erejét vesztette, legyengült; maró szomjúság égette belsejét. Érezte, hogy meghal. Olthatatlan tűz lángjai nyaldosták kiszáradt torkát és nyelvét. Megsebesült, de nem tudta, hol; csak a szomjúság gyötrelmét érezte. Makedonszki megpillantott egy kis völgyet, amely a hegységben nyílt, s amelynek mélyén zavaros, piszkos vizecske sárgállott, és csaknem sárrá vált a sokaság léptei alatt. Lehajoltak és ittak. Ez az ital most olyan jótékony volt, hogy visszaadta Brâcskov kialvó erejét. Ismét elindultak, és a kivágott fák, az útjukat gátló ágak között előrefurakodtak. A csatazaj közepette hallották

Rajcso százados szaggatott kiáltásait: „Testvérek! Előre!" A zászló hol felbukkant, hol eltűnt Brâcskov és Makedonszki tekintete elől. Az önkéntesek legyőzték ezt az akadályt is, és lihegve kijutottak a töltés alá, amelyen az üteg négy ágyúja és ezernyi puska hosszú szuronyos csöve meredezett. Most minden török erő az üteg köré tömörült. Új harc kezdődött, gyilkos és könyörtelen. De semmi sem állíthatta meg a szlávok kétségbeesett bátorságát. Oroszlánokként iramodtak előre: a szörnyű gyűlölet, harag, eszeveszett elkeseredés megrészegítette őket... A halál és a borzalom emberfeletti erőt öntött beléjük; a fáradság és a háromórás csúszás-mászás ebben a szurdokban, az éhség és a szomjúság izmaikat olyan érzéketlenné tette, mintha vasból volnának... A sebezhetetlen, halált nem ismerő hősök sorainak e szörnyű nyomása előtt a törökök meghátráltak. Bolgárok és montenegróiak bősz „Hurrá!" kiáltásokkal betódultak a redutba. Ott új öldöklés következett. Az ellenség futásnak eredt. A szerecsen parancsnok új támadásra adott parancsot, mire a felbátorodott törökök visszafordultak és megütköztek a redutba már behatolt önkéntesekkel. Puskaropogás hasogatta a levegőt, és szaggatta a dobhártyákat. A négy ágyú már nem dörgött, és úgy álltak ott, mint a csata néma tanúi. A helyszínen garmadában hevertek a halottak és sebesültek. A törökök nem tudtak ellenállni a nyomásnak, és újra futásnak eredtek. Az önkéntesek elérték az ágyúkat, egyikük gyorsan felmászott egy ágyúcsőre, és megülte, mint egy lovat.

– Győzelem! – kiáltotta.

Brâcskov volt.

Egy sötét bőrű ázsiai szuronyosan feléje rontott, és vadállati üvöltéssel kiáltotta:

– Vissza, te kutya!

De Brâcskov villámgyorsan felemelte a puskát, amelyre valahonnan szert tett, és szörnyű erővel ellensége fejére sújtott e szavakkal:

– Nesze neked vissza!

A puska szuronya a hóna alatt villant.

A sötét bőrű ázsiai holtan rogyott a földre.

Időközben három új hadoszlop sietett a törökök segítségére. A hátrálók is megálltak, és a redut visszafoglalására indultak.

A fehér üteg gránátot és félelmet okádott.

Makedonszki felemelt késsel, vérben forgó szemmel támadt a közeledő ellenségre, és annyira telefröcskölte az idegen vér és a saját vére, hogy csöpögött róla.

Egy gránát eléje esett, felrobbanva ezer darabra szóródott szét, és Makedonszkit elborította a füstfelhő.

– Makedonszki! – kiáltott fel önkéntelenül Brâcskov, és lezuhant az ágyúról.

Egy ellenséges golyó átütötte a fejét. Halott volt.

17

A montenegróiak és az orosz–bolgár brigád 2. zászlóalja nem tartotta meg a redutot. A szerb ütegek hallgattak, és a szerb tartalék nem sietett e maroknyi hős haditettének támogatására: hidegvérűen végignézték, hogyan vesznek el a hősök. Miért?...

Néhány ezer török, akiket friss csapatok érkezése és

a fehér üteg állandó tüzelése megerősített, ismét betört a redutba, amelyet az önkéntesek elkeseredett, de meddő ellenállás után megtisztítottak.

Ebben a balszerencsés és hősi harcban néhány száz fiatal bolgár lelte halálát, úgyszintén többsége a montenegróiaknak, akik, látván, hogy a győzelem a nagyobb számé, spártai módon haltak meg.

Sok orosz tiszt elesett; visszavonuláskor egy gránát eltörte Szikorszki százados lábát, s megölt hat bolgárt. Egy másik gránát Rajcso százados előtt robbant; a százados eszméletlenül összeesett, és három napig halottnak hitték.

De a bolgárok tisztára mosták magukat. Hősiességük mindenütt visszhangra talált, és betömte a rágalmazók száját. Csernjaev tábornokot megindította hősiességük, és dicséretekkel, kitüntetésekkel halmozta el őket.

Hát a mi barátaink?... Csaknem valamennyien otthagyták csontjaikat a barátságtalan gredetini magaslatokon. Vladikovot megölte egy golyó és egy bomba, amely Hadzsit is leterítette, miközben kivitte Vladikovot a harcból. Bebrovszkit két szurony döfte át a reduton, ugyanakkor, amikor kardjának egyetlen csapásával három ellenfelét terítette le. A többiek is elestek vagy a környező segélyhelyeken lehelték ki lelküket.

Papocska és Mravka, a háború után mezítláb és félmeztelenül Bukarestbe visszatérőben, egy éjszaka Craiova közelében megfagyott.

Csak Makedonszki maradt életben, tizenegy sebe begyógyult, de a jobb karja megbénult.

Most hivatalszolga, bal karjával sepri az irodát... és a Balkán hegységnek ez az oroszlánja, Gredetinnek ez a hőse most kislelkűen reszket a durva írnok hangjától...

Hosszú agónia!... szegény, szegény Makedonszki! Miért nem baltál meg Gredetinnél?...

Plovdiv, 1883

SZENCZEI LÁSZLÓ FORDÍTÁSA

Barátságtalan falu

НЕГОСТОЛЮБИВО СЕЛО

Az orosz, nevezzük Matvejev úrnak, aki régóta letelepedett Szófiában és ott teljesített szolgálatot, s aki szenvedélyes biciklista volt, kétkerekű masináján pedálozott Vrazsdebnán túl az egyenes és sima országúton, amely mint feszes húr húzódott a Szófiai-medencén át.

Sárgás porfelhő kavargott a kerekek nyomában, magába burkolta az egész utast sapkástul, és vele együtt haladt a síkságon, mint szél kergette orkán.

Matvejev már mintegy tizenöt kilométert hagyott maga mögött, amelyet nagy sebességgel tett meg a kibírhatatlan rekkenő hőségben. Így karikázott délidőben izzadtan, lihegve, kipirultan. Fáradságához éhség és kínzó szomjúság társult, és türelmetlensége, hogy elérje az útjába eső legelső falut és megebédeljen, egyre nőtt.

A nap tikkasztóan sütött a felhőtlen nyári égen; a forró levegő remegett a megsárgult tarlók, ösztövér rétek és kiszikkadt ugar fölött, amelyek szomorú hangulatot kölcsönöztek a tájnak. Egyetlen tücsök vagy repülő madár hangja sem élénkítette az erdőtlen mező csendjét. A bicikli zajától megijedt, álmukból felvert gyíkok surrantak az út mellett.

A látóhatáron az izzó levegőn át kirajzolódtak a hegyek töredezett körvonalai az égbolton, ugyancsak színtelenül, a tűző nap sugarai alatt holtan; ugyanakkor mintha távolodnának egyre. A falu, melyet a fák jeleztek, szintén távolodott, Matvejev sóvár tekintettel nézte. Ahogy az a türelmetlenség perceiben és sík mezőn lenni szokott, az út hosszabbnak tűnt, a cél pedig távolodni látszott, mint csalóka délibáb.

Matvejev megbánta, hogy belement ebbe az utazásba a legnagyobb forróságban. Kiszáradt torka égett a szomjúságtól, s úgy rémlett neki, hogy lángol az agya, az éhség pedig éles szúrásokkal vezette le gonosz mérgét a gyomrában.

Matvejev őszinte örömmel állt meg a falu főterén az első nyitott kocsmánál. Kerékpárját nekitámasztotta a hámló vakolatú falnak és a sop[1] férfihoz fordult, aki a küszöbön álldogált, hogy vizet kérjen tőle.

Ebben a pillanatban felbukkant egy lovas, ellenzős sapkával a fején, lábszárvédőben, aki Szófia irányában lovagolt sebesen.

Matvejev egy barátját ismerte fel benne, egy szófiai külföldi hivatal alkalmazottját, és németül üdvözölte.

– Afrikai hőség – szólt a lovas megállva egy percre, és a homlokáról letörölte az izzadságot.

Azután körülnézett a kihalt téren, amelyet fonott kerítések és rozoga viskók fogtak körbe, és hozzátette:

– Afrikai falu!

Miután pedig rágyújtott egy cigarettára, játékosan folytatta:

– Igen, afrikai ország... Ezer évet adok ennek a rokonszenves népnek, hogy civilizálódjon... Igazat mondok? Szeretek találkozgatni az itteni parasztokkal, de tudja, miért? Mert egyfajta gondolattársítás folytán mindig a farkasok és a vaddisznók jutnak eszembe róluk, amelyekre Belső-Brazília erdeiben vadásztunk... Á! Csodálatos vadászatok voltak ott, komám... Itt szegényes a vadászat, csak fürj van... De nézd azt

1 Nyugat-bulgáriai bolgár népcsoport.

a bajuszos embert az ajtóban! Egy cirkuszi állatidomár szép összeget adna, jól megfizetne érte. Ali, micsoda nép... Mondom magának: ezer évet adok nekik. Önök, drága uraim, a legnagyobb butaságot követték el, amelyet a történelem valaha is ismert. Isten önnel!

S ezzel a lovas vidáman elköszönt és elvágtatott.

Matvejev a kocsmároshoz fordult:

– Hé, adni nekem hideg vizet!

Az orosz, bár hosszú ideje élt Bulgáriában, még mindig nem tudott legalább valamennyire elviselhetően bolgárul. Miután a fővárosban mindenki megértette, ha oroszul beszélt, nem érezte szükségességét, meg nem is nagyon akarta megtanulni a helybeliek nyelvét. A bolgárokkal való megértés könnyűségének tulajdonítható az a tény, hogy az összes szláv nép közül az oroszok sajátítják el a legnehezebben és a leggyengédebben a bolgár nyelvet.

A kocsmáros, a jól megtermett, kövér, pirospozsgás, ravasz szemű sop férfi, akinek füléig érő dús, kackiás bajusza volt, amilyenek gyakran ejtik ámulatba az embert a falvakban, meg sem mozdult, mintha semmit sem hallott volna. Nyilvánvaló volt, hogy az utas nagy szőke szakállas, idegen arca és a kerékbe tört nyelv, amelyen vizet kért tőle, rossz benyomást keltettek benne. Az is lehet, hogy a lovas lekezelő tekintete is megharagította a.

Matvejev leült a háromlábú kis székre az eresz árnyékában, izzadságát törölgette és a hideg vízre várt.

Meglepődött, amikor észrevette, hogy a kocsmáros lazán az ajtófélfának támaszkodva csak áll nyugodtan, és szőrös mellét vakargatja.

– Add vizet, te! – kiáltotta Matvejev türelmetlenül.

Ezzel az éles hanggal teljesen lejáratta magát a sop férfi előtt. A kocsmáros köhintett, és kurtán így szólt:

– Nincs vizünk.

– Nincs víz? – kérdezte csodálkozva az orosz.

– Nincs, uram.

– A faluban is nincs?

– A faluban sincs.

Matvejev dühbe gurult.

– Te hazudsz! – mondta.

– Mi?

– Szökőkút nincs?

A sop sehogy sem akarta megérteni.

– Érti az ördög, hogy mit akarsz! – motyogta hányavetin a kocsmáros, és bement a kocsmába.

Matvejev felfortyant, de úgy döntött, hogy jó szóval hat a konokul barátságtalan parasztra.

– Kérem, én fizetni... – kezdte, ahogy az ajtóba állt.

– Kérhetsz, de késő... Nincs víz... – szakította félbe a sop, és rendezgetni kezdett a polcokon, ahol poharak és edények sorakoztak.

Más parasztok is megjelentek, akiket az akkoriban még újdonságnak számító kerékpár vonzott oda. Bekecset viseltek abban a hőségben! A kocsmáros kiment és összesúgott velük. Szemmel láthatóan azt magyarázta nekik, hogy milyen emberrel van dolguk. Azok helyeslően bólogattak, teljesen egyetértve azzal, amit mondott.

Az orosz felháborodottan megkérdezte a parasztokat, hogy honnan veszik a vizet, és egy, a közelben lévő kútra mutatott.

– Ebből a kútból csak az állatokat itatjuk, vize az ember számára nem iható, uram. Nem jó víz – felelték.

– És emberek hol inni?

– Hogy mi? Mi onnan hordjuk a vizet a dombnál lévő forrásból, ott ni... – és a parasztok egy különálló kopár halomra mutattak, amely legalább öt kilométer távolságra emelkedett. Majd vigyorogva hozzátették: – Kegyelmed ezekkel az ördögi karikákkal percek alatt ott teremhet – böktek a biciklire.

Az orosz elszörnyedve nézett rájuk. Gyötörte a szomjúság, ezek a parasztok pedig még öt kilométerre el akarták küldeni ebben a hőségben! Különben is, hogy létezhet ez a falu víz nélkül? Pénzt vett elő, hogy hozzanak neki vizet érte valamelyik házból. De azt a választ kapta, hogy ilyen időben sehol nincs víz! Micsoda dolog! Ekkor átvillant az agyán, hogy odamegy és teleissza magát a kút zavaros vizével, de undort érzett tőle és inkább bort kért, hogy legalább azzal csapja be rövid időre a szomjúságát.

– Elfogyott a borunk, uram – felelte a kocsmáros –, nincs már...

A férfi azt kérte, legalább ehessen valamit.

– Tojás van?

– Nincs.

– Túró van?

– Nincs.

– És a csirke?

– Nincs csirkénk.

– De ott van! – mondta az orosz, és a főtéren csipegető néhány tyúkra mutatott.

A kocsmáros azt felelte:

– Azok betegek, nem ehetők.

Matvejev kidüllesztette a szemét.

– Csak kenyeret adjatok!

– Bár adott volna az Isten...

– Micsoda?

– Már megbocsáss, de elfogyott a kenyerünk.

A többi paraszt is azt állította, hogy a gyerekek megették mind a kenyeret.

Őrület.

Ebben a faluban Matvejev egy ismeretlen pusztában eltévedt utazóhoz hasonlított, aki éhségtől és szomjúságtól tikkadtan halálra van ítélve. És keserű, bántó érzés gyülemlett fel a lelkében.

„És ezért a népért mi a vérünket ontottuk! – gondolta mérgesen. – Von Spiegelnek bizonyára igaza van... – És utolsó mondatát megismételte magában: »Sie haben die grösste Dummheit in der Geschichte gemacht!«[2] Igen, igen! A legnagyobb butaságot! Igaza van von Spiegelnek..."

Valamiképp döntenie kellett: vagy folytatja az útját addig az ígéretes dombig, vagy pedig azonnal visszafordul, és iszik abból a patakból, amelyet útközben látott valahol messze a mezőn.

Miközben azon tanakodott, hogyan is határozzon, a parasztok összesúgtak és vigyorogva tekingettek az idegenre. Úgy rémlett neki, hogy káröröm van azokban a tekintetekben.

Látván ezt a szívtelen fogadtatást – mert nem léte-

2 Önök a történelem legnagyobb butaságát vitték véghez. (német)

zik, hogy ne lett volna víz, kenyér és egyéb élelem a faluban –, mérgében egy orosz káromkodás tört ki belőle, amelyet a bolgár parasztok jól ismertek még az orosz háború idejéből. Csak ilyen módon tudott könnyíteni a lelkén, hogy megszabaduljon a benne forró kibírhatatlan düh fojtogató hullámaitól, jóllehet a rosszindulatú parasztok ezért veréssel is fizethettek volna neki.

S lám, csoda történt! Harag és kötözködés helyett a parasztok néhány vidám szót váltottak egymással, majd közelebb mentek hozzá.

A kocsmáros, aki egyben polgármester is volt, szólalt meg először:

– Kegyelmed milyen nemzetiségű, már megbocsásson?

Matvejev epésen így felelt:

– Orosz!

A kocsmáros megragadta a karját, azzal a szándékkal, hogy parolázzanak.

– Az istenért, ember, miért nem szóltál hamarabb, hanem így kínoztál, és még bűnbe is vittél bennünket!

És a parasztok egymás után álltak elébe, sorban, hogy megszorongassák a kezét. A kocsmáros nevetve mondta el, hogy a külseje alapján és abból, hogy németül hallotta beszélni a lovassal, azt gondolta: „sváb" – a Szófia környéki sopok így nevezik Ferenc József nem szláv alattvalóit.

– Meg aztán a beszéded is olyan ízetlen volt: nem emberek közé való.

Más parasztok is jöttek és ők is kezet akartak fogni vele mind.

A kocsmáros félrelökte őket és így szólt:

– Hagyjátok!... Gyere, uram, adott nekünk az Isten mindent: hideg vizet is, bort is, kenyeret is, csirkét is az olyan keresztény embernek, amilyen kegyelmed. Ej, az angyalát, hogy nem tudtad elkáromkodni magad előbb, hogy rájöjjünk, hogy a mi emberünk vagy, hiszen esetlen barmok vagyunk...

És a nevezetes vendéget ünnepélyesen bekísérték a hűvös borozóba.

Éppen az idő tájt mondotta Sztambolov,[3] az országgyűlés teljhatalmú elnöke a *Kölnische Zeitung* tudósítójának:

– Az oroszimádatot Bulgáriában én ötven évre megszüntettem.

Ha Sztambolov őszintén beszélt, akkor ez azt mutatja, hogy ez a tehetséges államférfi rossz pszichológus volt.

(1884)

DUDÁS GYULA FORDÍTÁSA

3 Sztambolov, Sztefan Nikolov (1854–1895) bolgár forradalmár, 1880-tól országgyűlési képviselő, 1884-től az országgyűlés elnöke, oroszellenes politikát folytatott, a nyugati orientáció híve volt.

Atyafiak

ЧИЧОВЦИ

I

Társadalom

A nyár-reggeli nap magasan a Balkán hegység fölé emelkedett. Sugárözön áradt be a templom kereszt alakú rácsos ablakain keresztül, megtört a kristálycsillárokon, amelyek a boltozatról csüngtek, és sokszínű, különös foltokban a szemközti falra vetődtek. A templom tele volt hivőkkel, akik fölött Sztravri pópa füstölőjének felhői és az édes torkú Hadzsi Atanaszi dallamos hangjai lengedeztek, aki az új „méltó és igazságos" ötödik hangot énekelte végig. A könyvtartó asztalkánál éneklő tanulók csengő hangjai Gatjuk igazgató tanító vezetése alatt a szokásos kísérő dallamot énekelték; a szemközti oldalon Mironovszki segédtanító, kántor kísérte őket mély hangon, lábbal verve a taktust, miközben lopva egy-egy pillantást vetett a rács felé, amely mögött a nők álltak. A zajos gyertyaárusító helyen, a díszszékeken, a díszes, hosszú bundákba öltözött előkelők álltak, áhítatosan hallgatták Hadzsi Atanaszi kellemes hangját, és halkan kísérték. Figyelmüket gyakran elvonták az újonnan érkező hivők: férfiak és púderezett arcú nők, akik gyertyát gyújtottak Gabriel arkangyal előtt, vagy mentek az oltárt megcsókolni.

Dimo Hadzsi, félbeszakítva énekét, Petraki csorbadzsihoz hajolva, odasúgta neki:

– Nézd ezt az öreg zsugorit, ezt a fösvényt, két paráért gyújt gyertyát, de bezzeg a földig hajol, a ha-

jolás nem kerül pénzbe... – és újra rákezdett a kísérő énekre.

– Zsugori, bizony zsugori – suttogta vissza Petraki csorbadzsi, és tovább kísérte az éneket.

Kotju Dzsambaz, a hírhedt uzsorás, a díszszék felé fordult, ahol Hriszto Moldav Hadzsi állt, és mérgesen odasúgta:

– Nézd Gina Mahmutkát, annak a semmirekellőnek a feleségét, gyertyát gyújt... selyemkrinolinba és egyiptomi szövetbe öltözteti, de három és fél éve nem tud nekem megfizetni nyolcszázhatvanegy garas kamat pénzt: semmirekellő szamár!

– Másfél szamár – felelte a díszszék.

Az istenfélő Argir Izmirli Hadzsi vérszomjas pillantást vetett a jól fésült és pomádés fiatalemberekre, akik későn jöttek, és csak keresztet vetettek, de nem gyújtottak gyertyát, és nem csókolták meg az oltárt.

– Az ott a Racso fia, a szemérmetlen, látod-e? Ha cár volnék, mind kiirtanám ezeket a protestánsokat! Isten bocsássa meg! – és keresztet vetett.

– Isten bocsássa meg – felelte a díszszék, és keresztet vetett. Ugyanis a „méltó és igazságos" befejeződött, Mironovszki segédtanító pedig rákezdett az áldozás alatti dalra, nyolcadik hangon.

De hamarosan elhangzott az elbocsátás, és Sztravri pópa utolsó siralmas ámenje beleveszett az istenfélő sokadalom zajongásába, amely már a kijárat felé tolongott, hogy kikerüljön a pitvarba; onnan a sokaság, a kéregetők két hosszú sorfala között kiözönlött az udvarra, majd tovább az útra. Egy részük az apácazárda felé tért, vizitára. Ugyanis a nővérek templomá-

ban szándékosan korábban ért véget az istentisztelet, és Nimfidora főnökasszony már várta a cellában a vendégeket, hogy megkínálja őket frissen készült édességgel; Evdokia nővér azért, hogy megtudja, igaz-e, hogy Pavlekevéknél eljegyzés lesz a jövő vasárnap; Szolomonja nővér, hogy meghívja Mironovszki segédtanítót, jöjjön el ebéd után és adjon neki francia leckét; Szekla nővér, hogy vendégül lássa Nikolakicát és lányát, s idejön, csak úgy véletlenül, Sz. úr is, hogy szemügyre vegye Elencsét; Evgenija Polidora nővér pedig azért, hogy elmesélje nagyszámú rokonságának a veszekedést tegnapelőtt este Ivan Poljak és a felesége között, mert Poljak nem akart olyan bukaresti kalapot venni neki, amilyen Teofanunak van, s hogy milyen arcpirító szavakat mondott férjének az asszony, és az anyósa hogyan kergette a kertben a guzsallyal.

A könyvtartó asztalkánál álló előkelők nem követték a többieket, hanem felmentek a leányiskola lépcsőjén (az iskola a templom udvarán állt) egy tágas szobába, ahol rendszerint a községi gyűléseket tartották.

A tanácskozás hosszú ideig elhúzódott. Végül is befejeződvén, az előkelők zajosan kimentek az ajtón, és le a lépcsőn.

Hamarosan az egész városban elterjedt, hogy megválasztották a gondnokokat, köztük Varlaam Koprinarkát és Ivan Szeljamszazot. Ez a hír nagy meglepetést okozott, mert az egész világ tudta, hogy nem bírják egymást, mert még atyáik összevesztek egy csurgó miatt.

Ezért Nisztor apó, egy öreg borbély és szigorú em-

ber, tempósan kivette szájából a pipát, és olyan füstöt eregetve, hogy az egész kávéház megtelt vele, hosszabb megfontolás után így szólt:

– Jó, szép. Tariljom is, Szeljamszaz is tanult és megbecsült emberek, de nincs köztük egyetértés, márpedig ha az nincs, minden csütörtököt mond.

– Én mégis azt mondom, hogy ha most egyetértenek, egyet fognak érteni ezután is – felelte a szemközt ülő Szmion Hadzsi.

– Miért? – kérdezte Nisztor apó.

Valamennyien Szmion Hadzsi felé fordították tekintetüket.

– Azért – felelte Szmion Hadzsi, bal lábáról lehúzva saruját, s gyorsan morzsolni kezdte az olvasót –, azért, mert amikor két ember, akár gondnokoknak, akár kereskedőknek és egyebeknek nevezed őket, egy ügyben dolgoznak, érted-e? – akkor egyet kell érteniük.

És Szmion Hadzsi ismét felhúzta a saruját.

– Miért természetes, hogy egyetértsenek? Te, Hadzsi, odateszed a te Katinkádat és Ingilizt, hogy egyezkedjenek, s bár egy asztalról esznek és egy a gazdájuk: a macska fúj, a kutya morog!

– Ez igaz, ni, tegnapelőtt is Ingiliz csaknem vízbe fojtotta Katinkát – mondta Szmion Hadzsi, és törökösen leült.

– Tariljom kész akár az utolsó ítéletig is várni, de nem fog Szeljamszazzal megbékülni, tudom én, miféle kutyafajzat – mondta Ivan Csuskov, Varlaam barátja.

– De milyen szerzet Szeljamszaz? – fordult feléje

Ivan Kapzamalin, Szeljamszaz barátja, megforgatva csészéjét, hogy a kávé üledékét a fenekéig kiihassa. – A csontja velejéig gonosz: Tariljomék udvara felé kátránnyal bemázolt zsindelykerítést állított, hogy bosszantsa Varlaamot és a feleségét.

Hadzsi Szmion ismét lógatni kezdte az egyik lábát, jeléül, hogy szót kér, de Ivan Buhal nagy garral félbeszakította:

– Gondnokok! Szamarak! Ezek is meg a többiek is! Miért választják meg őket. Ma korán reggel, a templomba menet, betértem Makszimhoz, a halászhoz, hogy vásároljak valamit mára... Ott láttam mindkettőjüket: Szeljamszaz pontyot vásárolt, de amikor látta, hogy Tariljom már vásárolt pontyot, visszadobta, és harcsát vett, mondván: „Átok arra, aki ma pontyot zabál", és Tariljom pontyára köpött. Nos, hát emberség ez?

– Disznóság! – mondta Nisztor apó, és diadalmas pillantást vetett Hadzsi Szmionra.

– Tudni való, hogy ha nincs egyetértés, minden tönkre megy – hangoztatta Hadzsi Szmion meggyőződéssel, és felsóhajtott.

– Hadzsi, hadd az egyetértés szót – szólalt meg Sztamboli –, nem aszerint kell megítélni az embereket, hogy szeretik-e vagy gyűlölik-e egymást, hanem aszerint, hogy alkalmasak-e vagy sem.

– Hiszen én is azt mondom – felelte Hadzsi Szmion lelkiismeretesen, mindkét lábát maga alá húzva.

– Hogy alkalmasak-e, van-e elegendő eszük – folytatta Sztamboli –; Szeljamszazt idős kora és tapasztaltsága miatt választották meg – vajon nem őt küldte

a nép annak idején Sztambulba, hogy utánanézzen a Trojannal folytatott pörnek? –, de Tariljom is értelmesféle ember, a felvégi templomba jár állandóan, így majd látogatja az iskolákat és a tanítókat is... A többi gondnok pedig nem marad két hónapig sem a faluban. Itt nem kérik az egyetértést. Gancso Zajak és Facsko Popcse fene nagy barátok, csak a napos helyet keresik, de nem tudják a szénát elosztani két szamár közt, kevés hozzá a sütnivalójuk.

– Egyszóval üres a fejük – tette hozzá Hadzsi Szmion. Sztamboli állításai, amelyeket erélyesen támogatott az ismét felbátorodott Hadzsi Szmion is, zavarba hozták az ellentmondókat. Nisztor apó zavarba jött, és a pipáját tisztogatta, hogy azalatt eszébe jusson a válasz. Ivan Buhal néhányszor köhintett, és minden zsebét végigkotorászta. Ivan Golovrat erősen felfújta a nargiléját, Ivan Kapzamalin pedig semmit sem csinált. Mindnyájan hallgattak.

Hadzsi Szmion törte meg a hallgatást:

– Úgy, úgy, Nisztor apó, az emberek tudják, mit csinálnak, és kit választanak. Az egyetértés – egyetértés, de hadd kérdezzük meg, kinek mi van a fejében.

De mert Nisztor apó nem választolt, Hadzsi Szmion tűzbe jött, lelógatta mind a két lábát, és pökhendien így szólt:

– Én rájuk szavaztam, és megint rájuk szavaznék, mert tiszteletre méltó emberek.

Ivancso Jota, aki némán szürcsölte a kávéját, és barátságtalanul nézte Hadzsi Szmiont, felfortyant.

– Tiszteletre méltó emberek! Még a nevüket sem tudják helyesen leírni ésatöbbi. Tariljom így írja alá

magát: Farlam, azaz nem Varlaam, tudniillik v betű helyett f betűt ír, és lenyel egy a betűt... ésatöbbi!

– De hiszen mindegy, Varlaam vagy Farlam! Ebből ugyan mi következik? – vetette ellen Hadzsi Szmion, aki nem olyan ember volt, hogy cáfolni hagyja magát.

– Hogyhogy mindegy? – kérdezte Ivancso Jota. – Mondhatod-e, hogy Farlam próféta, és így tovább? Nem következik ebből semmi? Mintha bizony mindegy volna, hogy a sulykot tartod-e vagy a tollat. Hátramegyünk, hátra, nem érünk mi egy hajítófát sem!

– Valóban nem – hagyta rá Hadzsi Szmion.

Ivancso Jota mérges volt, mert reménye ellenére nem választották meg gondnoknak. Úgy vélte, hogy ezt a kudarcot Gatjuk tanítónak köszönheti, akivel egyszer a helyesíráson összekapott.

– Ah, itt megy! – kiáltott fel valaki.

– Kicsoda?

– Tariljom!

– És viszi a halat.

– Megáll, köszöntik egymást Kona Krilatival.

– De miért siet úgy, mintha üldöznék ésatöbbi?

– Rohan!

– Nem látod? Szeljamszaz a nyomában van!

Valamennyien az ablakokhoz tódultak, hogy lássák.

Szeljamszaz valóban felbukkant az utca túlsó végén, hallal a kezében, de találkozott Necso Rajcsinicsinnel, és megállította, hogy mondjon neki valamit, alkalmasint azt, hogy mennyiért vette a halat; azután találkozott Marin Hadzsi Czakovval, és, úgy tetszik, jó reggelt köszönt neki, mert a nap felé tekintett; de amikor észrevette Posztol apót, s utolérte, valami nagyon

fontosat mondhatott neki, mert nem látta meg Ivan Razopot, a barátját, aki mellette ment el, hogy köszöntse, s nem vette észre Varlaam Koprinarkát sem, aki futva rohant felé – hogy rátámadjon.

2

Varlaam Koprinarka

Varlaam Koprinarka, gúnynevén Tariljom, hazafelé tartott. Kora negyvenkilenc év és két hónap; hosszúkás, sovány arca elárulta, hogy sokat böjtöl, olyan, mint a Koprivaria Szent Iváné; henger alakú, élénkpiros fezével és bő fenekű buggyos nadrágjával nagyon jól festett; békés, erkölcsös és nős paszománykészítő volt, amiről két keze is tanúskodott, mivelhogy a legkitűnőbb indigó nyoma mindig rajtuk maradt.

Varlaam Koprinarka semmiképp sem volt feslett életű ember; minden szerdán és pénteken böjtölt, felesége kötötte tarka harisnyákat viselt, korán kelt és feküdt, amiért Ivan Buhal, a nagy csúfondáros, gyakran mondta, hogy Varlaam még napnyugta előtt vacsorázik, a tyúkokkal fekszik le és a kakasokkal kél; nem ivott bort, nem dohányzott, balkezes volt, rendszeresen járt a templomba, ritkán a kávéházba, a bíróságra pedig soha, hacsak nem számítjuk a csurgóért való perlekedést szomszédjával, Ivan Szeljamszazzal, akivel hosszú évek óta jártak a kádihoz. És, juj, micsoda perpatvar volt az, Szent Sztefan archidiakónus! Már a feleségeik is, Varlaamica asszony és Szel-

jamszazka asszony szörnyen gyűlölték egymást, és a gyűlöletükben odáig mentek, hogy Varlaamica aszszony Szeljamszazka asszonyt „avas szalonnának" nevezte a sárga foltok okából, amelyek puffadt arcán látszottak, míg Szeljamszazka asszony Varlaamica aszszonyról azt állította, hogy „poloska", mert kicsi volt és vérszopó. Két hónappal ezelőtt, a főtéri kútnál, Varlaamica asszony sulykolójával Szeljamszazka aszszony hátára vágott. Attól fogva Szeljamszazka aszszony, ha látta a lakásból, hogy Varlaamica asszony a kezét mossa a csorgókútnál, beleöntötte mosóteknője vizét, amelyben gyermekei pelenkáit mosta. Varlaamica asszony pedig pukkadozott mérgében.

És milyen gyöngéden szerette Varlaam a feleségét! Milyen szenvedélyesen és érzelmesen mesélt róla!

– Ma bablevest főzött nekem, csakhogy sok ecetet tett belé, olyan savanyú lett, mint Facska Zobidrenka vigyorgása! – Vagy azt mondta: – A gyerekek elmentek leszedni az uborkát, és én kértem: adjál egyet, asszony, te pedig menj az erdőbe... – csak barátja, Hadzsi Szmion előtt csendesedett le, és nevezte feleségét kedvesen falimiliának, úgy, ahogy egy ízben a metodát Ivancso Jota előtt metodiának mondta. Ivancso Jota, aki nagyon házsártos ember volt, hiába bizonygatta, hogy a metoda és a metodia nem egy és ugyanaz, és hogy a grammatika máshol mindenütt megengedi a jottát, csak a metodában nem: Varlaam Koprinarka, aki szintén tanult egyet-mást (valamikor diakonnak készült a glozsdeni kolostorban), makacskodott, és nem akart igazat adni Ivancsónak. Emiatt Ivancso Jota nem barátkozott Varlaam Koprinarkával.

De a henger alakú, élénkpiros fezen kívül, amely Medzsid szultán uralkodásának első időszakából származott, s amely ellenszegült a divat minden merényletének, Varlaam Koprinarkában volt más kitűnő dolog is: nagyon okos ember volt, és szokás szerint mély értelmű példabeszéddel fejezte ki magát, amiből Posztol apó azt gondolta, hogy Varlaam olvasta Salamon könyvét. Például, ha korán reggel találkozott Kolju mészárossal, aki feltűrt ingujjal a főtéri kúthoz ment, hogy meghintse vízzel az arcát, és köszönt neki: „Jó reggelt, Varlaam!" – az papi hangon így válaszolt: „Ha nem jó, az az ő dolga, de meg van mondva, hogy így mondassék."

Ami azt jelentette:

– Isten jó reggelt adott, Varlaam tudja, mit csinál.

Ha valaki a rekkenő júliusi hőségben azt mondta neki:

– Koprinarka, hogyan bírod ezt az átkozott bőrzekét, a hőség ördögi, vigyázz, hogy meg ne fagyj... – ő így felelt:

– A forróság forral, a fagy fagyaszt, de akinek a száját egyszer megégette a forró kása, az aludttejet is megfújja!

Ami azt jelentette, hogy Varlaam tizenegy évvel ezelőtt megfázott, Péter-Pál napján, és olyan súlyos betegségbe esett, hogy a feje teteje ma is forró, akár a Szahara!

De Varlaam Koprinarka különös barátsággal beszélgetett Kono Krilatival,[1] csermelyen túli szomszéd-

1 Szárnyas. (bolgár)

jával is, aki inkább hasonlított gatyába bújtatott hordóhoz, mint egy repdeső csirkéhez. Például nyári estéken a holdvilágnál üldögéltek a küszöbükön, hajadonfőtt, ingben és fehér alsóban, mezítláb, és békésen elbeszélgettek erről-arról, a politikáról, a tyúkokról, a fonálról vagy a holdról. Kono Krilati (uramisten, miféle szárnyas?) szintén az égnek eregette cigarettája füstjét, és így szólt:

– Nézd ezt a holdat, Varlaam, valami nagy lehet... vajon élő valami-e? Ha az arcát nézem, mintha élőlényhez hasonlítana... de ki tudja.

Varlaam csöndes pillantást vetett az égboltra, és így felelt:

– Lehet élő, lehet holt, minden nézőpont kérdése... Nézd ezt a csermelyt, ha egy hangya megáll előtte, azt mondja: „Tenger!" Te azt mondod: „Csermely." Farlam meg azt mondja neked: „Tenger!" Az Úr csodái csodálatosak!

Kono Krilati elgondolkozott, és így folytatta:

– De ha leesik ránk... úgy, ahogy itt vagyunk... Az szörnyű lenne!

Mire Varlaam így válaszolt:

– Nem esik le.

– Te pedig elhiszed, hogy csillag? A mi lurkónk azt tanulja az iskolában.

– Csillag-e? A csillag csillag. De a próféták, a tudósok, a nemes lelkűek, az írás szerint, ahogy írták, úgyis nevezték, és ez így ment századról századra... „A nap tudja, merre van a nyugta." Mi az, hogy csillag, és mit kell ezen csodálkozni?

Kono Krilati ismét elmerült csillagászati elmélkedésében, és felkiáltójelként vonult vissza a lakásába, miközben ezt suttogta: – Aki sokat olvasott, sokat tud.

3

Ivan Szeljamszaz

Hatvanéves, magas, szőrös és óriási termetű ember, szinte Góliát, de a filiszteusok régi ruházata helyett hatalmas gyapjas kalapot, hosszú darócköpenyt, vörös, tizennyolc rőfnyi derékövet, rövid fenekű, fekete bugyogyos nadrágot viselt, amelynek a szára örökké ki volt gombolva. Régimódi divat, de ő ragaszkodott hozzá, mert legénykorára emlékeztette. Szeljamszaz ma is maga kapálta a szőlőjét, gondozta a rózsáját, és majd kicsattant az egészségtől meg az erőtől. Pirospozsgás, telt arca, bozontos szemöldöke és ősz bajusza önkéntelenül magára vonta a figyelmet. Ezt maga is nem minden elégedettség nélkül vette tudomásul, és nem mulasztotta el az alkalmat, hogy a fiatal asszonyok előtt, ki tudja, miért, öregebbnek mutatkozzék.

– Menyecske, miért nézed úgy a nagyapádat? A karácsonyi böjt idején betöltöm a hetven esztendőt, miért nézel úgy? – és pajzánkodva rákacsintott.

A csupa csont és bőr Mironovszki segédtanítónak, akit ezért „girhes"-nek nevezett, azt tanácsolta, hogy korán reggel egyék fokhagymát héjastul, este pedig héja nélkül, majd hajtson fel egy fél pint kiszeleri bort, mert az vért csinál, s amikor elbocsátja a gyere-

keket, sétáljon el hozzá a szőlőbe, ahol számára is akad egy kapa. Az a valami, ami mindenkit elképesztett, aki megismerte Szeljamszazt, a gúnyneve volt. Szent Haralambi! Miféle Szeljamszaz?[2] Egy ember, akinek tizennégy gyereke van, a fiatalasszonyokkal évődik, és az egész világon mindenkinek köszön, Varlaam Tariljomot kivéve, s neki csak azért nem, mert gyűlölik egymást; és nem haladhat el senki mellette úgy, hogy ne köszönjön neki jó reggelt, jó napot vagy jó estét (mely esetben mindenkor felnézett a napra, nehogy tévedjen), egy ilyen ember viselte ma a Szeljamszaz nevet, ugyanúgy, ahogy szomszédja, az annyira tiszteletreméltó ember a komolytalan Tariljom nevet! Ó, jaj, nincs igazság, és igaza volt a mi felejthetetlen Pisurkánknak, aki egy mennyei himnuszban megénekelte, mennyire hiányzik földünkről az igazság istennője!

És milyen szenvedélyes kedvteléssel kívánt jó egészséget minden barátjának és ismerősének! Sőt, azt állították, hogy egy válságos percben, amelyet felesége eladdig tizennégyszer állt ki a szőlőben, elrohant, hogy hívja Mjuhlujzka anyót, de amíg a városba ért, a derék bábaasszony házáig, ötvenkét személynek köszönt jó napot, és elbeszélgetett velük az időjárásról, és tucatnyi más személlyel a fa meg a juhhús drágaságáról és egyéb fontos dolgokról, úgyhogy mire visszaért a szőlőbe Mjuhlujzka anyóval, a mezsgye bokrai között, egy kosárban ott feküdt Isten kicsinyke teremtménye, és sírása az eget verte. A tisztes atya

2 Az olyan ember, aki nem köszön senkinek. (török)

magzatának a Mojszeicso nevet adta, egyrészt, mert ez a név a régi zsidó törvényhozóra emlékeztette, akit a fáraó leánya a nádasban, a Nílus partján talált, másrészt, és ez a fontosabb, mert nemzetsége minden tagjának neve már foglalt volt, és nem akart gyermekeinek a naptárból adni nevet, ahogy azt Ivancso Jota csinálta.

Vagyis, szó, ami szó, Szeljamszaz nagyon beszédes ember volt. Ha megtörtént, hogy valaki megkérdezte, honnan van a tubákosszelencéje, amely a tubákon kívül még ősi dohot is árasztott, tüstént elmesélte, hogy atyja, Ivan hagyta rá, és hogy azt egy bizonyos Emine nevű török asszony, a filibei pasa, Arif felesége adta ajándékba nagyapjának, Hadzsi Todornak, akinek huszonnégy hold rózsatermő földje volt, és aki az orrán nőtt pattanásba halt bele, amikor Necso Gulebaljuvval a nevrokopi vásárra ment. És mindig ilyen részletesen, fárasztó módon beszélt. Különösen szerette, ha felsorolhatta Sztavri pópának, aki minden vasárnap meglátogatta, és együtt ettek-ittak (ő volt az egyetlen az egész városban, aki tévedés nélkül el tudta mondani Szeljamszaz valamennyi gyermekének a nevét), szóval szerette, mondom, ha időbeli sorrendben felsorolhatta tizennégy fia nevét. Petârt, mondta, Petâr nagyapám, apám apja nevére kereszteltem; Ivant apám, Ivan nevére, aki a pestis évében halt meg; Krasztjut anyai nagybátyám, Sztavri után – Sztavrit bolgárul Krasztjunak mondják.

– Druszák vagyunk – mondta Sztavri pópa –, Isten, a szentek és a szent kereszt tartsa meg őket neked!

– Pavelt – folytatta Szeljamszaz – Pavel nagybá-

tyám után kereszteltem, aki Posztol Izmirli apó násza volt; Paraszkevát Paraszkev nagyanyám után, aki kétszer járt Oroszországban zarándokúton; Jotát Hadzsi Sztojan anyai nagybátyám után, aki meghalt Oláhországban; Dancsót Anton fivérem után; Mahol...

– Immanuelt – jegyezte meg szigorúan Sztavri pópa –, „és szült fiat, és annak nevét Immanuelnek nevezik..."

– Immanuelt Manol–Manuil unokafivérem után, aki Hadzsi Ginát, Dimo Hadzsi leányát vette feleségül, aki aztán kiugrott az apácarendből, és így tovább...

Szeljamszaz nagyon jó apa volt otthon, és minden este szívesen elnáspágolta leghangosabb gyerekeit, nem is annyira azért, mert nagyon rakoncátlanok voltak, hanem azért, hogy ingerelje Varlaam atyai önérzetét, akinek tizenkét éve, amióta megnősült, csak egyetlen gyermeke volt, de az is éppen csak útban!... Természetes hajlandóságból-e vagy megint csak azért, hogy bosszantsa a komoly Varlaamot, akinek a háza mindig néma volt, annak az okán, hogy a macskán kívül semmi más nem törte meg az udvar csendjét, Szeljamszaz szerette a zajt, a mulatságot és a dalokat. Úgyszólván minden este, miután szépecskén leitta magát, megparancsolta valamelyik gyermekének, hogy énekeljen valamit. Legjobban a „Honnan kezdjem, ó, kedvesem" című dalt kedvelte. Ilyenkor magzatának sikító hangját hallgatva meghatódott, s könnyekig elérzékenyülve félbeszakította az éneklőt, és azt mondta a feleségének:

– Hallgasd, asszony, és ládd, egyidőben az emberek

mennyire szerették egymást. „Ó, kedvesem!", folytasd, hé!

Ha rákezdtek a „Hagyjátok abba, ártatlanok..."[3] dalra, és eljutottak az „Én szegény bolgár nő vagyok, mindnyájatokat én szültelek" versszakig, félbeszakította az énekest, s elérzékenyülten mondta a feleségének: „Hallgasd, asszony. Bulgária ősidők óta sok gyermeket szült, ez Isten áldása!... Énekelj tovább, hé!"

De szívesen énekeltetett magának egyházi dalokat is.

– Doncso, Avram, énekeljétek el a „Méltó és igazságos"-t, amire Mironovszki tanított titeket.

– A „Méltó és igazságos"-t?

– Azt, persze.

A gyerekek rágyújtottak. De apjuk legyintett, és azt mondta:

– Hallgasd, asszony, Jeronim atya, az apát és Mirodia nővér, aki ajándékot küldött a filibei Nedzsip pasának, húsz pár harisnyát, az pedig ezer garast ajándékozott a templom ikonosztázának a befejezésére a zárdában, valahányszor rázendítettek, Isten nyugosztalja őket, erre a templomi énekre, minden csorbadzsi velük énekelt és a templom dörgött belé... folytassátok, hé!

És ő is kísérte őket, miközben a szemét elöntötte a könny.

Aznap este, miután vacsoráztak és kiürítettek két öblös korsó bort, felszólította a gyerekeket, hogy énekeljenek neki még valamit.

3 Korabeli hazafias dal.

– Mit? – kérdezték.

– Megint a „Méltó és igazságos"-t, ma méltónak találtalak, ma méltóképpen énekeljetek, ti semmirekellő szamarak!

És dühös pillantást vetett Varlaamék felé, a homloka elkomorodott, kiszürcsölte az utolsó cseppet is a fonott üveg fenekéről, és gonosz vigyorral mondta:

– Tudod-e, asszony? Tariljom ma reggel a templomba menet vett egy pontyot, né, ekkora nagyot, aztán elfelejtette, hogy nála van, és bement a templomba.

– Jaj, te ember! – kiáltott fel az asszony, és keresztet vetett.

– Szóval bement a ponttyal a templomba... mindenki vihogott, aztán elment gyertyát gyújtani, az egyik kezében volt a gyertya, a másikban a ponty.

– Ó, az átkozott pogány.

– Mindenki vihogott. „Hát igen, az oktondi!" – mondom magamban... Hirtelen észrevette magát a barom, megfordult, hajadonfővel kiment a templom pitvarába, és elbújt a nők krinolinjai közé – Szeljamszaz hangosan felnevetett, és vele együtt tizenhat torok tört ki dörgő kacagásban, amely megzavarta az udvar csendjét, és a szomszéd házakig elhallatszott.

Szeljamszaz hazudott. A misét lekéste, mert útközben véletlenül találkozott Nencso Divljákkal, Kunjo Sasovval, a csősszel, Pencso Penevvel, Ripszimija anyóval, aki vidékről tért vissza, és Argir Monovval, akikkel elég hosszan elbeszélgetett, és mire a templomajtóhoz ért, már látta, hogy a nép jön kifelé. Tehát Szeljamszaz hazudott. De a nevetés őszinte volt. Varlaamék lakásából szörnyű kiáltozás felelt erre a

nevetésre, mégpedig Varlaamica asszony átkozódása és Varlaam templomias hangja.

Amikor a gyerekek ismét elvisították a „Méltó és igazságos"-t, az ablakban váratlanul felcsillant két kerek szem, és egy másik, titokzatos, nem is földi hang csatlakozott a hangversenyhez.

– Prssz! – mondta Szeljamszaz, Varlaamék macskájához fordulva. De a macska csak nyávogott. A gyermekek elhallgattak.

– Menj haza, te dög, pontyot hozott a gazdád, edd meg a fejét – sivította Szeljamszaz felesége, és elsőként nevetett elmésségén.

És valamennyien felnevettek, de egyszer csak Szeljamszaz félredobta a hosszú asztalkendőt, gyorsan felugrott, morgott valamit, kiment az ajtón, körbement, megfogta a macskát az ablakban, lement az udvarra, átmászott Varlaamék falán, és háromszor megmártotta a macskát a fekete festékkel tele cserépbödönben.

Amikor visszabocsátotta a földre, az egyébként hófehér állat eltűnt az éjszakában, amitől még feketébb lett. Ezután Szeljamszaz visszatért, lefeküdt, és kora reggelig horkolt.

4

Hadzsi Szmion

Hadzsi Szmion francia módi szerint öltözve, nyugodtan szívta a cigarettáját. Nem volt jobb indulatú arc a Hadzsi Szmion fiziognómiájánál. A feje hosszúkás és a füleinél összelapított; az arca szikár, sovány és

jámbor; a tekintete szenvtelen, ostobácska, és örökösen vigyori. Hadzsi Szmion körülbelül negyvenöt éves volt, térdig kurtított gyapjúnadrágot hordott, francia divatú inget nyakkendő nélkül, sarut, nagy bő fezt, amely a szemöldökéig esett és szürke gyapjúzekét, amely a hátán, a jobb felén vöröses, a bal felén fehéres színű volt, s ha e különlegesség felől faggatták, Hadzsi Szmion azt rossz modoruknak tulajdonította, s a legegyszerűbben magyarázta:

– Amerikai divat, amerikai – felelte.

Hadzsi Szmion ezt nem azért mondta, hogy egy szemernyit is hazudjék. Őszintén mondta és teljes jóhiszeműséggel. „Amerikai" volt a szemében minden, ami különleges minőségével vagy excentricitásával kitűnt. Nem akarjuk azt mondani, hogy Hadzsi Szmion nem szeretett hazudni, ellenkezőleg, de a hazugsága is jóhiszemű volt, és becsületes emberként ő hitte el elsőnek. De ha vitára került a sor, mindig retirált, mert Hadzsi Szmion természettől fogva nagyon békeszerető, és senki se emlékezett olyasmire, hogy Moldvából hazatérvén (Moldvában élése nagy dátumszámba ment nála), valakivel összetűzött vagy akárcsak vitába is elegyedett volna, Lilka Altaparmakot kivéve, de vele is egy politikai kérdés miatt (Hadzsi Szmion szörnyű nagy politikus volt), Maximilian halála okán Mexikóban; Hadzsi Szmion azt állította, hogy hóhér végezte ki, míg Altaparmak pimaszul azt bizonygatta, hogy felakasztották egy szederfára. Hogy lefőzze, Hadzsi Szmion találomra azt mondta, hogy Amerikában nincsenek szederfák. Ez a civakodás még viharosabbá fajult volna, ha Ivancso Jota nem hoz a

boltból egy újonnan nyomtatott képet, amely Maximilian agyonlövetését ábrázolta. A vita tüstént megszűnt, és Hadzsi Szmion kiment a kávéházból, elképedve Altaparmak keményfejűségén, aki bár nem látott semmit, összevissza beszélt mindent, miért is Ivancso Jota mindkettőjüket baromnak nevezte. Bárhogy legyen is, ez volt az egyetlen eset, amikor Hadzsi Szmion megfontolatlanul belevetette magát egy szócsata bizonytalanságaiba. Ezért kerülte az ellenvetéseket, nem tett maga sem, és nem kívánta, hogy ilyesmiket másoktól halljon. Ez a szabály gyökeret vert életében, és megszokássá vált; gondolatai gépiesen követték beszélőtársa gondolatait minden szeszélyükben, és valahányszor Nencso Oreskov, a szomszédja, azt mondta neki:

– Hadzsi, ma szép időnk van –, ő azt felelte:

– Nagyon szép időnk, Nencso...

– Esni fog, és megzavarja a cséplést!

– Esni fog, Nencso, mindenképpen esni fog, mégpedig erősen.

– Tudja isten, nyugati szél fúj, hátha elviszi az esőt – mondta Nencso, a felhőket nézegetve.

– Én is azt mondom, el fogja fújni, Nencso.

– Nem, nem lesz eső – fejezte be Nencso, majd ásítva a szérű felé indult.

– Egy csöpp sem, Nencso – hagyta helyben Hadzsi Szmion, és a kávéház felé vette útját.

Érdekes volt az a beszélgetés, amelyet Szibériáról egy Moszkvából jött egyetemi hallgatóval folytatott.

– Közel van Szibéria Moszkvához? – kérdezte Hadzsi Szmion, ugyanis kíváncsiságban nem maradt el Kono Krilatitól.

– Néhány ezer versztnyire.

– Tudom, tudom, de vonattal vagy gőzhajóval?

– Bocsásson meg, de egyszerűen kocsin.

– Tudom, tudom, mint Moldvában; mindig bricskával mentem Botoşaniból Neamţuba, habár négyszer-ötször váltanak lovakat ezen a távon. Hát a tél ott hideg, mi?

– Vinné el az ördög!

– És hó van egész évben?

– Borzasztó.

– Ott temette be a hó Bonapartit, tudom: sok hó esik ott. Ötvenháromban Moldvában ötarasznyi mély hó esett. Ott hány arasznyi?

– Szibériában? Hát az ördög tudja, de azt mondhatom, hogy borzasztó tél dühöng ott.

– Szibériai tél, ahogy mondják.

– Az.

Hadzsi Szmion néhány másodpercig hallgatott, és utána halk hangon megkérdezte:

– Nos? Oroszország készül-e a háborúra?

– Kivel?

– Velük.

– Kivel?

– Hát a mieinkkel, a turbánosokkal.

– Nem tudni – mondta rövid habozás után az egyetemista.

– Hogyhogy nem tudni? Éppen ellenkezőleg, ezt tudni kell!

– De milyen alapon véli ezt?

– Én?

– Igen.

Hadzsi Szmion tágra nyílt szemmel nézett rá.

– Szóval azt akarja mondani, hogy nem tudni.

– Igen, legalábbis én nem tudom – makogta az egyetemi hallgató.

– Mondjuk, hogy én sem tudom. Igazad van, az orosz politika nagyon titkos, ugye? Gorcsakov?

De mert e percben megjelent az onbasi,[4] hirtelen beszélgetést változtatott:

– A bükkmagot szereti-e?

– Nem szeretem.

– Pedig nagyon hasznos.

– Hogyan, a bükkmag?

– A bükkmag.

– De miért? Árt a fognak.

– Úgy van, úgy, árt a fognak. Egyidőben, amikor fiatalember voltam, kiesett három fogam, de nemcsak a bükkmagtól, de azért is, mert mogyorót törtem fel a fogammal. Jártál-e mogyoróért a hegyekben?

– Nem, nem, és ön?

– Soha, de látná csak, egész erdők vannak belőle. – És Hadzsi Szmion tisztelegve utat engedett az onbasinak.

5

Látogatás

Hadzsi Szmion elszívta a cigarettáját, egy pillantást vetett a tükörbe, benyomta a fezét a homlokába, és elment, hogy meglátogassa Mironcsót, akivel még

4 Altiszt, tizedes. (török)

Moldovából jó barátságot tartott és távoli rokona volt; Hadzsi Szmion haloolunak[5] szólította.

Amikor Hadzsi Szmion belépett Mironcsóékhoz, ott találta a kis kerti priccsen Micso Bejzade bátyát is, és Mironcsót női otthonkában, tarka papucsban, a fején nevezetes hálósipkájával, amely Mironcso epikureus filozófiai világnézetét fejezte ki. A hálósipka bojtjának, éppen ennek, Mironcso szemében különféle jelentése volt – az irány szerint, ahogy csüngött. Amikor hátul csüngött, azt jelentette: „Hazug a világ"; ha oldalt, azt mondta: „Búsuljon a ló"; ha előrecsüngött: „Nem törődöm semmivel." Most a bojtocska azt mondta: „Hazug a világ." És valóban, Mironcso nagyon gondtalan és vidám természetű ember, mert nem akart senkiről tudni a világon, még az előkelő, befolyásos Karagjozoluról sem. Amikor a lakodalmakat járta, és Mironcsót meghívták minden lakodalomra, meg a „Szelisztra Jolu"[6] minden dáridójára, a dobokat szándékosan a csorbadzsi ablaka alatt vonultatta el, hogy bosszantsa őt; tavalyelőtt is Nikola Dzsamzsia esküvőjén egy serpenyő forró hamut öntött Cocsko csorbadzsi fejére becsületsértés miatt. Cocsko csorbadzsi bíróság elé vitte az ügyet, és bevádolta, mint törökellenes lázadót, de nem árthatott neki semmit, mert Mironcso elővette orosz útlevelét. E nevezetes naptól fogva a vakmerő Mironcso híre nőttön-nőtt, és

5 Unokatestvér. (török)

6 Árnyékos terep a városon kívül, ahol rendszerint gyuvecset ettek és tivornyáztak.

senki se merte szemtől szembe megsérteni, miért is Ivancso Jota némi titkos irigységgel azt mondta:

– Ha nekem is megvolna az ő patentje, meglátnátok, kicsoda Jota! Egész köztársaságot csinálnék itt!

És milyen csodálatosan tudott Mironcso fuvolázni. Például esténként kiült a tornácra, fújta, a fuvola az ég felé sikoltozott, és mindenki, aki hallotta, azt mondta: „Mironcso fuvolázik."

Ezenfelül Mironcso negyvennégy éves, jóképű, dalos kedvű agglegény volt, és szörnyen kedvelte a dobszót és a keleti kérdést.

Hadzsi Szmion lassan, mosolyogva lépett Mironcsóhoz; az szétszedett fuvoláját tisztogatta egy hosszú lúdtollal, és figyelmetlenül hallgatta Micso Bejzade bátya csorbadzsit, Oroszország nagy hívét, aki tüzes hangon beszélt neki valamit Oroszországról, mint látható, újsággal a kezében.

– Jó reggelt, drága uram – köszönt Hadzsi Szmion.

– Parancsolj, kedves drága barátom, parancsolj.

Ezeket az udvariasságokat oláhul váltották egymással, mert a két barát rendszerint ezen a nyelven beszélgetett.

Micso Bejzade helyet csinált Hadzsi Szmionnak a pamlagon, barátságosan bólintott feléje, és így folytatta mondókáját:

– Megmondom neked, Mironcso, hogy ma a politika, úgy, ahogy halad, be fogja teljesíteni a jóslatokat... Kaliszt tanítót is megkérdeztem, de ő nem tud ésszerűen gondolkozni... viszont a megboldogult Sztancso pópa megmagyarázta, és én úgy látom, hogy a politika arrafelé tart...

Hadzsi Szmion, amikor hallotta, hogy politikáról beszélnek, komoly képet vágott, és félbeszakította Micso bátyát:

– A politika, az ördög vinné el, milyen politika van ma? És annak idején Moldvában... hát ez politika?... amikor Mencsikov 52-ben Sztambulba ment, és két szót mondott a szultánnak: „Igen, vagy nem?", akkor valamennyien azt mondtuk: „Ah!", és úgy is történt. Megindult a harc.

Micso bátya kedvetlenül nézte Hadzsi Szmiont, mint olyasvalakit, aki közbeszól, holott nem is tudja, miről folyik a beszélgetés, titkolózó hangnemben folytatta:

– Ez bonyolult dolog, nincs vége... Úgy látszik, Ausztria szövetkezett Oroszországgal, mert még fél a magyaroktól, jóllehet Törökországot is támogatja. Beust nagyon okos diplomata – és Gorcsakovval egyet gondolnak. Franciaország és Anglia nem mernek megmozdulni. A porosz azt mondja: „Állj!" Bárhogy van is, a politika egyre jobban összegabalyodik...

Hadzsi Szmion félbeszakította, miközben lehúzta a saruját.

– Igaz, né, az egyházi kérdés még nem oldódott meg!... Annyi éve küzdünk, én tegnap ismét arra biztattam Hadzsi Atanaszit, hogy pártoljon el a pátriárkától, és egyenesen a szemébe mondtam: „Ha bolgár vagy, bolgár légy, uram, ha görög vagy, akkor..." Nincs-e igazam? Az ember tartson ki a hite mellett!

– Az ördögbe a te egyházi kérdéseddel... Papi és szerzetesi komédia. Törődj a keleti kérdéssel, azzal

törődj! – kiáltott fel ingerülten Mironcso, miközben elkeseredetten összecsavarta a fuvoláját.

– Hiszen én is azt akartam mondani, a keleti kérdés, vagyis minden más csak üres beszéd! – jelentette ki Hadzsi Szmion bizalmasan.

Micso bátya levette a szemüvegét, betette a tokjába, és távozóban még hozzáfűzte:

– Emlékezz a szavamra, Mironcso, azoknak a bujdosóknak a vajdái, akik most a Balkán hegységben vannak, mind orosz tábornokok. Ügyet se vess az újságokra... Kettő meg kettő négy: ez orosz munka, vagyis keleti kérdés... Most mozdul. A jóslat nem hazudik... „A tizedik indikció után... erős harc támad északról... vérontás, tűzvész meg nagy nyomorúság lesz az egész földön... és elpusztul az átkozott izmaelita törzs! Jaj neked, Babilon leánya." Ez Sztambulnak szól, az erős bajnok pedig: Oroszország – jegyezte meg Micso Bejzade bátya komoly hangon, és felállt.

6

Mit mondott egy hálósipka

Mironcso kissé felemelkedett, kezét nyújtotta vendégének, és amikor az kiment a kertből, kíváncsian megkérdezte Hadzsi Szmiont:

– Mik a hírek, drága jó barátom? – kérdezte most már bolgárul.

Hadzsi Szmion szintén bolgárul válaszolt:

– A hírek, amelyek az újságokban vannak, fontosak:

Filip csak úgy irtja, csak úgy irtja a Balkánon a turbánosokat... amennyire én látom, fel fogunk szabadulni, de csak ha a török erő, mi?... az ördögbe is! És ez az ördögi, ahogy mondod, egyházi kérdés sem oldódik meg. Bonyolult dolgok...

Mironcso kifejezően összeráncolta a szemöldökét, és fuvolájával legyintve felkiáltott:

– Te, Hadzsi, törődj csak te az egyházi kérdéseddel! Én nem akarok tudni róla... A filibei csorbadzsiknak püspökök kellenek. Szabadságot, szabadságot, azt adj nekem, megint csak az orosz kard fog mindent elvégezni... Olvasd az „Erdei utas"-t![7] Olvastad az „Erdei utas"-t?

Hadzsi Szmion kissé zavarba jött, de határozottan válaszolta:

– Igaz, igaz, előbb vagy utóbb Oroszország el fogja foglalni Sztambult. Micso bátyának igaza van, és Martin Zadeka helyesen mondja: a „tizedik indikció"-ban ez megtörténik, és most, mondjuk, 1868-at írunk és ez mindenképpen megtörténik. Az orosz generálisok legyőzhetetlenek. Mihelyt átkelnek a Dunán, én ismerem a Balkán hegységen átvezető ösvényeket, hússzor keltem át a karnári Balkánon. Szörnyű birodalom, anyám, Oroszország... csak ha a kiterjedését veszem! Az előbb Gyocskóval vitatkoztam Szibériáról, az embert a félelem környékezi: birodalom-e, vagy a föld maga? Nagyon jól mondod... az jutott az eszembe... Nézd, a politika, a politikában is ugyanaz van, vagyis... Poroszország és Ausztria megütköztek

7 Georgi Rakovszki költeménye.

Szadovánál. Megütköztek, tönkreverték egymást! És miért? Földért... Mert egy cárnak, hogy valódi cár legyen birodalmában, földre van szüksége, vagyis egyszerűbben: egy férfinak is, hogy igazi férfi legyen, érted? feleséget kell vinnie a házába, vagyis azt akarom mondani, Mironcso, itt az ideje, ezt barátodként mondom neked, már itt az ideje.

Mironcso elcsodálkozva nézett rá.

Hadzsi Szmion barátságosan bólintott.

– Hogy megnősüljek?

– Brr... Nem rossz, ha az ember megnősül.

– Nem rossz, nem rossz – felelte Hadzsi Szmion.

Mironcso ismét elgondolkozott.

– Vagyis te, kedves, drága barátom – mondta, miközben a fuvolát elkomorodva a térdére fektette –, te azt mondod, vegyek a nyakamba női jármot?

– Isten óvjon!

– Hogy legyen, aki az orromnál fogva vezessen?

– Hallgass meg!

– Hogy ezután holmi tarka krinolinnak legyek a rabja?

– Nem, nem és nem! – kiáltotta Hadzsi Szmion, aki már megbánta, hogy a politika önkéntelenül is ennek az ördögi kérdésnek a vitájába vonta.

– Te azt hiszed, hogy Mironcso annyira ostoba?

– Ki hiszi?

– Mironcsónak nincs szüksége asszonyra, drága barátom. Mi hiányzik nekem? Íme, az én édes hangú feleségem, vele mulatom magam és mulattatom az embereket. Nálad hallatszik-e?

– Minden este hallgatjuk az asszonnyal... ő nagyon szereti az oláh dalt; de ne adja Isten...

– Mi az, hogy „ne adja Isten"?

– Az öregségre gondolj, az öregségre gondolj, drága barátom – mondta atyaian Hadzsi Szmion.

– Na és?

– Jó, ha az embernek vannak gyermekei.

– Ezért-e? Bravó, szeretett, drága barátom, bravó! Most ha magamat, Mironcsót etetem, ezután etessek egy raj taknyos kis Mironcsót is! Én nem vagyok Szeljamszaz! Miféle törvény írja ezt elő?

– Hogyhogy miféle törvény írja ezt elő? A mi pravoszláv törvényünk – felelte bátran Hadzsi Szmion.

– Levegő – törvény! Az én törvényem az én hálósipkámra van írva. Hazug a világ, és a hiúságok hiúsága! Minden füst.

– Tudjuk, minden levegő és füst – felelte meggyőződéssel Hadzsi Szmion

– Akár nős voltam, akár nem, csak meghalok, nem?

– Én is ezt akartam mondani.

– Figyelj ide, kedves, drága barátom, hogy mi a filozófiám, azt tudod, filozófus vagyok?

– Filozófus vagy.

– És van itt valami? – (A fejére mutatott.)

– Van, tudom.

– Sem nő, sem arany, sem ezüst nem teszi boldoggá az embert ezen a világon, de tudod-e, hogy mi?

– Tudom.

– A szabadság.

– Az amerikai.

– Hát más nem is kell nekünk...

Azzal figyelmesen fuvolája fölé hajolt, miközben megpöccentett egy billentyűt.

– Igen, más aztán nem is kell nekünk.

Hadzsi Szmion ismét látta, hogy a vitában lassacskán teret veszít a filozófus legyőzhetetlen érveivel szemben. De nekibátorodott, és egy utolsó, merész erőfeszítést tett, hogy megerősítse pozícióját, s ha már vissza kell vonulnia, tiszta lelkiismerettel tehesse. Bátran így folytatta:

– Nézd csak, haloolu, ha az ember nyugodt a házában... de mi adja a házi nyugalmat? Megint csak a nő. Például én, kérdezz meg engem, nyolc éve lesz, amióta Ginkával élek, de nincs semmire gondom... Még egy szemernyi gondom sincs, érted? Ha pedig nem vagy nyugodt, hogyan lehetsz boldog?

Mironcso egyre úgy maradt fuvolája fölé hajolva, és nem válaszolt.

Hadzsi Szmion felbátorodott.

– A nőtlenség jó... De ismered mifelénk az embereket... Nem kötheted meg a nyelvüket. Nézd, eljársz például a nővérekhez, teljesen ártatlanul, de a világ, érted?... Tudod, nem szép... család nélkül. Nem, nem, nem szép, nem is illendő... Mit mondanak az emberek?

Mironcso mogorva képet vágott, erősen megrázta a fejét, és hálósipkája bojtja előrebukott.

– Tudod-e, mit jelent ez: „Nem törődöm semmivel."

Hadzsi Szmion zavarba jött ettől a megcáfolhatatlan argumentumtól, és akaratlanul is azt mondta:

– A hálósipkának igaza van. Az is filozófus.

– Az asszony, megmondjam-e neked? Kebleden melengetett kígyó, akivel lefekszel hálni.

– Igaz, igaz, néha én is, amikor valamivel felboszszant az asszony, azt mondom: „Ejnye, vigye el az ördög! Ha most Mironcso volnék!"

– No ugye, te is látod, mi?

– Hogyne látnám!

– De eljössz, és azt mondod: „Drága barátom, nősülj meg!" Pedig magad tudod...

– Nem azért, csak úgy, barátságból... Te okosan cselekszel, filozófus vagy.

7

A két üteg

Hadzsi Szmion búcsút vett barátjától, és vigyorogva hazafelé indult. Amikor befordult Szeljamszazék utcájába, csomó bámészkodót pillantott meg, akik Koprinarka és Szeljamszaz kapuja előtt tolongtak, és élvezettel hallgatták a szitkokat, amelyeket a két szomszédasszony szórt egymásra a deszkakerítés két oldalán.

A kíváncsi Hadzsi Szmion rövidesen megértette, hogy tegnap este Varlaam, vacsora után meghallván Szeljamszaznak és egész bibliai nemzedékének gonosz nevetését, veszett dühvel kijött, és szomszédja portájára akasztotta a csupasz halgerincet, ugyanakkor, amikor Szeljamszaz megmártotta a macskát a festékes cserépbödönben. Reggel azonban, amikor Szeljamszaz meglátta kapuja előtt a csomó gyerkőcöt, akik tá-

tott szájjal bámulták a kiakasztott halgerincet, Varlaam és a felesége viszont észrevették, hogy a macska meghempergett a pokrócaikban, beszennyezte a párnákat és a selyemrokolyát, amelyet este a ládára terítettek, egyszerre mindent megértettek, és a világ legborzalmasabb veszekedése tört ki az ellenséges szomszédok között.

Ezenközben a kiáltozás és a lárma egyre hangosabb lett.

– Te férges szalonna, bárcsak megbüdösödnél! – kiáltozta Varlaamica asszony a körtefáról.

– Poloska, vérszopó! Bárcsak pukkadnál meg! – kiáltozta Szeljamszazka asszony a háztetőről, a kémény mellől.

– Hogy az Isten sújtana rád!

– Hogy vinne el a pestis!

– Hogy szakadna meg a beled!

– Hogy változnál vámpírrá!

– Hogy a tűz égetne meg téged és a gyerekeidet!

– Egyen meg a skrofula mindkettőtöket!

– Megállj, disznó, egész konda kitelne belőled!

– Megállj te magtalan kakukk!

– Kötélen lássam a férjedet, és te lóbáld alulról a lábát!

– Karóba húzva lássam a tiédet, és erdei boszorkányok járjanak horót körülötte!

– Bárcsak a kezed, amellyel bemázoltad a macskámat, leszáradna, és megfeketedne annyira, amilyen fekete a lelked, sárga cigányné!

– Bárcsak a halgerinc, amelyet a kapunkra akasztot-

tál, akadna meg mindkettőtöknek a torkán, és fulladnátok meg, te eltaposott poloska.

Szeljamszaz hajadonfővel, verejtékesen, dühtől mardosva, lilavörösen és vérszomjasan kipödört bajusszal a lépcső hatodik fokán ült. Nem kiabált, csak helyeslően bólogatott felesége minden sikerült szidalmára, és időnként röffentett.

Olyan generálishoz hasonlított, aki ütegét egy közeli dombon állította fel, és figyeli a tűz hatását. Szemlátomást ugyanezt a taktikát követte az ellenséges generális is, akinek ütege a saját stratégiai pontjáról okádta a tüzet és a halált. A sortüzek egyre gyakoribbakká és veszélyesebbekké váltak. Varlaam generális ütegének robbanva lecsapó gránátjaira Szeljamszaz generális ütege robbanó átokbombákkal válaszolt, amelyektől recsegtek az egek és a cserepek! Végül Valraam generális ütege szemlátomást gyengülni látszott. Amikor a megfékezhetetlen Szeljamszaz észrevette ezt, hitvesével folytatott percnyi tanácskozás után elhatározta, hogy rögtön néhány anatóliai szitokgolyóbist lövell az ellenségre, és ezzel a kereszttűzzel végső csapást mér rá. Szeljamszaz elővette tubákosszelencéjét és szippantott belőle, ahogy azt a francia hadvezér tette Austerlitznél.

Szent Szőlőnyeső Trifon, micsoda egybeesés!

Egyszer csak Jota furakodott át a sokaságon, és bukkant fel előtte.

8

Ivancso Jota

Az olvasó másodszor találkozik Ivancso Jotával.

De ki volt ez az Ivancso Jota?

Ivancso Jota apró, szürke szemű, sörte hajú és -bajuszú emberke, akinek óriási az orra és nagy a becsvágya.

Fiatalabb éveiben irodalmi foglalkozásokat űzött, de nagyapja halála után átvette a szatócsbolt vezetését, zöld gyapjúzekéjének olajos ujjai és bemocskolódott (hétköznapi) nadrágjainak elnyűtt szárai fáradhatatlan munkaszeretetét tanúsítják.

Ivancso Jota, amint mondtuk, nagyon becsvágyó ember, senkinek sem engedi meg, hogy megsértse, féli a törököket, és mind tudós emberekkel jár. Részt vesz minden komoly kérdésben, amely felvetődik Dzsako kávéházában, és sikeresen el tud vitázni Gatju tanítóval a filológiáról, Hadzsi Atanaszival – aki még elismerte a görög pátriárkát – az egyházi kérdésekről, és Hadzsi Szmionnal, sőt tudósabb emberekkel is – a külpolitikáról.

Egyszóval Ivancso tanulnivágyó és nem tartja magát buta embernek. Például a minap azt mondta a kávéházban Fratju úrnak, a bolgár helyesírás ürügyén:

– Itt az ideje, hogy mi, azaz a tudósok, összegyűljünk, és egyetértésre jussunk... Meg kell javítanunk a nyelvet ésatöbbi.

Irodalmi nyelven fejezte ki magát, és így beszélt a vevőivel:

– Tegnap elsőrangú olajbogyó érkezett, nagyon előnyös áron.

Ivancso évekkel ezelőtt prédikációs gyűjteményekből és a szentek életrajzaiból olvasott fel a szószékről. Egy ízben „Alexi, az istenes ember" életrajzát olvasta, és az anyókák mind sírva fakadtak. Sőt három szónoklatot is írt: Nedelja Vajáról, Szent Georgi Novij vértanúságáról és Ádám bűnbeeséséről. Ezeket saját kezűleg, egyházi betűkkel írta, feketével és vörössel, ahogy a szentek életrajzai íródtak – szőlőgerezdekkel meg képekkel, és annyira hasonlítottak a nyomtatottakhoz, hogy a megboldogult Sztancso pópa apó hasztalan bajlódott mindkét szemüvegével, hogy megkülönböztesse őket, de nem bírta. Sajnos, mind eme kincsek, nem tudom, hogyan, elégtek, és Jota a kávéházban, valahányszor e dicső pályáról beszélt, gyakran szívbéli levertséggel, így fejezte be szavait:

– Jobb lett volna, ha magam égek el, mint az írásom... Nagy vesztesége ez a népnek!

Ezért gyakran rávette leányát, Andronikiját, azaz a Férfilebírót, ahogy bolgár fordításban nevezte Hadzsi Atanaszi zenetudós, hogy elénekelje neki az ismert hazafias dalt:

Hol vannak dicső irományaink?
És hol vannak dicső íróink?

És egyre ismételte ezeket a súlyos szavakat:

– Nagy vesztesége ez a népnek.

Ám Ivancso Jota ma sem marad senki mögött a tudományban, és ádáz híve az „i"-nek (jottának), ame-

lyet Gatju tanító gonoszul száműzött az iskolából. Jota ma is nagyon szép, egyházi betűkkel írta fel a szatócsi nyilvántartásába:

Nikita Pistikat: Csetiridesze dr. szilimikia – 3 gr.
Dimitria Pintijata, pil pitie: – 20 pr.

Ezenkívül Ivancso Jota fecsegő, pletykás, merész ember volt, és megszegte a karácsonyi böjtöt – titokban, hogy a felesége ne tudja; de ez nem gátolta, hogy szörnyen gyűlölje a pátriárkát, és üldözze a Varlaam-féle ostobákat.

9

Egy békeszerző békeszeretete

– Ej, most aztán mondd el, hogyan keletkezett ez a kaland, miből, vagyis miért ésatöbbi? – kérdezte Ivancso, miután Szeljamszaz generális sok jeladás, szitok után hallgatásra bírta ütegét.

Nagy meglepetésre ugyanez történt az ellenséges üteggel is.

– Miféle kaland? – nyögött fel elkeseredetten Szeljamszaz –, semmiféle kaland és galand! Amióta emberként élek ezen a világon, márpedig hetven és nyolcvan év között számolom az éveimet... Hogy egy ilyen rühes kutya gúnyt űzzön az én tisztességes házamból... Ivancso, mit szólsz ehhez? Mit vétett az én portám ennek az átkozott kolostori szamárnak? Én nős ember vagyok, famíliám van és tizennégy gyerekem, kilencszázkilencvenegy garas adót fizetek régóta az államnak, hogy jövök hozzá, hogy most öregkoromra így

megalázzon, és miért? Kérdezd meg tőle, miért?... Nem, ezt nem nyelem le, átkozott legyen Szeljamszaz, ha ezt lenyeli...

Ivancso türelmesen hallgatta, aztán félbeszakította:

– Ésatöbbi... Most, Ivan bátya, térjünk át a históriára.

– A história, a história, a história ez: a portámra akasztotta a halgerincet ez az átkozott horvátja, hogy bárki jövet és menet bámulja és gúnyolja az én tisztességes portámat.

Szeljamszaz erre kiköpött.

– Te pedig akkor? Megmártottad a macskát ésatöbbi!

– Miféle macskát, és ki mártotta meg?... Meg akarom neked mondani, hogy amióta ezen a világon vagyok, és nyolcvanöt éves embernek tudom magam, még nem láttam, hogy keresztény ember keresztény ellen ilyen vétkes és szégyenletes dolgot követett volna el, mert ez a kutya Tariljom nem is keresztény, hanem közönséges cincár, nagyapja Voszkopoliból, az albánság közül jött, tarisznyájával a hátán, és pattogatott kukoricát meg halvát árult!

– És miért cselekedte Varlaam véled ezt a csúfondárosságot?

– Kicsoda? Tariljom-e? Mondom neked, Ivancso, hogy ilyen pogány dolgot még nem láttam, és még kevésbé hallottam!... Öregembernek tudom magam, de ahogy mondani szokás: „Isten óvjon a gonosztól!" Lelkem! Először fordul elő, hogy az ember veszekszik? Élünk. Az ember nincs fából, és nézd, a gyermekeim, pedig valóban csak gyermekek, ők is civa-

kodnak és verekednek, és te minden este kádi vagy, hogy igazságot tégy köztük... Tegnapelőtt este kis híján nyomorékká vertem Manolt. Pedig nem vagyok tegnap született csecsemő. Emlékszem egy időre, amikor Hadzsi Petko és Hadzsi Papurko veszekedtek megint csak egy csurgóért, kádikhoz és muftikhoz hurcolták egymást, felgyújtották egymás kazlát, pedig Hadzsi Petko és Hadzsi Papurko bizonyos fokig nászok voltak: Hadzsi Petko felesége, Ripszimija, Hadzsi Papurko nagynénjének a lánya volt; Hadzsi Papurko, a Szjuljumenov családból származó Vencso apó legidősebb fia, akinek a háza, mondhatni, valóságos konak volt... De amikor Hadzsi Petko és Hadzsi Papurko a nagyböjt előtti nap összeverekedtek, akár hiszed, akár nem, kivonták a kardjukat...

– Ésatöbbi... Most figyelj – szakította félbe Ivancso –, beszélgessünk őszintén... Te apa vagy ésatöbbi... Nos akkor? Te lelki felháborodásodban megmártottad a macskát a cserépbödönben. A macska pedig, amikor Varlaam a feleségével ésatöbbi lefeküdt, elment és mindenféle ártalmat művelt, mivel állat.

Szeljamszaz dühösen nézett Ivancsóra, aztán haragosan így szólt:

– Nos jó, a macskát megmártottam, megkereszteltem! És elbocsátottam, hadd menjen, és dörgölőzzék a fehérneműjükbe. Hát aztán! – és Szeljamszaz még fenyegetőbben düllesztette a szemét Ivancsóra.

Ivancso csak bólintott.

Szeljamszaz megtörülte sapkájával verejtékes homlokát, és így folytatta:

– Mi lesz egy macskából meg egy Tariljomból?

Semmi. A macska megmosakodik, a ruhákat kimossák. De azt a foltot, amelyet a kapumra és a képemre ragasztott, vérrel mossák le! Vérrel, tudod-e, Ivancso?

– Nem, nem, béküljetek ki. Nézd, százfőnyi sokaság figyel benneteket a kapukban, és hangosan nevetnek, nem illik ez, ölelkezzetek össze ésatöbbi.

– Tariljommal-e? Hiszen ő egy „jó reggelt"-et sem ér!

– Egyikőtök sem ér. Én tudom, hogy neked teljesen igazad van. Varlaam istenkáromló és anatóliai semmirevaló! Még a nevét se tudja leírni, mégis gondnok! Szégyene a bolgár népnek!

És Ivancso dobbantott.

– Igazam van-e? – kérdezte Szeljamszaz.

– Igazad, de bocsássatok meg egymásnak!

– Ha neked akasztottak volna a kapudra pontygerincet, könyöknyi hosszút, mit tettél volna?

– Kicsoda akasztana?

– Bárki légyen is.

– Pontygerincet?

– Legyen bivalygerinc.

Ivancso méregbe jött.

– Felelj hát – unszolta Szeljamszaz.

– Kicsoda merné?

– Bárki, mondjuk: Tariljom.

Ivancso borzasztó pillantást vetett beszélgetőtársára, legyintett, és ünnepélyes, halk hangon így szólt:

– Nem maradna élve. Halál a fejére!

Ilyen büszke ember volt ez az Ivancso.

10

Egy mézesszájú ember meggyőző ereje

Hadzsi Szmion a maga részéről Varlaam Koprinarkát vigasztalta.

Az üteg, amelyet a tüzelés erejétől származó lázas mozgás rendetlen állapotba hozott, lekászálódott magas lőállásáról, és füstölgő töprengéssel guggolt a csermelynél, tekintetét elkeseredetten az ereszre szegezve. Ott krinolinabroncsán függve száradt a napon, és mélabúsan ringatózott a kimosott rokolya.

Varlaam generális, sápadtan, zöldre váltan tajtékozva, hegyesre nyírt bajusszal, napnak kitett Szaharájával, amely vakítóan fénylett a déli sugaraktól, sebesen fel-alá járt az udvaron, Hadzsi Szmion kíséretében, aki arra várt, hogy kissé múljék a dühe, nem akarván belegabalyodni holmi haszontalan perpatvarba.

– Most mondd meg, mi dukál ennek a gonosz ördögnek? – kérdezte Varlaam, hirtelen megfordulva.

– Szeljamszaznak-e?

De Varlaam, aki sohasem nevezte meg szomszédját, ingerülten hozzátette:

– Annak. Mondd hát meg!

– Hallgass rám, Varlaam, béküljetek meg, barátként mondom neked.

– Szeljamszazzal-e?

– Jó, ha kibékültök, istenemre, jó, ha kibékültök, testvéri, keresztényi módra – mondta szelíden Hadzsi

Szmion, aki szívesen vette volna, ha jó szóval kibékítheti őket.

Varlaam zordonan nézett Hadzsi Szmionra.

– Nem vártam nagyságodtól ilyen tanácsot.

– Én mint barát beszélek – motyogta Hadzsi Szmion határozatlanul, holmi összeveszéstől félve.

– Hogyan? Vele? Testvér? Keresztény?

– Istenemre, Varlaam, bocsáss meg neki... bocsánatodat kéri. – (Hadzsi füllentett.)

– Kicsoda? Ő?

– Ő, na, most tőlük jövök, meggyőződtem, hogy ő is kész csókot váltani veled. Ő maga mondja, hajlandó.

– Hogy összecsókolózzam Júdással? Isten óvjon, soha, a sírig nem!...

– De hallgass ide, Varlaam!

– Farlam nem hallgat oda.

– De hát hallgass meg, csak egy szócskát...

– Soha!

És Varlaam fejét lehajtva, hátratett kézzel ismét elkezdett fel-alá járni.

– Varlaam! – kiáltott rá ismét Hadzsi Szmion.

– Hallgatlak.

– Máskor is mondtam neked!... Asszony! Nincs igazam?

De Varlaamica nem válaszolt semmit. Szemét rámeresztette a rokolyára, amelyen két felhőnyi nyom látszott, a macska festette rá a legszebb indigóval.

Varlaam is a rokolyára nézett, kiegyenesedett Hadzsi Szmion előtt, mint egy gyertyaszál, és dühösen így szólt:

– Te azt akarod, hogy az asszony adjon neked igazat, hé! Hát kérdezd meg, mi van a szívében!

– Ismerem őt, ismerem jól: irgalmas, nagyon irgalmas.

– Hát kérdezd meg Farlamot, hogy veszi be a gyomra a foltokat?

– Tudom, tudom, ha helyedben lennék, istenemre...

– Eltűrnéd-e te egész házadnak ezt a meghurcolását?

– Nem tűrném el.

– Megbékülnél-e egy ilyen ocsmány szerzettel, árulóval és gyilkossal?

– Én?

– Te hát.

– Belehalnék.

– Hiszen Farlam is belehal, de maga ismeri legjobban szívének háborgását! Idegenek tekingetnek be a kecskekarámba... de a kecske maga érzi, milyen éles a kés... „Nevess!", mondják, miért? „Sírj!", mondják. Miért? Nos, jobb nevetni, mint sírni. A világ ilyen. Senki se törődik Farlammal.

– Igen, senki se törődik Varlaammal – ismételte meg gépiesen Hadzsi Szmion, miközben a póruljárt rokolyát meg a macskát nézte, amint a napon száradoztak.

– Ha kapná magát valaki és bemocskolná neked Ingilizt, nem kékfestékkel, hanem egyszerűen mosogatólével, mondván neki: „Eriggy, hemperegj meg Hadzsi asszony sárga selyemrokolyájában", beletörődnél-e?

– Nem törődnék bele.

– Hát akkor Farlam hogyan találhatja kellemesnek?

– Igazad van, légy férfi, ne hagyd magad!

– Ez vajon nem családi becsületem megtiprása? Ez a gyilkos meggyalázta az ágyamat.

– Igazad van, az embernek csak egy becsülete van! – mondta Hadzsi Szmion.

Varlaam gondolkozott egy keveset, majd suttogva mondta:

– Tudod-e mit?

– Tudom, mit?

– Ne jelentsd senkinek.

– Nem jelentem senkinek.

– Add ide a te...

Hadzsi Szmion megdermedt.

– Az enyémet?

– Add ide nekem! A medveölődet...

– A puskát?

– Azt.

– Minek az neked?

– Add csak ide!

– Töltve van.

– Töltve.

Hadzsi Szmion félénken körülnézett.

– Hallgass, meg ne hallja valaki.

– Hallgass meg...

– Az ördög nem alszik.

– Add ide Farlamnak, ne félj!

– Nem!

– Ide figyelj, nem lövöm le, halál nem lesz.

– De mire kell neked?

– Majd elmondja neked Farlam.

Hadzsi Szmion tagadóan rázta a fejét.

Varlaam lehalkította a hangját, és így szólt:

– Hadzsi, ez a Szeljamszaz valóságos rabló...

– Tudom, az!

– Éjszaka átmászott a kerítésem falán. Képzeld el...

– Elképzelem.

– Lehet, hogy valamelyik éjszaka ismét átjön, és megtámadja a családomat.

– Értem. Tavaly Gerevica, rózsaföldjének a kapásnője, nem idéztette-e be a községházára?... Vigyázz a becsületedre, Varlaam.

– Akkor add ide a medveölődet.

– Isten óvjon!

– Nem fogom megölni, csak ráijesztek! Nem vagy-e a barátom?

– Nem, nem, puskával ne játssz, vigyázz a becsületedre, Varlaam – és Hadzsi Szmion gyorsan kiugrott a kapuból.

Mihelyt kijjebb került az utcából, ismét eget ostromló hangos rikoltásokat hallott.

A tűzszünetnek vége szakadt. Megindult a döntő küzdelem a két generális ütegei között.

II

Hadzsi Szmion és Ivancso Jota

Hadzsi Szmion lassan és gépiesen belépett a kávéházba. Ott szép számban ültek vendégek, némelyiküket már mi is ismerjük. Jota nagy hévvel mesélte nekik ma reggeli kalandját, amely az egész várost felzaklatta. Hadzsi Szmion csöndesen leült, és hallgatta.

– Nem akarja és nem akarja!... – folytatta Ivancso. – Akkor nem bírtam tovább, és azt mondtam neki: „Végül is te tizennégy gyermek apja vagy ésatöbbi... Miféle példát adsz nekik? Gondold meg: Te apa vagy!"

– Szeljamszaznak mondtad? – szólalt meg Hadzsi Szmion, aki nem állhatta meg, hogy el ne dicsekedjék jó tettével, amelyet ma kora reggel cselekedett. – Én is ugyanezt mondtam Varlaamnak, mintha összebeszéltünk volna.

Ivancso bosszúsan nézett rá, és így folytatta:

– De látom, hogy ismét meginog... „Én, mondja ez és ez!" „Nem – mondtam neki nagylelkűen –, uram, maga iskolai gondnok, mennyire taksálja a becsületét?"

Hadzsi Szmion ismét megszólalt, s közben arra készült, hogy lehúzza bal saruját:

– Én is ugyanezt mondtam Varlaamnak: „Nézd csak, megválasztottak iskolai gondnoknak, én is rád szavaztam... most szégyenbe hozol... Istenemre, szégyent hozol ránk!"

Ivancso legyintett Hadzsi Szmion felé, savanyúan nézett rá, és így folytatta:

– Ekkor Szeljamszaz kissé jobb belátásra tért... Láttam, hogy szavaim bántották. Azt mondta: „Igazad van, Ivancso."

– Eleinte Varlaam sem adta be a derekát, de végül is azt mondta nekem: „Igazad van"... Pont ugyanazt! – és Hadzsi Szmion fontoskodva végigmérte a gyülekezetet.

Ivancso dühösen tekintett Hadzsi Szmionra, és észrevevén, hogy megszólalása bevezetéseképpen lehúzta a saruját, elébe vágott:

– Mondhatni, teljesen meggyőztem, de egyszer csak azt mondja: „A gerinc! Nem, nem nyelem le, nem nyelem le: hogy az az anatóliai gyilkos így meggyalázza a portámat!"

– Szintén! Varlaam is. „Én – mondta – ezt a gyilkost és iskarióti Júdást, aki meggyalázta famíliámat..."

– Hallgass, te vadember! Gondnokok! Szégyen a bolgár népre – kiáltotta Ivancso felpaprikázva.

Néhányan felnevettek.

Hadzsi Szmion sértődötten nézett Ivancsóra, és szigorúan így szólt hozzá:

– Uram, légy amerikai, nemes lelkű.

Egyébként egy perc múlva elmúlt a mérge, és szívesen fogadta Ivancso javaslatát, hogy játsszanak koncsinát.[8]

– De becsületesen és tisztességesen – tette hozzá Ivancso.

8 Kártyajátékféle.

– Amerikai módra – mondta Hadzsi Szmion, miközben kényelmesen elhelyezkedett.

Többször is osztottak, s a játékosok hallgattak.

Legelőször Hadzsi Szmion törte meg a csendet.

– Tudod-e – kérdezte –, hogyan hívták nem a tavalyi, hanem a tavalyelőtti kádit?

– Öt meg három nyolc és egy kilences... Kicsodát?

– A tavalyelőttit... négy meg négy nyolc... dobj!

– Hadzsi Junuzaatnak-e?... Dobj, hé, mit késlekedsz?

– A kicsit! Veszed? – kiáltotta Hadzsi Szmion.

– Az ördög vigye el, felfaltál! Pokolra vetetted a lelkecskémet ésatöbbi... Tessék! Vidd!

– Öt, kettő... három... tíz!

– A nagyot! Ó! – sikított fel Ivancso rémülten... – Nem, várj, várj! A kilenc az annyi, mint... miféle tíz? Le, le, le a naggyal.

– Hogy az ördög vinné el!... De én mégis tíznek számoltam, tévedtem... nesze, a tied!

Azzal a nagyot dühösen a földre lökte.

– Mindenekelőtt, kérem, becsületesen és tisztességesen... – mondta Ivancso a következő dobásnál, amikor megszerezte mind a nagyot, mind a kicsit.

Hadzsi Szmion morcosan kettévágta a paklit, ahogyan kártyaosztás előtt szokás. Újra játszani kezdtek.

– Most pedig légy tanúm, Hadzsi Szmion, én bizonyos módon nemes lelkűen... érted? Én fogom vinni a játékot... Várj, ezek az átkozott lapok nem jönnek... Ha most lenne egy kilencesem!... Várj, várj, hogy lássam, mit emeltél? Kettő meg három, öt meg négy – kilenc – ésatöbbi, jó, végy.

– Mennyire nincs bizalmad az emberben – mondta Hadzsi Szmion, becsúsztatva a térde alá három lapot Ivancso kártyáiból. – Ezek az ördögi treffek nem jönnek... Haj, haj! Mivel ütöd a bubot?

– Megint csak bubbal – felelte lekiismeretesen Ivancso.

– Én mégis azt gondolom, hogy királlyal... mintha koronát láttam volna – mondta Hadzsi Szmion, az egyessel ütötte a bubot, és gyorsan összekeverte a többi lappal.

De Ivancso, ügyet sem vetve Hadzsi Szmion bizonykodásaira, követelte, hogy ellenőrizhesse kártyáit, és láthassa, hány bubja van.

– Jogos, jogos! – mondta néhány kibic.

Hadzsi Szmion tüstént összekeverte kártyáit Ivancsóéval, és dühösen kijelentette:

– Én ilyen játékba nem megyek bele!

– Hogyhogy, uram! Felírok magamnak ötöt, fizeted a kávékat és a többit. Miért keverted össze a kártyákat? Vagy baromnak nézed az embert?

– Ki nevezett téged baromnak, hé? Nem tűröm a sértést, játssz amerikai módra!

– Nem csaltál-e?

– Kicsoda?

– Nem kaptalak-e rajta kétszer is?

– Hazudsz! – kiáltott fel Hadzsi Szmion.

– Te úgy hazudsz, mint egy szakállas cigány.

Ivancso az arcába vágta a lapokat, de ezzel a mozdulatával meglökte a csészéket hozó kávést, és tartalmuk Hadzsi Szmion vállára ömlött.

Nem tudni, mit csinált volna Hadzsi Szmion, ha e

pillanatban fel van húzva a saruja. Ivancso az asztal másik végébe húzódott, és ezt súgta Mironcsónak:

– Mironcso, most mondd meg nekem, melyik sértés a nagyobb? Én azt vélem, hogy a halgerinc.

Mironcso nem válaszolt.

– Szerinted mi a tűrhetetlenebb sértés? – kérdezte sürgetően Ivancso.

Mironcso szenvtelenül végigmérte.

– A gerinc-e? – kérdezte Ivancso bosszúságtól vörösen.

Mironcso hallgatott.

– Vagy inkább a macska – tette hozzá Ivancso makacsul. Aztán megváltozott hangon, bizalmasan megkérdezte: – Olvastad-e a gúnyverset?

Mironcso átható pillantást vetett rá.

– Szörnyen kicsúfolták Varlaamot ésatöbbi... Olvastad?

Mironcso azonban nem bírta nézni Jota orrát, megfordult és egy másik beszélgetésre fülelt.

Ivancso dühtől vörösen a fal felé fordult, és ezt mormolta:

– Nézd ezt a gőgös Dáriuszt, majd kinyitom a szamárfüleit, várj csak.

Nem merte nyíltan megtámadni, mert emlékezett a parazsas serpenyő esetére, de elhatározta, hogy zavarba hozza valami bonyolult kérdésben, például a helyesírásban, amelyről éppen vita folyt a kávéház egyik zugában.

12

Voltaire-iánusok és hellenisták

Ivancso Jota észrevétlenül a beszélgetők közé telepedett: a beszélgetés, amely Ivan Bolasaka lovának az ürügyén kezdődött, azóta már a helyesírási vitába torkollt, Gatju tanító, az ismert voltaire-iánus, könyörtelenül irtott néhány ősidőkből örökölt, tiszteletre méltó betűt.

Szövetségesei voltak: Mironcso, Ivan Buhal, a kávéház örökös látogatója, a pityókos Nisztor apó, aki noha írástudatlan, első helyen szerepelt a harcosok soraiban; Fratju úr, a nagy szabadgondolkodó és hazafi, valamint a kávés.

A zenetudós Hadzsi Atanaszi, az aranytorkú zsoltáréneke s és hellenista táborában sorakozott: a nagy tudású hellenista s doktor Joszi apó, aki minden gyomorbetegségre tartaroemeticumot rendelt, Sztavri pópa, a Garba-iskola hagyományainak hű őrzője: még mindig oxiákkal és variákkal írt, ketten, akik ugyan nem szóltak bele, de, úgy látszik, jártas hallgatóságnak számítottak, mert nagyon okosan bólogattak mindenkire, aki a két táborból felszólalt; végül Ivan Kapzamalin, Ivancso vevője és Sztavri pópa násza.

Természetesen Ivancso Jota a hellenisták táborához csatlakozott. Mihelyt ezt Hadzsi Szmion észrevette, a voltaire-iánusok pártjára állt.

Mironovszki segédtanító semleges maradt.

Zajos és heves vita támadt, mert bármekkora volt is a voltaire-iánusok vérszomja, a hellenisták egy jottányit

sem engedtek; ellenkezőleg, még elszántabban ragaszkodtak a régihez. Hadzsi Atanaszi zenetudós követelte, hogy az ábécében kapják vissza az őket megillető tiszteletre méltó első helyet az ζ és ψ. Petko Miraz, a mérsékeltebb, csak az ы és az θ-ért állt ki; Sztavri pópa hajthatatlan maradt, és azt követelte, hogy vezessék be ismét az írásjeleket, de utóbb engedett, és beleegyezett abba, hogy csak az *Isten* és az *angyal* fölé tegyék; Ivan Kapzamalin és a két néma hallgató szintén jóváhagyta ezeket a véleményeket és bátorítólag bólogatott, de Joszi apó, a nagy tudású hellenista és doktor, egyszerűen csak a hellenikát ajánlotta.

Hadzsi Szmion még mindig remegett a dühtől, ha a vállára nézett; gyakran és rosszindulatúan tekintett Jotára, akinek a homlokát kiütötte a veríték.

De az álnok Hadzsi Szmion, hogy mielőbb élvezhesse bosszúját, sietve meglökte könyökével Gatju tanítót, aki éppen hevesen cáfolta a hellenistákat. Hadzsi Szmion felé fordult, és kérdően nézett rá.

– Hát a jotta? – kérdezte Hadzsi Szmion, és nagy szemtelenül Ivancsóra nevetett, már nem félt tőle, mert az ő oldalán állt a tanítón kívül Nisztor apó, aki nem bocsátotta meg Jotának, hogy megszegte a karácsonyi böjtöket, és csibukjával üldözte, valahányszor tiszteletlenül beszélt a pátriárkáról; Mironcso, aki megvetette Ivancsót és hébe-hóba „senkiházi Ivan Jotovics"-nak nevezte; meg a kávés, aki természettől fogva nagy üldözője a jottának és a legyeknek.

Ivancso a füléig elvörösödött. Gatju tanító fölnevetett, és sajnálkozva nézte Ivancsót.

– Ivancso bátya, hát a maga jottájával mit tegyünk?

Ez a félig élcelődő, félig megvető utalás a jottára sértette Jotát. Égő pillantást vetett Hadzsi Szmionra, aki áruló módon vihogott, és gorombán válaszolta:

– Mondd csak, hiszen tanító vagy, nem? Miért kérdezel engem? Nem tanító vagy-e?

– Azt mondom – felelte fölényesen a tanító –, hogy rá is azt kell mondanunk: örök nyugodalmat neki, mint a pópa a rongyos csuhájának.

– Valódi voltaire-iánus – suttogta magában Sztavri pópa.

– Már megbocsáss – csattant föl Ivancso –, ez nem egészen ugyanaz, a jotta más, ilyesmivel Sztavri pópa előtt kelleted magad, Ivancsónak ne mondd... menynyiért vehetnél észt, ha kapható volna, hé!

Sztavri pópa apó dühösen nézett sértődékeny szövetségesére. Sok kíváncsi vette körül a két harcost.

– Folytasd, Ivancso! – buzdította Hadzsi Atanaszi a hellenisták táborából.

– Bravó! – kiáltott fel önkéntelenül is Hadzsi Szmion a voltaire-iánusok táborából.

Ez felbuzdította Ivancsót, de meg is riasztotta kissé a deli külsejű Gatju tanítót, aki tüstént belátta, hogy a győzelem nem lesz olyan könnyű; ezért hevesen nekilátott, hogy megsemmisítse Jotát. De Jota nagyon okosan felelgetett neki, és azzal fenyegette, hogy ha akarja, dióhéjba gyömöszöli az érveivel.

– Bizonyítsd be! – kiáltotta haragosan Gatju tanító.

– Igen, bizonyítsd! – ismételte meg Hadzsi Szmion is.

– Hadd lássuk, hé – mormolta Nisztor apó, s könyörtelenül szívta a csibukját.

Ivancso kis ideig várt, hogy összeszedje magát, majd komolyan így válaszolt:

– Először is, a jotta szükséges, mert...

– Nem jó semmire! – szakította félbe türelmetlenül a tanító.

– Nincs szükség semmiféle jottára ezen a világon! – üvöltötte Mironcso.

– Szükséges! – kiáltotta Ivancso makacsul.

– Nem szükséges.

– Inkább, mint az „i"!

– Nem kell semmiképpen! – kiáltotta ádázul Hadzsi Szmion –, én Moldvából tudom! Csak egy i-jük van. Nem kell.

– Más a moldvai és más a pravoszláv – jegyezte meg Sztavri pópa.

– Különbség van egy nyelv és a másik között – tette hozzá méltóságteljesen Joszi apó.

– Először – folytatta Ivancso, fenyegető pillantást vetve Hadzsi Szmionra –, először, mert a jotta megtalálható az egyházi könyvekben, apáink hagyománya ésatöbbi... hát szabad elárulnunk, azaz elvetnünk régi dicső írásjeleinket?

Sztavri pópának tetszett ez a fogadtatás, és mennydörgő hangon válaszolta:

– Nem szabad.

– Törvény ellen való, jotta nélkül nem lehetünk meg – mondta éneklő hangon Hadzsi Atanaszi zenetudós.

– Hah, Hippokratész... érdemes erre szót vesztegetni?

– Nem lehetséges – vetette közbe mély értelmű mosollyal Joszi apó.

– Bravó! Ivancso Jotovics! – kiáltott fel Mironcso, aki egy idő óta Ivancsót olyan jottának látta, amelyet pontjával egy keskeny vonal fűzött egybe (mert ilyen körvonalat öltött Ivancso teste, nyaka és feje az ablak üvegén).

Ivancso magában szitkokat szórt Mironcsóra, és így folytatta:

– Másodszor, a jottát nem szabad elvetni, mert, mondja meg nekem, uram, hogyan írná például ezt: „szozdanije mira"?[9]

Ez a bölcs kérdés elbűvölte Sztavri pópát, és maró gúnnyal mondta a tanítónak:

– Úgy van, szozdanije mira... Isten a tudója, hogy ők, a voltaire-iánusok még a világ teremtésében sem hisznek.

– Harmadszor – folytatta növekvő lelkesedéssel Ivancso –, harmadszor, a jotta a grammatika egyik szépsége, ami nyilvánvaló, például...

Gatju tanító hangosan felvihogott:

– A grammatika szépsége? Bravó! Például?

– Például – felelte Ivancso körültekintve –, írd, például, Hadzsi Atanaszit „izse"-vel – ízléstelen valami, nem néz ki szépen: de ha jottával írod, odaillő, olyan, mintha ott született volna.

Hadzsi Atanaszi zenetudós nyakig vörösödött az önelégültségtől, amikor hallotta, hogy neve megdönthetetlen érvként szerepel.

9 A világ teremtése. (orosz)

– Jotta nélkül nem megy, mit okoskodtok mondta –, ha minden szakad, nektek ajándékozom az ζ-t és a θ-t, de a jottáért kész vagyok meghalni! Megmondtam.

– Feláldozom az ы-t, de a jotta maradjon – mondta Postjanka.

– Én is az ördögbe küldöm a Garba írásjeleit, de a jottát nem adom fel, anatéma arra, aki hozzányúl, ez a hitünk – mondta dörgedelmesen Sztavri pópa, akit magával ragadott szövetségeseinek liberalizmusa.

– Hiába, nem értetek semmit – jegyezte meg reménytelenül Joszi apó.

Ivancso diadalmaskodott. Meleg pártfogásra talált szövetségesei között, míg Gatju tanító máris belefáradt, mert nem kapott semmiféle támogatást az övéitől. Generális volt, sereg nélkül. Nisztor apó még el is árulta: csak szívta a csibukját és meggyőződéssel bólogatott Sztavri pópa felé; Mironcso nem nagyon figyelt, mert a keleti kérdésen kívül minden egyebet megvetett; a kávés a háborúság kellős közepén leült triktraktáblát játszani Ivan Kapzamalinnal; Fratju úr viszont a nyelvét öltögette a tükörbe, és azon fáradozott, hogy a füle mögé lásson. Golovrat az ajtó fehér krétakarcolásaira meresztette a szemét, s amikor Gatju tanító feléje fordult, hogy tekintetével szavai jóváhagyását kérje, ő komolyan így válaszolt:

– Éppen hetvennyolc kávé.

Egy hű szövetséges maradt – Hadzsi Szmion, aki járatlan volt a grammatikában –, persze másképp állna a dolog, ha politikai kérdésről volna szó, viszont Mironovszki segédtanító semleges maradt.

Ám diadala tetőfokán Ivancsónak kiszaladt a száján a győzelmi kiáltás:

– Le Voltaire-rel! Le a pátriárkával!

– Elhallgass! – kiáltott fel dühösen Nisztor apó, ütésre lendítve csibukját.

Voltaire-nek ez a váratlan térhódítása felbátorította a tanítót.

– Éljen Voltaire! Le Jotával! – kiáltott fel lángvörösen, és azzal fenyegetőzött, hogy kiszerkeszti egy sajtótudósításban, amiért iskolai füzetbe csomagol piros paprikát.

– Le veled, te Antikrisztus! – kiáltott fel ismét Nisztor apó, s csibukjával haragosan Ivancso irányában hadonászott; aztán Sztavri pópa és Hadzsi Atanaszi felé fordulva, mogorván ráripakodott: – Ó! Ezek a tökfejek semmit sem értenek, én pedig csak ülök és hallgatom őket!

– Nincs már a régi tanítás! – mondta Hadzsi Atanaszi, kinyitva az ajtót.

– Kár, kár! – mondta Joszi apó leverten, és kiment.

13

A séta

Ebéd után a társaság ismét összeült két voltaireiánusnak meg a hellenisták többségének kivételével, és a kolostor felé indult sétára, a városon kívül. Elhaladván Avramcso Raszpopcse kocsmája mellett, betértek, hogy megízleljenek egy kiszeleri bort, amely

nagy hírnek örvendett, mert a tanítók vásárolták. Onnan a karadzsovói kút felé vették útjukat, ahol az egész társaság ropni kezdte a körtáncot, amelyet Mironcso vezetett, és kétszer körültáncolták a csorgókutat. A körtáncból Mironcso Kapan felé vezette őket, szó nélkül besurrant az udvarába, és mindenki utána. Kapannak ezen a napon vendégei voltak, akik zsúfolásig megtöltötték mindkét szobáját, s török módra, a falak mentén ültek. A társaság köszöntötte a csorbadzsit meg a családtagjait, s ki-ki elhelyezkedett, ahogy tudott. Mironcso durván befurakodott a sarokba, s közben rálépett Cocsko csorbadzsi lábára, besározva harisnyáját bakancsával; Ivancso lehúzta a cipőjét, és kis ember lévén, könnyebben talált helyet két térden, amelyek különböző gazdákhoz tartoztak; Hadzsi Atanaszi, úgyszintén a többiek, a nők között foglaltak helyet. Hadzsi Szmion abaposztóból készült harisnyájában, egyedül maradt állva, s vigyorogva körülnézett, ám mihelyt észrevette Mironcsót a sarokban, feléje indult, és Cocsko csorbadzsi ölébe ült, de észre se vette.

Úgy látszik, Kapan ürmöse nem volt alábbvaló az Avramcsóénál, mert amikor a társaság ismét az utcán találta magát, Mironcso elkezdett katonásan lépkedni, és valamennyien utánozták, miközben halkan mondogatták: „Egy, kettő, három! Egy, kettő, három!" Maga Hadzsi Szmion – aki orosz vezényszót hallott Bukarestben, 1848-ban, amikor Kiszelev kormányozta Havasalföldet – ügyelt a menetelésre, szigorú megjegyzésekkel fűszerezve: „Ivancso, húzd ki magad! Tanító, ne lógj ki a sorból! Hadzsi apó, gyorsabbacskán, oroszosan!"

És valamennyi azt fújta: „Egy, kettő, három! Egy, kettő, három!"

A kapukban álló fehérnép megijedt ettől a katonás társaságtól, de a fiatalabbak elvihogták magukat, amikor meglátták elöl Mironcsót, lehajtott fejjel, amint azt mondogatja: „Egy, kettő, három! Egy, kettő, három!", és utána mindenki ugyanezt ismételi.

Ám a csapat katonás képe, mint a varázsló vesszejének intésére, felbomlott az onbasi skarlátvörös fezének láttára, aki előbukkant a szemközti utca egyik kanyarából. Hadzsi Szmion bátran fogadta a törököt, mosolyogva köszöntötte, és az egészsége felől meg az időjárásról érdeklődött.

– Miért féltek? – kérdezte, amikor a hatósági személy továbbment. – Ő is ember, mint a többi.

– Isten verje meg, a török nem ember! – motyogta Hadzsi Atanaszi.

– Tudni való, hogy nem ember, csak úgy mondtam... – felelte Hadzsi Szmion szárazon.

Végül a csapat eljutott a kolostor előtt elterülő zöld tisztásra, és még egyre lármázva, beszélgetés közben letelepedett a fűre. Mironcso Hadzsi Szmionnak és egy paszományosnak holmi mulatságos moldvai történetet mesélt; Ivan Sztamboli és Golovrat a háromszálú fonál áráról beszélgettek; Gatju tanító és Ivancso Jota ismét hajba kaptak a helyesíráson, de Fratju úr beavatkozott, francia társalgásba kezdve a tanítóval, azaz felolvasta a *Telemachosz*-ból: „Calypso ne pouvait se consoler du départ d'Ulysse", hogy ámulatra bírja a paszományosokat, olyasmi, ami rendkívül felbőszítette Ivancsót, aki Mironcso gőgjén kívül az oláh nyel-

vet is gyűlölte; Hadzsi Atanaszi viszont Csono Postjankát arra biztatta, hogy ismerje el a pátriárkátust, mert az adja a kenethez a szentelt olajat. Csak Mironovszki segédtanító töprengett elmélyülten a saját nevén, amely először, Lovecsban, Milcsev volt, azután Tetevenben Mirovics, Stipben Mironov és végül Mironovszki lett (Szeljamszaz már Mironovszkinak nevezte).

Legvégül azt javasolták, hogy Mironcso énekeljen. Ez a figyelem bosszantotta a zenekedvelő Hadzsi Atanaszit, aki szintén híres volt szép templomi hangjáról.

– Mit? – kérdezte Mironcso.

– A „Hol vagy, galamb, hol"-t – felelte Postjanka.

Mironcso nem válaszolt, elkomorodott, ünnepélyesen levette a fezét, Hadzsi Szmionra hunyorított, majd gyorsan így szólt:

– Hadzsi, kísérj!

– Valamennyien kísérni fogunk – felelte Hadzsi Atanaszi. Mironcso a felhőkre emelte szemét, és rázendített:

Hol vagy, galamb, hol?
Melyik felhő rejt?
Féltés marcangol,
Hej, de elcsigáz!

Az énekes csodás magasságig emelte a hangját, sodorta, elvékonyította, leeresztette, ismét harsánnyá fokozta, majd epedő sóhajjal leeresztette, és az egész társaság vele énekelte a szakasz utolsó verssorát. A könnyű szellő szárnyaira vette ezt a kellemes harmóniát, elvitte a füzek és a diófák lombjai közé, elve-

gyítette a folyó csobogásával, és elvezette az igumen[10] hálószobájáig, megzavarva ebéd utáni szendergését.

Mironcso után még énekeltek néhányan, és Hadzsi Atanaszi is elénekelt egy új egyházi éneket.

Gatju tanító felmászott egy nagy kőre, amelyet „Ökör"-nek neveztek el.

– Tanító, szónokolj onnan – kiáltott fel Ivan Buhal.

– Miről?

– Amiről akarsz – szólt Golovrat.

– Ádám és Éva bűnéről – mondta Mironcsov, és fölnevetett.

– A legyőzött Nikiforról – javasolta Hadzsi Szmion, és gyilkosan ironikus pillantást vetett Jotára (Hadzsi Szmion jártas volt a bolgár történelemben, amellyel csak a „Követelte a dölyfös Nikifor" című dal útján ismerkedett meg).

– A közelgő kis böjtről – mondta az óvatos Hadzsi Atanaszi, mert félt az olyan daloktól, amelyek bajt hozhatnak a fejére.

– A szabadságról – kiáltotta Fratju úr, lelökve a tanítót, és maga mászott az „Ökör"-re.

– A szabadságról, a szabadságról! – kiáltották valamennyien lelkesülten, mert Fratju úr elsőrangú szónoknak számított.

Fratju úr fellelkesedett, karját és szemét az égnek emelte, megborzongott, és színpadi pózban a szokásos ünnepélyes, dagályos hangnemben elkezdte:

– Testvérek! A levegő remeg! A Balkán robajlik és a völgyek visszhangzanak a leláncolt balkáni oroszlán

10 Kolostorfőnök.

ordításától! Liberté, Liberté, eljön az idő, amikor te fogsz uralkodni ezeken a gyönyörű tájakon, ahol a mi öt évszázados ellenségünk és zsarnokunk infernális félholdja lengedezik! Hamarosan ennek az öreg anyának fenséges ormain (a Balkán hegységre mutatott), ahol évszázadokon át ömlött a bolgár vér, a bolgár hősnek, a dicső Krum, Aszen és Szimeon unokájának büszke zászlaja lobog; már eldördült a mi Liberténk első puskája, de tudjátok-e, mit mond dördülése? Talpra, bátor bolgárok! Elég volt a rabság és a zsarnokság! Testvérek! A levegő remeg!...

– Éljen Bulgária! – kiáltott fel lelkesen Gatju tanító.

– Tanító, gyere velem a konakba, hívat a bég! – szólalt meg egy durva hang törökül. Valamennyien rémülettel húzódtak félre a közéjük furakodott zaptie[11] előtt.

14

Remeg a levegő

A szónok még mindig a kövön állt, megkövülten és mozdulatlanul, mint ókori Galatea. Hadzsi Szmion a diófa vastag törzse mögé guggolt; Hadzsi Atanaszi Mironcso mögé bújt, akinek a száján megfagyott a bravó; a többiek elképedve bámultak.

A zaptie megismételte a parancsot.

Gatju tanító kissé magához tért első elképedéséből,

11 Rendőr. (török)

felöltözött, odasúgta a segédtanítónak: „Rejts el mindent", és keményen így szólt:

– Menjünk, Hasszán aga. – Azzal elindultak.

A megrémült társaság lassan felocsúdott; Mironovszki segédtanító nekivágott a szőlőnek, és eltűnt. Csoportba verődtek, és tanácskoztak.

– Miért hívatták a tanítót? – kérdezte Ivan Kapzamalin sápadt orral.

– Hogyhogy, miért? Megsiketültél? Nem megmondtam, hogy mondjon böjti beszédet?... Most nesze nektek a „levegő remeg" és „éljen Bulgária"! – mondta komoran Hadzsi Atanaszi.

– Nem hiszem, hogy a szónoklatért volna – mondta Mironcso.

– Hogyhogy? Akkor miért?

– A bégnek, hogy hallhassa a szónoklatot a konakból, kissé hosszabb fülének kellene lennie, mint a szamárnak, Hasszán agának pedig holmi varázslónak kellene lennie, hogy ilyen hamar itt teremjen. Meg aztán akkor Fratjut is elvitték volna.

– Másról van szó, a tanító keverhetett valami kását... – suttogta Postjanka fontoskodva. – Ezt az embert az útról szedték fel, meg se kérdezték, hogy kicsoda és hová való, és tanítót fabrikáltak belőle... felgyújtják a falut. Ostoba dolog.

– Ne féljetek, testvérek, bátorság! – mondta Fratju úr, s félénken körülnézett.

– Hol van Hadzsi Szmion? – kérdezte valaki.

Mindnyájan összenéztek.

– Elinalt valahová.

– Né, itt van.

Hadzsi Szmion kibújt a diófa törzse mögül, hajadonfőtt, sápadtan.

– Elmentek? – kérdezte, s körülnézve hozzátette: – És most?

– Beszéljetek! – szólalt meg Mironcso komoly képpel.

– Én kereket oldok – jelentette ki Hadzsi Szmion.

– Kereket oldasz?

– Nincs miért menekülnöm! Ki mit főzött, egye is meg! – mondta Hadzsi Atanaszi szigorúan.

– Nekem semmi sem terheli a lelkiismeretemet, a politikából nem kérek – mondta Ivan Kapzamalin megadóan.

– Én sem – vágta rá Ivan Buhal gondtalan képpel.

– Az én politikám a hálósipkámra van írva. Jöjjön a bég, és olvassa el, meg fogja csókolni, sacramento dio! – közölte Mironcso.

Ivancso meg se szólalt; nem úgy Fratju úr:

– Ne törődjetek vele, testvérek, a szabadság áldozatokat követel...

– Mit keresel ott, Hadzsi? – kérdezte Mironcso.

– A fezemet.

– Mintha ez lenne most a legfontosabb! Gyere!

– Miért?

– Hogy megbeszéljük, mit tegyünk.

– Én kereket oldok.

– Kereket oldasz?

– Kereket.

– Megőrültél!

– Nem őrültem meg!

– De mi valamennyien maradunk.

– Én kereket oldok.

– Egyedül?

– Nem, a fezemmel – mondta keresés közben.

– Hogyan? Hát az asszony meg a gyerek? – kérdezte Hadzsi Atanaszi.

Hadzsi Szmion elképedve nézett rá.

– Miféle asszony, és miféle gyerekek?

– A tieid!

– Az enyémek? Jól mondod, nem menekülök sehová; ahová őket akasztják, oda engem is... De hol a fezem? Az ördögbe! – és sorra szemügyre vette társainak a fejét, majd így szólt: – Amaz lophatta el.

– Igen, igen a tanító vitte el – felelte Golovrat.

– De hol az övé?

– Né, ott van az ágon... vedd le, Hadzsi, aztán menjünk – mondta Mironcso.

– Én? Isten óvjon.

– Vedd le, mindegy.

– Bolond vagyok én? A lázadó fezét! Uh! – és a fejét fogta.

– Mi az? – kérdezte Mironcso, amikor észrevette sápadtságát.

– Hiszen most az én fezemmel áll a bég előtt, elveszett ember vagyok!...

– Hadzsi, bátorság, a szabadságnak drága az ára – mondta baljóslatúan Fratju úr.

Hadzsi Szmion elképedten nézett rá, és zavartan kérdezte:

– De ha elfognak minket?

– Ha elfognak minket, akkor megkötöznek – felelte keserűen Mironcso.

– Megkötöznek?

– Aztán kötélbe dugják a fejünket.

– Aztán?

– Aztán megrántják a kötelet, és kész!

– Persze.

– Én kereket oldok.

– Hová?

– A hegységbe, a csúcsokra, a bujdosókhoz, Totju vajdához meg Hadzsi Dimitârhoz, és harcolni fogok.

Bár a helyzet nagyon komoly volt, társai, Hadzsi Szmion váratlan harciasságának hallatára, felvihogtak. De Ivan Sztamboli megnyugtatta őt:

– Nem hiszem, hogy felakasszanak minket, mit tettünk, hogy felakasszanak? Talán két-három éjszakára, amíg kivizsgálják az ügyet, a tyúkólba zárnak.

– Az semmi – mondta Hadzsi Szmion felbátorodva –, Istennek hála, tiszta a lelkiismeretünk, menjünk, és amit Isten rendel... ne féljetek!

De hirtelen megállt, és Jotához fordult:

– Ivancso!

– Mi az?

– Gyere, cseréljük ki a fezünket, emez ki van vasalva és jobban illik hozzád.

– Nem akarom – felelte józanul Jota.

– Istenemre, illik hozzád. – Ivancso megfogta a fezét, és kikerülte Hadzsi Szmion kinyújtott kezét.

– Akkor nesze neked, Hadzsi Atanaszi.

– Kérem, kérem, kérem! Én, az öregember, ilyen fezzel?

– Nekem sem áll jól – állapította meg Hadzsi Szmion, és ragadozó pillantást vetett Ivancsóra, majd

hozzátette: – De hát mi a baj? Csak nem félsz egy feztől?

Észrevették, hogy a bozóton át emberek jönnek.

– Zaptiek! – kiáltottak fel néhányan.

– Sacramento dio! – mondta Mironcso komoly képpel. – Ezek a törökök nagy barmok, még összefognak minket és mindenféle bíróságra citálnak, micsoda idők!... Akkor aztán menj, és nézd Cocsko csorbadzsit.

– Neked mi a bajod? Van útleveled, de mi nyomorultak – mondta siránkozva Hadzsi Atanaszi. – Ah, „a levegő remeg"! Hol vannak most, hadd lássam őket – és tekintetével a tanítót és Fratju urat kereste.

Mironcso arcán hirtelen valami elszántság mutatkozott, és szinte belesápadt.

– Ha értünk jönnének, gyertek, zárkózzunk be a kolostorba – mondta, miközben a bozótost fürkészte. Valamennyien elképedve néztek rá.

– Zárkózzunk be a kolostorba, és védekezzünk – folytatta –, a tornyoknak lőrései vannak, az igumen atyának pedig egy seregnek elegendő lőszere van... egész Szevasztopol van ott! Csak merjenek ezek a szamarak... elverjük őket, mint a kutyákat, aztán fel a hegységbe... – Mironcso arca ijesztő kifejezést öltött. Valamennyien rémülten néztek rá.

– Hol van Fratju? – kérdezte, hogy kikérje a véleményét.

Fratju úr nem volt sehol. Úgy eltűnt, mint a füst. Egy percnek kellett eltelnie, hogy megpillantsák fezének bojtját, ahogy fel-feltűnt a veteményeskertekben.

– Kereket oldott! – kiáltottak fel mindnyájan felháborodottan.

– „A levegő remeg!" Hol van most? – kiáltotta felbőszülten Hadzsi Atanaszi.

15

Fratju úr

És valóban, Fratju úr, mint valami afrikai hurrikán, mint valami ádáz vihar, amely nyáron végigságuld a réteken, szélsebesen repült a dinnyeföldeken, szántókon, legelőkön át, és a megrendült levegő csak úgy zúgott a nyomában. Észre sem vette, hogy átugrott két széles vizesárkon, tucatnyi hagymáskert kerítésén; két ugrással átszaladt a Hosszú Halmon, nem is figyelt Karacsomaljék óriási diófájára, amelynek ágaiba beleütközött, és a faluhoz közeledve, kis időre megállt, feldúltan körülnézett, merre is menjen haza. Hirtelen támadt ötlettel ismét nekiiramodott. Hosszú zekéje úgy lengedezett, mint egy győzelmes zászló, a bojtja meg mintha az égbe akarna szállni. Cocsko csorbadzsi karámjánál űzőbe vették a juhászkutyák, mert megijesztette a nyáját. De Fratju úr, kabátszárnyának egy darabját zsákmányul hagyva, továbbfutott. Amikor pihegve a falu szélére ért, letért az országútról, és Cacsko csorbadzsi kertjén keresztül jutott be a faluba, a kert két falkerítését rohammal bevéve, onnan Hadzsi Dimo rózsaföldjére rontott, és belopakodva Sasoék udvarába, a tövises sövénykerítéssel vívott szúrós harc

után, amely dicső sebeket ejtett zekéjén, felmászott Posztol apó házának alacson tetejére, és leugrott egy eldugott, szűk utcácskába, amely Batorék kapujához vezetett. Csak Batorék udvara választotta el a házától, de Bator és Batorné mindketten kissé eszelősek voltak, szörnyen gyűlölték Fratjuékat, és amikor meglátták Fratjut az udvarukon, űzőbe vették, Bator vasvillájával, Batorné a guzsalyával, a kutyákkal meg a ludakkal, de Fratju úr fürgén felmászott a létrán, amely a lugasoknak volt támasztva, ráugrott a cserepekre, amelyek recsegve tiltakoztak a lába alatt, és Batorék cseresznyefájának egyik ágán leereszkedett a saját udvarukra, de a cseresznyefa ága, visszacsapódva, magával vitte szállítási díjként a repülő bojtot. Onnan felmászott a lépcsőkön, átment a tornác pitvarán, az eddigi hurrikánszerű módon berontott a tiszta szobába, kinyitotta a szekrényt, ahol két év óta érintetlenül álltak apja ezüstveretű pisztolytáskái; ám az anyja, ki rémülten a nyomába szegődött, felsikoltott, de Fratju úr nem nyúlt a fegyverhez, hanem kirántott a szekrény sarkából egy hamuszínű, elnyűtt fedőlappal borított könyvet, amelyen az „Erdei utas" cím volt olvasható, aztán egy másik, zöld füzetet, amelynek „Hajdut Jancso" volt a címe; a „Bâdâstnoszt" két salátává olvasott számát; aztán a „Glasz ednogo Bâlgariná"-t; aztán a „Rajna Knjaginjá"-t; aztán a „Narodnoszt" másfél számát; aztán Mutevszkinek a megláncolt Bulgáriát ábrázoló képét, és legvégül néhány kéziratos lázadó dalt, köztük a „Kedve szottyant gőgös Nikifornak" címűt, s egyszersmind lerántotta a falról a megboldogult Hadzsi Noncso

arcképét is, aki, mint mondták, nagyon hasonlított Totjuhoz. Mindezt összegyűrte, összefacsarta, felmarkolta, és a tűzbe dobta, az üst alá, amelyben festéket főztek dióhéjból. Amikor ez az autodafé befejeződött, Fratju úr felment és elbújt a szalmapajtába, és egy nyíláson keresztül megparancsolta az anyóka cselédnek, hogy menjen a kúthoz, és tudja meg, hogy áll a politika, és ha valaki kérdezősködik felőle, mondja azt, hogy elment valahová, például gyógyfürdőre.

16

Varlaam proklamációkat terjeszt

A kolostor előtti tisztáson a társaság résen állt.

A zaptiek helyett Dimo Kazak jelent meg.

– Kazak! Kazak! – kiáltották mindnyájan, és elébe mentek.

– Mosogatólé – mondta lihegve.

Mindnyájan rémülten összenéztek. Kazak lélegzetet vett, és hozzátette:

– Tariljom benne van a pácban!... a semmirekellő!

– Hű, alighanem a halgerincért, ugye? – kérdezte gyorsan Hadzsi Atanaszi.

Kazak vadul nézett rá:

– Azért hát, fogta, saját maga a torkába dugta és megfulladt – mondta zordul.

– Nem hiszem, hogy szándékosan tette volna – jegyezte meg Hadzsi Szmion.

– De miért hívatták a tanítót? – kérdezte Ivancso Jota.

– Megkötözték? – kérdezte Hadzsi Szmion.

– Ugyan miért kötözték volna meg? – ordította durván Kazak. – A bég más miatt hívatta a tanítót.

– Tudom, tudom – szakította félbe a leleményes Hadzsi Szmion, most már nyugodtan –, azért, hogy felolvasson neki holmi régi birtoklevelet, neki is olyan kurta a tudománya, mint az enyém.

– Miféle birtoklevelet? – kiáltotta vadul Dimo Kazak. – Miféle birtoklevelet? Proklamációt! A bukaresti komité proklamációját!

Mindnyájan megdermedtek.

És Dimo Kazak felindultan elbeszélte nekik, hogy ma délután Varlaam kiragasztott a kapujára, kívül, egy proklamációt Totju vajda képmásával, ahogy mesélik, és Szeljamszaz, szétlökdösve a kíváncsiakat, akik olvasták, ment és futva elvitte a béghez. Ez mindnyájukat szörnyen meglepte, mert soha senki sem gondolta, hogy ez a békés Varlaam ilyen veszélyes; leginkább Hadzsi Szmion ijedt meg, mert eszébe jutott, hogy ma Varlaamnál járt, aki a puskáját kérte, amit társai tudtára is adott. Mironcso kiabálni kezdett, szidalmazta az „áruló" Szeljamszazt, esküdözve, hogy csak kerüljön a kezébe, előbb vagy utóbb fölakasztja saját portáján, mint Varlaam halgerincét; Ivancso szintén felháborodását fejezte ki Szeljamszaz „népárulása" miatt, szidalmazva a tudatlan Varlaamot is, aki nem született lázadónak, de szörnyen lesújtotta, amikor Kazak megmondta neki, hogy az onbasi kereste, mert egész éjszaka hajnalig égett a gyertya szobácskájában,

a szatócsbolt fölött, ami gyanúba hozta. Társai összesúgtak és gyanakodva nézték a két bűntudatos személyt, akik úgy reszkettek a félelemtől, mint a kocsonya.

Percnyi tanácskozás utána a társaság megváltoztatta tervét, és elhatározta, hogy a városba megy.

– Igyekezzetek eltűnni, amíg az ügy tisztázódik. Isten veletek – mondta Mironcso szigorúan a két embernek, megmutatván nekik, merre a Balkán hegység.

A két barát egy ideig lesújtottan állt ott, és egymásra meredt, de nem szóltak. Hadzsi Szmion Gatju tanító fezével a fején, zavartan, elképedten és fejvesztetten gyors pillantást vetett arrafelé, amerre társai eltűntek s kétségbeesetten lehajtotta a fejét. Ivancso Jota elsőnek törte meg a hallgatást.

– Adj tanácsot, Hadzsi.

Hadzsi Szmion mereven nézte.

– Miféle tanácsot? – förmedt rá.

– Hová rejtőzzünk?

– Veled? Hogy miattad vesszek oda!

– Hallgass meg, kedves barátom – mondta ezúttal megjuhászodva Ivancso.

– Mi az, hogy kedves, s mi az, hogy barátom? Nem ismerlek.

– De hát hallgass ide, testvér, ne félj tőlem.

– De mit írtál az éjszaka?

– Nem proklamációt, testvérem!

– Kinek akarod bemagyarázni? Takarodj!

– Ne, testvérem, várd meg, hogy megmagyarázzam neked.

Hadzsi Szmion dölyfösen és gyanakvóan végigmérte:

– Mondd meg, nincs benne a kezed a proklamációban?

– Nincs, hiszen már mondtam! – felelte Ivancso suttogva.

– Nem árulsz egy gyékényen Varlaammal?

– Nem, testvérem – mondta megtörten Ivancso.

Hadzsi Szmion elgondolkozott.

– Esküdj meg, hogy nincs benne a kezed.

– Megesküszöm, nézd! – és Ivancso keresztet vetett.

– Esküdj meg a törvény szerint.

– Hogyan?

– Mondd, folyjon ki a két szemem, ha tudok valamit.

Ivancso megesküdött, aztán titokzatosan megkérdezte:

– De neked nincs-e valami híred vagy egyéb?

– Semmi... De én most mit csináljak?

– Meneküljünk, testvér, meneküljünk!

– Meneküljünk?

– Meneküljünk a hegységbe – mondta félénken Ivancso.

– Jó, a hegységbe. De az asszonyok? Nem, nem, akkor azt fogják mondani: valódi lázadók... aztán ha elfog minket Filip? Isten óvjon, meg kell verekednünk a törökökkel!

– Hát aztán? Ne félj tőlem, testvérem.

Hadzsi Szmion mondani akart valamit, de hirtelen meggondolta magát, és így szólt:

– Esküdj meg újra!

Ivancso újra megesküdött.

– Most gyerünk és rejtőzzünk el az üregben. Onnan mindenfelé ellátni, a hegység mellett van, és ha elveszejtesz...

Azzal a réteken keresztül gyorsan elindultak Beli Jar felé.

17

Nemcsak a mérnökök csinálnak rossz hidakat

A réttől nyugatra, túl a köves folyón magas vízmosások szabdalta, időrágta part emelkedett, amelyet fehér talaja miatt Beli Jarnak neveztek. E meredek part legmagasabb részén, amely a Balkán hegységhez csatlakozott, volt egy lyuk, amely a rétről nézvést akkorának látszott, mint egy emberi fej.

A szegények kapái vájták ki, akik itt nagyon szép, fehéragyag-telért találtak, s megtöltötték szakadozott zsákjaikat, hogy a nagy keresztényi ünnepek előtt kitapasszák vele házaikat. E félreeső és kedvező búvóhely felé sietett a két rossz lelkiismeretű barát.

A folyó eléggé megduzzadt, és dühösen csapkodta tajtékos, zavaros hullámaival az óriási, simára gömbölyített köveket, amelyeket egyenesen a hegység öléből lezúduló vízárak görgettek oda. Félelmetesen és vadul morajlottak a hullámok, és elzárták a két menekülő útját, akik zavartan megálltak.

Néhány nagy kő hevert egyforma távolságra egy-

mástól Hadzsi Szmion és Ivancso előtt, néhány nagy kő, amelyeket a víz el-elöntött, s amelyek alkalmi és veszélyes hidat kínáltak a túloldalra való átjutásra.

– Menj át, Ivancso! – biztatta Hadzsi Szmion, a tajtékzó vizet nézve. Ivancso is elképedten és határozatlanul tekintett szét.

– Rajta, lépj erre a kőre – unszolta ismét Hadzsi Szmion –, aztán tedd a lábadat arra a kőre, amelyet a víz kissé eláraszt, onnan ugorj át a hegyes kőre, aztán így ni, ugorj át arra a ferdén álló, kékes kőtáblára, arról pedig hopp, át a túlsó partra. Aztán, ha meginogsz, csak kiáltasz, én így gázoltam át Moldvában egy sokkal veszélyesebb folyón.

De Ivancso nem várta meg, hogy Hadzsi Szmion meggyőzze. Nekibátorodva rálépett az első kőre, aztán a másodikra; ekkor Hadzsi Szmion elkezdte bátorítani és buzdítani, de a hullámok elfojtották hangját. Ivancso mozdulatlanul megállt a negyedik kövön, a víz hevesen csapkodott és elöntötte a lábát; ez megijesztette, de hallotta maga mögött barátja bátorító hangját, s minden erejét megfeszítve szerencsésen átugrott a hegyes kőre, amelyen alig volt annyi hely, hogy megvethesse rajta a lábát. Itt rádöbbent, milyen veszedelemnek tette ki magát, mert csak egy Krali Marko ugorhatta volna át a zavaros mélységet, amely a két kő között morajlott. A folyó dübörgése megszédítette és elképesztette, úgy tűnt neki, hogy a kő meg ő fölfelé úsznak, a víz sodra ellenében. Arra gondolt, hogy visszafordul, de késő volt. Hirtelen megingott, mint a részeg, és úgy rémlett neki, hogy Hadzsi Szmion kihúzta a követ a lába alól, és ő a kékes kő-

táblára veti magát, de a habok közé zuhant, amelyek hevesen magukkal ragadták. Ugyanekkor Hadzsi Szmion minden lehető módon segíteni igyekezett szegény barátjának, kiáltozott, integetett neki, kétségbeesetten ugrált, Ivancso felé dobta fezét, hogy belekapaszkodjon, és átkozta ennek a rosszul elkészített hídnak az építőit.

Ivancsónak alig sikerült kivergődnie a partra, csuromvizesen, lábbeli és fez nélkül. Kabátja ujjából és nadrágszárából zavaros víz csurgott, mialatt Hadzsi Szmion, azon törve a fejét, hogyan tehetné meg az utat fürdő nélkül, alább keresett gázlót. Ivancso hasztalan integetett neki hevesen, hogy keljen át ugyanazon a helyen, Hadzsi Szmion mégis alkalmasabb utat talált, átkelt rajta, és Ivancsóhoz közeledvén, így szólt:

– Jó, hogy megmenekültél; én is a te nyomodban akartam átkelni, de te megállítottál.

– Nem! Kicsoda? – kiáltott fel gonoszul Ivancso.

– Hát nem integettél nekem, hogy ott nem lehet átkelni? De hol a fezed? Teringettét! Az enyém is odalett! – kiáltott fel Hadzsi, a fejét nyomkodva.

Időközben Ivancso kirázta ruháiból a vizet, és káromkodott.

– Jó, hogy buzdítottalak; micsoda nagy folyókon keltem én át Moldvában, Isten óvjon! Ez semmi... hát az emberek, akik belefulladnak a tengerbe? – folytatta résztvevően Hadzsi Szmion, hogy megvigasztalja barátját, miközben felkecmeregtek a meredek partra; Ivancso csak fújtatott, és megfeszített erővel mászott, mert nedves ruhái megnehezítették járását.

Hadzsi Szmion gyakran hátrafordult, hogy megnézze, nem látja-e őket valaki. Siettek, és inas gyökerekbe meg gyomokba kapaszkodtak, olykor csúsztak is. Egy nagyon meredek helyen mindketten megcsúsztak és önkéntelenül kinyújtották kezüket, hogy megfogózzanak egy zöldes gyökérben. Hadzsi Szmion azonban elsőnek ragadta meg a menekvést kínáló tárgyat, de tüstént borzalommal visszahőkölt, mert egy kígyó farkát ragadta meg. Amikor Ivancso meglátta elnémult társa elváltozott arcát, közelebb ment, felkapott egy követ, és összezúzta vele a kissé távolabb összetekeredett kígyó fejét. A kígyó görcsösen összerándult s ott maradt visszataszítóan a helyén; csak a farka vonaglott még. Hadzsi Szmion tüstént levette a saruját, és bátran lesújtott a békétlen farokra. Aztán diadalmasan nézett bajtársára.

– Megadtam neki az utolsó áldást... Jó, hogy nem fogtad meg, megrémültél volna.

Végre elvonszolták magukat az üreg nyílásáig, amely menedéket kínált nekik. A két könyök szélességű bejáratból be lehetett látni az üregbe, amelyet elég szabályosan vájtak ki, és boltozatos barlanghoz hasonlított, a földön pedig kecskék tartózkodásának tanújelei hevertek. A menekülők gyorsan belopakodtak, és kipihenték ezt a fáradságos és veszélyekkel teli utat.

18

Muncso palotája

Hadzsi Szmion odabent gubbasztott, míg Ivancso az üreg bejárata előtt maradt, hogy a napsütésben megszáradjon, noha a nap már alkonyodott. Hadzsi Szmion az üreg mélyéről egyre biztatta Ivancsót, hogy tartson mindent szemmel, és percenként kérdezgette, nem lát-e valakit, akár az onbasit, akár mást.

Ivancso egyre azt válaszolta, hogy nincs sehol senki. Komor hangulatban volt.

– Ivancso, mondd meg az igazat: te készítetted a proklamációt?

– Ne aggódj, testvér.

– Meg ne járjuk, hé!

– Nem.

– De akkor minek menekültünk ide? – kérdezte Hadzsi Szmion.

Ivancso mélabús pillantást vetett barátjára.

– A nép vértanúi vagyunk – mondta halkan.

Hadzsi Szmion csodálkozva nézett Ivancsóra.

– De hát itt fogunk aludni?

– Azt mondom, hogy aludjunk itt – felelte Ivancso.

– De nem jönnek ide fenevadak?

– Nem jönnek – felelte Ivancso.

Aztán kis ideig hallgattak.

– Igen, nem jönnek fenevadak, de jöhetnek medvék, persze csak éjszaka... Ha én is író lennék, mint te – motyogta Hadzsi Szmion önkéntelenül, miközben az üreg boltozatát nézegette –, leírnám az életemet...

Most mi olyanok vagyunk, mint Genovéva és gyermeke a barlangban, tudod-e?

Ivancso nem válaszolt. Figyelmesen hallgatózott.

– Mit hallgatózol?

Ivancso intett neki, hogy hallgasson.

Erre mindketten visszafojtották lélegzetüket.

Omladozó homok zaja hallatszott. Mintha valami fáradságosan fölfelé kapaszkodna a szakadékban, és nyilvánvalóan az üreg felé törekedne. A homok omlása pillanatról pillanatra közelebbről hallatszott. Ki lehetett? A két menekülő nem mert odanézni; hevesen vert a szívük, és szemüket a bejáratra meresztették. Egy vadállati bőgéstől égnek meredt a hajuk; a homok és az agyag omlása apró kavicsok hullásának hangos zajával párosult. Nyilván a láthatatlan léptek okozták mindezt. Megint tagolatlan hang hallatszott, rút és tompa bőgés, mint a bezárt baromé vagy erdei vadé és megint a száraz föld omlása és megint a szakadékba sebesen leguruló kavicsok csattogása.

– Jönnek! – suttogta Hadzsi Szmion.

A bőgés alvilági lihegéssé változott, s kis idő múlva szörnyű morgássá.

– Fenevad! – kiáltotta Hadzsi Szmion, és Ivancso háta mögé bújt.

Hirtelen Ivancsónak mentő ötlete támadt. Elhatározta, hogy megijeszti az állatot: kitátotta a száját, szörnyen kimeresztette a szemét, mint egy vértanúságot szenvedő, összeráncolta homlokát, rútul elferdítette alsó állkapcsát és olyan szörnyű, tagolatlan hangot adott, amely a medve bőgésének, a szamár ordításának és a farkas üvöltésének a keveréke.

Visszhangzott az üreg, és utána az egész kietlen hely.

Hadzsi Szmion teljesen elképedt. Hasztalan integetett kétségbeesetten Ivancsónak, csipkedte a könyökét, döfködte a hátát, hogy hallgasson, hiszen meghallhatja az onbasi. Ivancso egyre csak üvöltött, szeme kidagadt a félelemtől, s arca már nem hasonlított emberi archoz... a Balkán hegység völgyei visszhangoztak.

Hadzsi Szmion megsemmisülten gubbasztott.

Egyszer csak egy fejhez hasonló valami bukkant fel a bejáratban, és körülnézett. Ez a fej emberi fej volt, de elborzasztó. Beesett, vadállatias arca, amelyben két őrült szem villogott, forgott és vadul kidülledt, hegyes, kificamodott állkapocsban végződött; s ebből nyál csöpögött, mint a kérődző állatok szájából; a haja nyíratlan, összetapadt, s hosszú, szikkadt, szürke varkocsokban fityegett a nyakába és az arcába. Ez a fej a pestishez hasonlított, úgy, ahogyan a gyermekek képzelete ábrázolja.

Szörnyű látvány volt. Ez a vadállati tekintet rávigyorgott Ivancsóra.

– Az őrült! – kiáltott fel.

– Muncso! – kiáltotta Hadzsi Szmion.

Az őrült még egyre vigyorgott a bejáratban, és vendégeit nézte.

Ők ugyanis nem tudták, hogy ezt az elhagyott üreget egy ideje az idióta pihenőhelyül választotta, s délutánonként elhagyta a kolostort, és idejött, hogy a hűvösön aludjék.

– Hogy az ördög vigyen el, Muncso, mit csináltál? – kérdezte savanyú mosollyal Hadzsi Szmion, mert

akaratlanul is olyan baleset történt vele, amelyet semmiképpen sem kívánt Ivancso Jota tudomására hozni!

Kicsit locsogó volt ez a Jota!

– Megver! – üvöltötte Muncso, az üreg felé csúszva.

Ivancso elborzadva nézte Muncsót.

– Ártalmatlan ember, csak nem félsz tőle?

– És ha feljelent minket? – kérdezte Ivancso.

– Jól mondod – felelte elgondolkozva Hadzsi Szmion –, lehet, hogy spion.

De Muncso rá se hederített minderre. Besompolygott palotájába, amelyet az idegenek minden ceremónia nélkül elfoglaltak, s akikkel egyébként barátságban volt. Muncsónak ez a familiáris viselkedése ismét helyreállította a két menekülő bizalmát.

– Nem ad fel bennünket, ártalmatlan ember – mondta Hadzsi Szmion, kíváncsian nézegetve Muncsót, aki szemét kidüllesztve kezét tördelte, fejét forgatta.

„Vigyen el az ördög, Muncso, mit csináltál?" – mondta magában Hadzsi Szmion, és savanyúan mosolygott.

Ivancso Jota is megnyugodott, sőt már kíváncsian nézegette a fenevadat, amely olyan Krali Markóhoz méltó, félelmetes hangokat csikart ki belőle; Ivancso mindeddig nem is sejtette, hogy képes rá, és maga is csodálkozott rajta.

Muncso is barátságosan nézte őket. Kérődzött, forgatta a szemét és a fejét, vigyorgott vendégeire, örült a megtiszteltetésnek. Hirtelen Ivancsónak eszébe jutott, hogy küldjenek Muncsóval a kolostorfőnök atyának levelet, amelyben arra kérik, küldjön nekik kala-

pokat, sarukat, kenyeret, és értesítse titokban az övéiket. Hadzsi Szmion helyeselt.

– Meg fog verni! – üvöltötte Muncso, meghallván Amvroszie atya nevét.

– Nem fog megverni, Muncso – mondta Hadzsi Szmion, és egy szelet papirost meg ceruzát adott Ivancsónak.

– Írd meg te, én csupa sár és rohadék vagyok, micsoda szamár élet! – mondta Ivancso siralmas arckifejezéssel.

– Nem, nem, írd te meg papi betűkkel, Amvroszie atya orosz, és csak oroszul olvas. Én sok oroszt hallottam beszélni Moldvában, de nem tudok oroszul írni – mondta Hadzsi Szmion.

Ivancso helyeslően, szinte gőgösen bólintott, és megírta az orosz levelet, majd hangosan felolvasta, és pillantásával barátja jóváhagyását kérte.

– Én is ugyanezt írtam volna – mondta Hadzsi Szmion, de megjegyezte, hogyha elfogják ezt a levelet, amely a tetejében még oroszul is van írva, a dolog balul fog kiütni, és Ivancso neve alá a magáét is aláírta (Hadzsi Szmion teljes neve így hangzott: Hadzsi Szmion Hadzsi Kunin Kondracsioglu, de szokása szerint így rövidítette: H. Szmion K.).

Íme a levél tartalma és formája:

Főtisztelendő Amvroszie atya, add ránk áldásodat!

A török üldöztetés és egyebek okából elrejtőzénk a fehér üreg odvában (amely találtatik, mint annak Szentséged is tudója, hol), és kérjük minden módon és igaz szívvel törekedjék megmentésünkre, bátorkodván az Istennek

kedves (ma szintén itt levő) Muncso nevű ember által küldeni nekünk ma este sötétedés beálltakor egy pár lábbelit, vagyis javakat, kenyeret és két fezt (ha nem volnának, igyekeznék küldeni nekünk két kalapot, vagyis bőrkucsmát) és adná tudtul otthonainkban, hogy élünk és egészségesek vagyunk, és ne féljenek, mert ártatlanok vagyunk ésatöbbi.

És vedd tudtul, hogy nagy veszedelmeket szenvedtünk hajótörés, az átkozott kígyó és egyéb bajok okán, de Főtisztelendőséged imája által a győzelem megadatik nekünk.

Áldja meg
engedelmes gyermekeit
Joan Jotov
H. Szmion K.
(Szigorúan bizalmas.)

Ekkor Muncso felé fordult, hogy megbízza a fontos követséggel.

– Meg fog verni! – kiáltott fel ismét Muncso, s szemét a levélre düllesztve, a fejét forgatta.

Végül is rábeszélték Muncsót, vigye el a levelet, meggyőzvén arról, hogy az van írva benne, hogy az igumen ne verje meg Muncsót.

Az idióta kiment palotájából.

A két barát egyedül maradt, és várakozott.

19

Mironovszki segédtanító

Mironovszki segédtanító nem több huszonöt évesnél, szikár, békés és nagyon szégyenlős ember. Némelyek azt mondták, hogy fülig pirul, ha fiatal nőkkel találkozik, de különösen akkor, ha Jeronim csorbadzsi kapuja előtt halad el, ahol naponta a csorbadzsi elkényeztetett lányai bámészkodnak. Egy alkalommal néhány szót is váltott a legnagyobbik lánnyal; és íme, hogyan: elhaladva az ajtó mellett, a leány udvariasan köszöntötte:

– Sok szerencsét, Mironovszki úr.

– Jó szerencsét, hölgyem! – válaszolta Mironovszki, s fülig pirulva gyorsan ellépett.

Noha szégyenlős, Mironovszki segédtanító nagyon gondosan öltözködik, minden szombat este formára tette a fezét. Vasárnap, korán reggel, templomba menet előtt megborotválkozott, hogy finom legyen az arcbőre, ünnepnapokon új gyapjúnadrágját hordta, hozzá éllel (nagy ládájában egész héten át nyomaték alatt tartotta), esténként kitisztította a cipőjét, sok bozát[12] ivott, hogy bővérű legyen, és rendszeresen látogatta a politika vezető egyéniségeit. A legtöbb tiszteletet Karagjozoolu iránt tanúsította.

– Hogy szolgál az egészséged, tanító? – kérdezte jóindulatúan a csorbadzsi.

12 Kölesből erjesztett üdítő ital.

– A legjobban, köszönöm – válaszolta engedelmes mosollyal a segédtanító.

– Hogy s mint vagy a lurkókkal? Szófogadók-e?

– A legjobban, köszönöm.

– Az én léhűtőm, Gogo, tanul-e? Hogy áll tehetség dolgában?

– A legjobban, köszönöm.

A segédtanító nagy ünnepeken a tanulókat az előkelőségek lakásaiba vezette, hogy a szent ünnepen dallal köszöntsenek rájuk. Megállt az udvar közepén s a gyermekekkel együtt dörgő hangon rágyújtott a dalra, amelyet esetenként maga szerzett. Az előkelőségek egyrészt ezért nagyon kedvelték, másrészt azért is, mert mindig felállt előttük, ha dohányzott, a pipát tüstént a zsebébe dugta.

A segédtanító hallgatag ember és nagyon titoktartó, ezért Gatju tanító csak reá bízta a zendülésre biztató leveleket és újságokat, amelyeket Bukarestből kapott. Mironovszki segédtanító senkinek sem olvasta fel ezeket a leveleket, kivéve Szolomonija nővérnek titokban, ő titokban továbbadta Evlampija nővérnek, Evlampija nővér még nagyobb titokban Evgenija Polidora nővérnek, az a legnagyobb titokban közölte valamennyi világi rokonával, akik ugyancsak titokban már megmondták a csorbadzsiknak, hogy ki kell adni az útját az igazgató tanítónak, mert titkos összeköttetésben áll a bukaresti komitéval.

Mihelyt megérkezett az iskolába, sietett elrejteni a veszélyes iratokat. Először is áthelyezte őket a polcról az alsó szekrénykébe, az alsó szekrénykéből a fal menti lóca alá, de mivel még mindig nem volt nyugodt felő-

lük, kivette és eldugta őket odakint a lépcső alá, onnan a kerti gyom közé, a gyom közül a temető kerítéséhez rejtette őket, Armenko csorbadzsi deszkasírjának szentképe mögé. Ez okból Mironcso később nagyon szellemesen azt mondta, hogy Armenko csorbadzsi, amíg élt, elárulta a hazafiakat, de holtában rejtegette őket.

Alighogy visszatért a temetőből, megpillantotta szemközt Sztavri pópát.

20

Sztavri pópa apó

Igaza volt a Szentföldön járt Ripszimija anyónak, aki nem hitt Kalisztnak, az öreg tanítónak, amikor azt állította, hogy a papok is Krisztus apostolai a földön. Valahányszor a templomba ment, elnézte az oltárra festett tizenkét apostolt, ahogy a felhők közt lebegnek, és hasztalan kereste a legcsekélyebb hasonlóságot is jámbor, viaszszínű arcuk, nyírott szakálluk, aranyos porfírmellényük és Sztavri pópa csőszábrázata, ibolyakék orra, deliormáni szakálla és fehér cérnával megfoltozott, elnyűtt csuhája között. Ezenkívül, hogy is tudott volna Sztavri pópa megfogódzkodni a felhőkben, hiszen olyan súlyos ember volt, hogy a szamár roskadozott alatta, amikor a szőlőbe vitte, és alig vánszorgott, pedig a pópa dühösen döfködte ollója hegyével! Amikor Sztavri pópa apó hozzájuk ment vizet vagy házat szentelni, olyan erővel locsolta meg a szenteltvízhintővel Ripszimija anyó homlokát, hogy a víz

egészen elöntötte az arcát, s mert nem látott, kezet csókolni sem tudott neki. Aztán ha leült, hogy megigya a kávéját, egy árva szavacskát sem ejtett a kegyes dolgokról, hanem mindig ugyanazt, például, hogy ha Isten is akarja, a papnénak megint lesz gyereke, vagy hogy a tavalyi bora megsavanyodott, vagy hogy Partenij pópa eltulajdonított a pénzből, amelyet gyónáskor gyűjtött a társulati számla javára, vagy hogy a minap Szeljamszaz ismét túlfőzte a törkölypálinkát, de nem tett hozzá elég ánizst, ezért ha vizet tölt hozzá az ember, nem képződnek benne fehér felhők.[13]

Sztavri pópa apó, mielőtt papnak ment, nyereggyártó, majd fegyverkovács volt. Most a hatvan felé járt. Sok gyereke, hajduthoz illő bajusza és gyönyörű hangja volt, különösen nagy ünnepeken, de még inkább, ha egybeestek a csorbadzsik névnapjaival; ilyenkor Sztavri pópa tiszteletükre olyan édes búval olvasta az evangéliumot, hogy egészen átszellemült, és kissé áthangolta az „Álmot álmodtam, ó, anyám!" motívumát, amelyet rendszerint Szeljamszazzal együtt énekelt a kertben. Általában Sztavri pópa apó nagyon tisztelte a csorbadzsikat, és amikor sírjukba kísérte őket, felöltötte legszebb ruháit, és áhítattal énekelt minden temetési imát. Úgy látszik, ez adott alkalmat az éles eszű Hadzsi Ahilnak, hogy azt mondja: „Valahányszor szegény ember hal meg, a papok csak olvassák az éneket, de amikor gazdag, azt is éneklik, amit olvasni kéne."

13 Az ánizspálinka, ha vizet öntünk hozzá, olyan lesz, mint a tej.

Sztavri pópa apó nagyon szigorú lelkész volt, gorombán félbeszakította Hadzsi Atanaszi templomi énekét, az „Izse heruvimi"-t, ha nagyon elnyújtotta, a templom minden sarkában tömjénezett, félrelökdösve a népet, de valahányszor észrevette, hogy valaki nem hajol meg a füstölő előtt, durván rámordult:

– Hajolj meg, szamár!

Ezért szörnyen gyűlölte a „voltaire-iánusokat", akikről Hadzsi Atanaszi sok förtelmességet összehordott neki; éppígy gyűlölte az újonnan jött protestánsokat, és az általuk hirdetett evangéliumot, amelyet voltaire-iánus eredetűnek tartott. Egy nap az „Istenfélelemmel" után az ikonosztáz ajtajából kikiáltott:

– Áldott keresztények! Mondok nektek valamit, és ti meghallgassátok! Anatéma arra, aki a bálványimádókhoz jár, és evangéliumukat olvassa! Az igazhitű evangéliumot Istennek e templomában olvassák szláv nyelven: ezen a nyelven beszélt az Úr is. Ámen.

Ma Sztavri pópa apó látogatóban lehetett Nisztor apónál, mert az orra kissé jobban kivörösödött. Amikor megpillantotta a segédtanítót, aki felbukkant a temető felől, feléje indult, és dörgedelmesen ráripakodott.

– Mit kerestél ott a sírnál, tanító? Csak nem ittál ecetet a korsókból, mint a Pistikovék fattya? Hogy égette volna meg a tűz gyermekkorában! Igaz, ami igaz, az ecet javítja a hangot... Emlékszem Atanasz tanítóra, de ő nyers tojást ivott, mielőtt a templomba ment; szép hangja volt az átkozottnak, a szép hang pedig Isten adománya, de meghalt, és vámpírrá változott... Uram bocsá! Hahaha! Szeljamszaz, verné

agyon az Antikrisztus, pert indítok ellene, tudod-e? Elvette a kenyeremet: megkeresztelte Tariljom fehér macskáját, Négerke nevet adott neki... Hé, láttad-e Tariljom fényképét? Karasztanov kávézójában dobták oda neki!... Disznók a mieink, de Tariljom is nagy disznó... Gyere, segíts nekem a vecsernyén... A te Nisztor apódnak úgy éget a pálinkája, mint a cigány csókja, aztán menjen az emberfia és celebráljon vecsernyét; gyere és segíts nekem! Hol a te voltaire-iánusod? Miért vagy olyan sápadt? Hideg lel? Igyál ürmöt, az Avraméból, önts fel ma este jól a garatra, de ha nem múlna el, gyere pópa apódhoz, hogy rád olvasson... Biztosan rontás bánt.

De Mironovszki segédtanító nem hallotta a pópa utolsó szavait; dermedten nézte Juzuf tizedest, aki belépett a kapun.

– Hol van a főtanító? – kérdezte Juzuf lihegve.

– Nincs itt – felelte Sztavri pópa –, ez a segédtanító.

– Tanító? Gyere, uram, a konakba – mondta a tizedes, le a kapuhoz tuszkolva a remegő segédtanítót.

Juzuf, aki megorrontotta, hogy valakit fel fognak akasztani, úgy gondolta, hogy semmi esetre sem tér vissza tanító nélkül.

– Megint valami voltaire-iánus dolog – motyogta Sztavri pópa, nyakába vette a stólát, és a templomban hamarosan felharsant ájtatos hangja.

21

Micso Bejzade

Micso Bejzade csorbadzsi csupán két embert tisztelt igazán ezen a világon: Mironcsót, aki a keleti kérdésről beszélt neki, és a nagyra becsült tanítót, Klimentet, aki lángoló szavakkal írta le Oroszország nagyságát. Ugyanis Micso bátya valósággal istenítette Oroszországot, és orosz kezet látott a világ minden politikai eseményében: a mexikói forradalomtól, amely Gorcsakovnak Konstantinápoly bevételére irányuló, ki tudja, milyen, gigantikus tervébe illeszkedett, Hadzsi Dimitâr szabadcsapatáig, amelyet, ki tudja, milyen, Pétervárról küldött orosz tábornokok vezettek, hogy tanulmányozhassák a Konstantinápolyba vivő utat. „A dicső Martin Zadek jövendölései" című könyv, amelyet a múlt században oroszul nyomtattak, és amely valamilyen titokzatos módon került a kezébe, azt a meggyőződést gyökereztette meg benne, hogy Törökország hamarosan elbukik. Micso bátya betéve tudta az egészet, és részleteket olvasott fel belőle Dzsako kávézójában, hogy megerősítse azokat az állításait, miszerint a nagy Oroszország szükségképpen el fogja űzni a törököket. Egyszer a bég meglátta nála a falon Miklós cár arcképét, és megkérdezte, kicsoda az.

– Ivan apó, „az örökös", efendim – felelte Micso bátya.

Nem kell mondanunk, hogy Micso bátya szentül hitte, Oroszország legyőzhetetlen, és mindenki emlé-

kezett, hogy tavalyelőtt a vizsgán keményen megdorgált egy tanulót, aki a tételek közül a krími háborút húzta. A tanuló belefogott az esemény elbeszélésébe, és olyanformán adta elő, mintha Oroszországot legyőzték volna.

– Tévedsz, fiacskám, tévedsz! Eriggy, és vedd vissza a tandíjat a tanítótól: Az oroszokat sohasem győzték le!... – De aztán, amikor betértek a tanítói szobába, a megsértett tanító a történelemkönyvvel a kezében bebizonyította, hogy Oroszországot Szevasztopolnál legyőzték. Attól fogva a tanító vesztett a tekintélyéből Micso csorbadzsi szemében; a csorbadzsi keresztülvitte, hogy iskolai gondnoknak választják, és a tanítónak a következő évre nem újították meg a szerződését.

Ameddig Kliment tanító (egy orosz szeminarista, akit azóta a csorbadzsik közt támadt ellentétek miatt kizártak) tanítóskodott, Micso csorbadzsi gyakran egybegyűjtötte néhány barátját, és az iskolába mentek. Ott Európa térképe elé vezette őket, és színlelt együgyűséggel így szólt:

– Minko, ez a sárga Franciaország, az az ibolyakék Anglia, az a zöld pedig Ausztria.

– Hát Oroszország hol van? – kérdezte Minko bátya.

– Ez meg Dánia – folytatta Micso bátya, színlelve, hogy megsiketült.

– Hát Oroszország? – kérdezte egy másik.

Micso bátya ünnepélyesen körültekintett, könnyed mosollyal, fontoskodva hívta Kliment tanítót, aki megjelent üdvözlésére:

– Tanító, tanító, gyere, mutasd meg, hol van Oroszország!

Erre a tanító még az ajtóból sastekintetet vetett a térképre, s karlendítve nagy kört írt rá.

– Félelmetesen nagy! – mondták valamennyien.

Micso bátya rájuk kacsintott.

– Tanító, hány millió lakosa van Oroszországnak? – kérdezte Micso bátya talán századszor, amikor betértek a tanítóhoz egy csésze kávéra.

– 1862-ben hetvenkétmillió volt – felelte a tanító.

– Azóta el kellett érni a százmilliót – jegyezte meg Micso bátya.

– Hát Pétervár nagy város-e?

– Az egyik első európai főváros.

– Hát Cárszkoje Szelo... Ott lakik a cár?

– Ott, nyáron.

– Ugyan miféle faluról beszélsz, pompás palota lehet! – mondta Petâr bátya.

– Hát katonája mennyi van? – kérdezte Micso bátya lelkesen.

– Háború idején egymillió bátor katonát mozgósíthat!

– Anyám! Mekkora hatalom! – mondta Minko bátya.

– Tévedsz, Oroszország ötmillió katonát is küldhet Törökország ellen! – vágott vissza Micso bátya tüzesen.

– Az egész orosz nép felkelhet, mint 1812-ben a nagy Napóleon Bonaparte és az egész Európa ellen! – mondta lelkesen Kliment tanító. (A tanító, aki egyébként flegmatikus vérmérsékletű ember volt, tűzbe jött,

mihelyt Oroszország került szóba, és akkor ódákat szavalt Derzsavintól vagy Lomonoszovtól.)

– Törökország egy napig sem tudna ellenállni! – kiáltott fel Micso bátya.

– Oroszországot a gondviselés arra rendelte, hogy elfoglalja Konstantinápolyt! – mondta izgalomtól sápadtan a tanító, és szavalni kezdte Homjakov versét:

Magasra raktad fészkedet,
Dicső éjszakai sas,
Szélesre tártad szárnyadat,
Magasra szállsz az égbe!

– Ezt Martin Zadek is megjósolta: Konstantinápolyt, a török szultán fővárosát, a legcsekélyebb vérontás nélkül elfoglalják. A török államot teljesen feldúlják, éhség és pestis vet véget a nyomorúságoknak, és önmaguktól a legsiralmasabb módon elpusztulnak! – szavalta gyorsan és tüzesen Micso bátya, ujjaival dobolva az asztalon. A tanító, kezét a levegőbe emelve, rákezdte:

És várják a megláncolt testvérek
Mikor hallják meg hívásodat
Hogy szárnyaidat mint ölelést
Kiterjeszd gyönge fejük fölé!

Micso bátya felállt, és így folytatta:

– Ó, Gdansk! Dicséretre méltó, istenfélő és urának hűséges város! Te a hírnévnek olyan magas fokára lépsz, hogy egész Európa bámulni fog. De ti, szeren-

csétlen törökök! A görög Weissenburgot és egész Magyarországot önként feladtátok. Egy idő múlva mindenki elfelejt benneteket. Mecseteiteket elpusztítják, bálványaitokat és alkoránotokat eltüntetik a föld színéről. Mohamed! Te keleti Antikrisztus! Időd elmúlt, sírodat felégetik és csontjaid hamuvá foszlanak... Liliom, Franciaországról beszélek...

Ó, emlékezz rájuk, éjszakai sas!
Küldd el nekik zengő üdvözleted!

– folytatta tragikus arccal Kliment tanító.

S így ez a verses és prózai párbeszéd a két tüzes hazafi között a jelenlevők nagy lelkesedésére mindaddig tartott, amíg az iskolai csengő nem jelentette, hogy kezdődik a tanítás.

Most Micso bátya kissé szomorú volt, mert vendége, Nikolaki csorbadzsi, a nagy törökbarát, ellentmondott neki, és Angliát dicsőítette. Micso bátya hasztalan tüzelt és rikoltozott ádázul, Nikolaki csorbadzsi közömbösen szívta a csibukját, és fortélyosan bizonygatta, hogy a török hadsereg minden tekintetben felülmúlja az oroszt, és egészen porosz rendszer szerint van kiképezve. Erre Micso bátya ingerülten azt válaszolta, hogy Törökországot még Hadzsi Dimitâr csavargói is Mekkába kergetik porosz kiképzésével együtt; de szörnyű méregbe jött, amikor a könyörtelen Nikolaki azt a megvető észrevételt tette, hogy a bujdosók csak suhancok, akiket két török katona is szétszór, csak merészkedjenek elébük. Erre

Micso bátya ráripakodott, hogy ezeknek a „suhancoknak" parancsnokai orosz tábornokok, és hogy...

Kinyílt az ajtó. Belépett Mial Pandurin, a csősz, és felszólította Micso bátyát, hogy jöjjön a konakba, ahová a bég a többi csorbadzsit is összehívta, hogy ítélkezzenek a Varlaam-komité ügyében. Amikor Pandurin eltávozott, Nikolaki csorbadzsi kárörvendezve megjegyezte: „Lám, miféle ostoba Varlaam-félék vállalkoztak az öt évszázados török birodalom megdöntésére! Elment a józan eszük!"

– Nikolaki! – üvöltötte haragtól elzöldülten Micso bátya –, téged még elvisz az ördög! Az Úr valamikor halászokat és ökörhajcsárokat választott ki a világ megváltoztatására, és nem olyan filozófus szamarakat, mint te!

Azzal gyorsan kiment az ajtón, faképnél hagyva zavart és leforrázott vendégét.

22

A mexikói ura

A konak tornácán, a kútfőnél, a falak mentén húzódó lócák gyékényein azok az előkelőségek és csorbadzsik ültek sorban, akiket az aga (így hívták a szultán főképviselőjét ebben a városban) hívott össze Varlaam Koprinarka nagy fontosságú és aggasztó ügyében, akit lázító proklamáció terjesztése miatt letartóztattak.

Az aga (bég volt) hosszú borostyánkő szipkával a

szájában a díszhelynek kijelölt sarokban, puha matracon ült az elmaradhatatlan, diófából készült ládikó előtt, amelyen hengeres foszfor tintatartó, nádból metszett török írótoll és papiros volt kirakva.

A bég öregember, aki belerokkant a sok pálinkaivásba és ópiumszívásba, feje nagy, termete alacsony, teste töpörödött és a szakálla teljesen fehér; az arca száraz, hosszúkás, színe és kifejezése ázsiai, hosszú ráncok barázdálják és himlőhelyes; zavaros, szürke szeme eltűnt puffadt szemhéja alatt; szokatlanul nagy és görbe orra a szája fölé lógott két széles, tubáktól megfeketedett orrlyukkal; a tubák sötétsárgás színt adott a bajuszának.

Ha a bég nem volt részeg és nem volt rosszkedve valami miatt, szeretett zeke nélkül, ingujjban és mellényben kijárni a konakból, és a piactéren sétálgatva minden boltostól kérdezett valamit (ezt a nemes lelkű szokást valamilyen vezírtől tanulta el), vagy egy fonott székecskén üldögélt Hadzsi Ahil borbélyműhelyével szemben, aki bolgárul harsányan szidta őt és prófétáját, de a bég csak hangosan nevetett Hadzsi Ahil éles eszű tréfáin, amelyekből semmit sem értett.

A bég, ahogy nemrég mondtam, noha bég volt, nagyon egyszerűen viselkedett, és valahányszor találkozott az utcán az eszelős Doszival, megállította, jóindulatúan kikérdezte, és egy petákot adott neki. Rendszerint „gyermekem"-nek nevezte. Nem kisebb emberszeretetet tanúsított a kutyák iránt is, amelyek tucatszám követték: a mészároshoz vezette őket, és meg sem kérdezve a tulajdonost, levágta a legszebb darabot az ürü nyakából és odavetette nekik (persze

előzőleg felszeletelte, hogy ne marakodjanak rajta), s így szólt hozzájuk: „Egyetek, gyermekeim!" Ezért a megboldogult Nikifor pópa meghatottan azt mondta: „A bég, bár hitetlen, sokkal könyörületesebb a felebarátaival, mint a bolgár ember." Ennek okán a bég népszerű volt, és a gyerekek félelem nélkül közeledtek hozzá, hogy megnézzék borostyánkő szipkáját, ő pedig gyermekszeretően azt mondta nekik: „Jól van, gyermekeim!" Sőt Szent Iván napján megengedte a csorbadzsiknak, hogy ruhástul megfürösszék a piactéri kútnál, pedig vihogott a hidegtől és örömében, majd utána gazdag lakomát rendeztek tiszteletére; de amikor az onbasi azt a tiszteletteljes megjegyzést tette, hogy viselkedése híjával van a méltóságnak, haragosan rámordult: „Hallgass, te kutya, ez egészséges!" Egyszer meg halálra verte Emeksziz-agát, a gazdag törököt, mert az fegyveresen ment keresztül egy bolgár településen. A tisztaságot is szerette, de sajátságos módon, mert szemétdombok borították a piacteret, a moslék pedig elöntötte a csermelyeket, ő azonban egy szót sem szólt; de ha nyáron eldobott dinnyehéjat pillantott meg, nagyon méregbe jött, és ha bárki került is a szeme elé – csorbadzsi, pópa, tanító vagy török –, megparancsolta neki, hogy vegye fel, és dobja a város végén lakó Bazajtovék szederfái mellé. Egy napon a tudására büszke Joszi apónak parancsolta meg ezt, aki attól fogva a török birodalom halálos ellensége lett! Ezt hát mindenki megcselekedte, mert különben a nádpálca, amelyet Mekkából hozott magának (ami miatt Hadzsi Szmion a pálcát „mexikóinak" nevezte), könyörtelenül táncolt a hátukon. Szörnyen gyű-

lölte az éjszakai részegeket, és könyörtelenül elverte őket mexikói pálcájával, ezért szolgálattevői is nagyon szigorúan bántak a részegeskedőkkel. Egyszer az éjszakai őrjárat rendőrei egy sötét zsákutcában heverő részeget találtak. Összerugdosták és talpra állították. Rémülten ismerték fel benne főnöküket, a béget! Azóta Bojcso Znajnikov „új Harun al Rasid"-nak nevezte. Egyébként Harun al Rasidnak, ha részegségéből harmadnapra magához tért, dühöngő hangulata támadt. A konak udvarára vitette a hátralékos kisadófizetőket, és megparancsolta, hogy somfa bottal mindegyiknek huszonötöt üssenek a talpára, mert másnapossága hamarább elmúlt a szerencsétlenek jajgatásától; ugyanígy jártak azok is, akiket éjszaka idején illetlen kalandokon kaptak rajta; ilyenkor kényszerítette az illetőt, hogy huszonnégy órán belül nősüljön meg, ha nem – a somfa botok ott áztak a csorgó kút medencéjében. De mi történt egy ízben? Egy ismeretlen idegent, aki átutazott a városon, arra kényszerített, hogy feleségül vegyen egy vénleányt, akit maga a bég választott ki neki. De hamarosan kiderült, hogy az idegennek a lakóhelyén makkegészséges felesége és négy gyermeke van. Ez nagyon megnevettette a béget, sietett elválasztani az új házasokat, és a „menyecskének" huszonöt könyök mintás gyapotvásznat ajándékozott.

A bég nagyon igazságos bíró volt, s ha valami bonyolult ügyben sokat kellett bajlódnia, mexikói pálcájával könyörtelenül elkergette a pereskedőket. Különösen akkor jött méregbe, ha valamelyikük a törvény valamelyik cikkelyére emlékeztette, amely mindig ott

hevert a diófa ládikón: ilyenkor felállt, felszólította a peres felet, hogy üljön a helyére, és azt mondta:

– Parancsolj, uram! Ha jobban tudod, mint én, parancsolj!

De mert a fél nem fogadta el a megtiszteltetést, a bég ráordított:

– Hordd el magad, te átkozott!

De mind a mai napig, sem amikor Moszulban, sem amikor Kârk Kliszijában, sem amikor Trebinjában volt zabitin,[14] sohasem fordult elő, hogy politikai ügy kerüljön elébe. Nagy zavarba jött, amikor ma délután Szeljamszaz nagy lihegve jött, és elhozta neki Varlaam Koprinarka proklamációját. Szeljamszaz hozzátette, hogy Varlaam kapujáról szedte le, ahová valószínűleg Varlaam maga ragasztotta ki, hogy lázítsa a népet. S amikor az onbasi ez alkalomból közölte vele, hogy a városban is komitétagokat gyanít, akik Bukarestből valók, a bég dühbe jött, tüstént elrendelte, hogy hívják össze az előkelőségeket, őrizet alatt vezessék elő a proklamációk terjesztőjét, és csukják be a feljelentőt.

Az onbasi pedig, miután szemügyre vette a proklamációt, mindenütt azt beszélte, hogy Totju vajda arcképe is rajta van.

14 Rendőrségi tisztviselő a török időkben.

23

A tornác

Mély csend uralkodott a tornácon, ahol az előkelőségek ültek sorjában, valamennyien.

Közvetlenül a bég mellett ott ült a nagy hasú, termetes Karagjozoolu csorbadzsi, aki ha lépkedett, olyan volt, mint egy hegy, amely helyet változtat.

Mellette ült a hosszú, szikár Matej apó, vagy „gonosz szolga", ahogy nevezték, aki az utakat járva, egyre templomi éneket dalolt, és kétszer jutott csődbe.

Matej csorbadzsi mellett a hájas Kojcso csorbadzsi ült, akit kétszer kergettek el falusi megbízotti hivatalából, de a csorbadzsi rangot nem vesztette el, és egész nap a konakban üldögélt. – Nem éreztem jól magam, ha nem puhatolom ki, mi a helyzet a konakban – mondogatta. Pocakos volt, szüntelenül izzadt, és nagyszerűen járta a török táncot.

Mellette Micso Bejzade csorbadzsi ült szemüveggel az orrán és bő buggyos nadrágban.

Hátrább Gerdan csorbadzsi, pantallóban, vézna, hosszú bajszú férfi, a legkiválóbb lovas, érződött is rajta a szaga. Ha beszélt, állatiasan vadul düllesztette a szemét, mintha azt mondaná beszédtársának: feküdj, hogy leöljelek.

Mellette egy óriásnak látszó buggyos nadrág ült. Az apró szikár emberke, aki birtokolta, a Dimo Liszica apó nevet viselte, gyászosan tekingetett az ég felé, és mély gondolatokba merülve szopogatta a csibukját. Pártfogója az egyháznak. Kellemetlen hírek

keringtek róla, például, hogy valamikor nagy szipolyozó volt és a szegények verítékéből táplálkozott. De ez nem látszott az arcán, ahogy Kojcso csorbadzsién sem.

A sor végén Dimitâr Tekerlek vagy egyszerűbben Miteto ült. Ő új csorbadzsi volt, egyre dörzsölte a kezét mosolyogva, és ha a bég ránézett, bólogatott, és azt mondta: igen, efendim.

Szemközt egy másik sor csorbadzsi ült. Köztük szembeötlött Csacso Kurte felpuffadt, duzzadt arca. Piszkos, kényelmes fezt viselt, halottak napján összegyűjtötte a zsemlét meg a főtt búzát, s azzal táplálta gyermekeit, a mészárostól meg bárányzsigereket vitt nekik, és az emberek azt hitték, hogy a macskáinak viszi. Csak egymilliója volt.

Fratju csorbadzsi (nem Fratju úr), hanem az, akihez tizenhat évvel ezelőtt látogatóba jött a filibei[15] pasa, amikor átutazott a városon; Fratju csorbadzsi ma is ennek a dicső múltnak az emlékéből él, és ez volt az ő külön időszámításának a kezdete.

– A pej kancát Dzsemál pasa előtt egy évvel vettem.

– Az én Nikolcsóm két hónappal és három nappal Dzsemál pasa után született.

– Ezeket a csizmákat akkor talpaltattam meg, amikor Dzsemál pasa fogadására készülődtünk. Mondhatom, hogy tartósaknak bizonyultak.

Pavlaki, aki mindig arra várt, hogy a bég másfelé forduljon, két-három szót motyogott, és megint Fratju csorbadzsi válla mögé búj t. Nagy hájas arca

15 Plovdivi.

volt, borostyánkő szipkája, és igen zavaros fogalma volt a lelkiismeretről.

– Kár, hogy Kaliszt tanító nagyon tanult és tisztességes ember, de nincs lelkiismerete szegénynek – mondta az öreg tanítóról, akiről voltaképp azt akarta mondani, hogy nincs se pénze, se vagyona.

Hadzsi Ivan Karaburun, első csorbadzsi, akinek kifakult zöld mellénye kétszer látta az Úr sírját, és több százszor a török bíróságot. Ennek okából a kádit minduntalan kirázta a hideg, ha zöld mellényes emberrel találkozott. De az igazságosság megköveteli, hogy elmondjuk, sohasem esküdött hamisan a bíróság előtt, egy kivétellel, de az is csak egy zabostarisznya miatt történt.

Hadzsi Encsu, az örökös iskolai gondnok, akinek olyan a hangja, mint Polüphemoszé, de nem ismeri a retorikát. Ez nem akadályozta abban, hogy fáradozzék az iskola dicsőségéért. Egy nap részt vett egy retorikai órán. Fia, Necsko, akit kiszólítottak, hogy mondjon egy ellentétes periódust, körülnézett, gondolkozott, és így válaszolt:

– Ez az iskola vagy még inkább felvirágzik, vagy teljesen tönkremegy.

– Hazudsz, szamár fia! – ordította az apja bősz haraggal, miközben a falakat nézte –, amíg én élek, nem dől össze! Minden évben kétezer garast adunk a javítására!

Hadzsi Colju Piszkun, egyházi gondnok, nagy ínyenc, aki naphosszat bámészkodott a mészárszék előtt. Lopkodta az egyházi pénzeket, és egy nagy boroshordóhoz hasonlított, amiért is Sztavri pópa jogosan

állapította meg, nem hiszi, hogy Hadzsi Colju át tudjon furakodni a keskeny mennyei kapun.

Varlaam a középen állt, abaposztó harisnyában és deréköv nélkül; ebéd utáni álmából váratlanul ébresztették fel és kísérték ide.

Szeljamszaz mögötte állt, közel a bejárathoz.

Mögöttük a bámészkodók nagy sokasága: a rendőrök és a nép.

A bég ünnepélyesen rárakta borostyánkő szipkáját a fényes diófa ládikóra, feltette szemüvegét, és kibontott egy nagy, teleírt papírlapot.

Síri csönd támadt.

Átadta a mellette ülő csorbadzsinak.

– Csorbadzsi, olvasd!

Karagjozoolu, aki mindeddig fél térden ült, letette a másikat is, alázatosan meghajolt, s keresztbe tette mellén a kezét.

– Bocsásson meg, bég efendim, nem fogadom el.

A bég továbbadta a második csorbadzsinak a papirost.

De Matej apó szorosabbra vonta bekecse elejét, alázatosan letekintett, és így szólt:

– Bocsásson meg, bég efendim, szemem ne lásson ilyesmit, nem fogadom el.

– Gerdan csorbadzsi! – fordult a bég a vézna, okostekintetű csorbadzsihoz. – Nézd meg, mi van itt!

Gerdan csorbadzsi a legalázatosabban térdet hajtott, török módra köszönt, és azt felelte:

– Bég efendim, az ilyen dolgok égetik az ember kezét, nem fogadom el – és újra meghajolt.

A bég Bejzadet szólította, de ő azzal hárította el, hogy otthon felejtette a szemüvegét, amivel olvas.

– Akkor ki olvassa el nekem ezt a mocskot? – kiáltott fel a bég, de amidőn a szemközt ülő Fratju csorbadzsira tekintett, aki éppen feltette a szemüvegét, hozzátette: – Tessék, csorbadzsi!

Fratju csorbadzsi levette a szemüvegét, visszatette a tokjába, és a szokásos meghajlással így válaszolt:

– Bég efendim, két kis gyermekem van. Ha megkérdezik: miért hagytam őket tudatlanságban, azt felelem, azért, hogy sohase olvashassanak el ilyen ámítást. Nem fogadom el!

– Vedd el te – mondta a bég, észrevéve, hogy Pavlaki csorbadzsi Cacsko csorbadzsi válla mögé bújik, de Pavlaki is visszautasította.

A bég dühösen összevonta a szemöldökét.

Karagjozoolu ismét tiszteletteljes testtartást vett fel, és így szólt:

– Olvassa el az, bég efendim, akinek ez kellett.

A bég szemét Varlaamba mélyesztette, de az úgy állt ott, mintha kővé meredt volna, és a bég orrát nézte.

Cacsko csorbadzsi súgott valamit Pavlakinak, Pavlaki Fratju csorbadzsinak, aki helyeslően bólintott, és a béghez fordult:

– Bég efendim, nem hívathatnánk-e a tanítót? Ez a tanító dolga.

– Gatju tanítót! Gatju tanítót! – kiáltották egyhangúan.

Karagjozoolu, elnyervén a bég beleegyezését, intézkedett:

– Haszán aga! Eriggy, vezesd ide Gatju tanítót.

A bég szépen összehajtogatta a proklamációt, rátette a dohányosdobozát, és csodálkozó pillantással Varlaamhoz fordult:

– Hogy hívnak, csorbadzsi?

– Farlam.

– Koprinarka – jegyezte meg Karagjozoolu.

– Tariljom! Vagyis a teljes neve – mordult fel Szeljamszaz.

– Hol találtad ezt az iromány t, gyermekem?

Varlaam hallgatott.

Karagjozoolu törökös tisztelettudással meghajolt, és odasúgta:

– Megengedi?

A bég bólintott.

– Bég efendim, őkegyelme rosszul ért törökül... megengedi szolgájának, hogy néhány kérdést tegyen fel neki?

A bég dühösen nézett Varlaamra:

– Nem tud törökül? Persze ez a semmirekellő Oláhországból való!

– Nem, bég efendim. A birodalomban élt.

– A birodalomban? – kérdezte a bég ámultan, aztán nyugodtan hozzátette: – Tudni való, hogy megveted a szultánt, megveted a nyelvét is. Gazember!

– Igen – suttogta Cacsko csorbadzsi önkéntelenül is, feltéve a szemüvegét. Karagjozoolu felszusszant, lehajtotta a fejét, gondolkodott, és ünnepélyes hangon hozzálátott:

– Varlaam, a bég azt kérdezi, melyik forradalmártól kaptad ezt a proklamációt?

Varlaam, amikor látta, hogy bolgár hallgatja ki,

magához tért rémületéből, festékes kezével felhúzta kissé a nadrágját, és zavartan válaszolta:

– Csorbadzsi, mit mondjak? Öregemberek azt mondják: Inkább kígyó csússzék a kebledbe, mintsem hogy rossz lépjen a házadba... Nos, mit mondasz most, ha valaki bejön, de ki? Valaki, egyvalaki, nem tudom ki, és minden további nélkül kívánja, követeli, még csak a döntésedet se kéri, s te ugyan honnan tudhatod, mi van a veséjében? Ez magától értetődik, az ember kívánsága szerint. De vannak emberek és emberek: az egyik rossz, a másik jó; de a közmondás szerint: a jó csak imitt-amott van, a rossz pedig minden lakásban. Így van ez Farlammal is.

Azzal Varlaam letörölte homlokáról a verítéket.

A bég kérdően nézett Karagjozoolura. Karagjozoolu értetlenül nézett Varlaamra, majd ismét kérdést tett fel neki:

– Mi mást kérdeztünk tőled! Kitől kaptad ezt a proklamációt?

– Beszélj nyíltabban, Varlaam – jegyezte meg Micso Bejzade.

Varlaam közömbösen nézett mindnyájukra, és így válaszolt:

– Ki adta nekem? Jó, hogy kérdezed. Aki ajándékba küldte, nem mutatkozott be nekem... Az ördögöt megkérdezték: „Mi a neved?" Az ördög azt mondta: „Hogy hívnak? Ördögnek." „Minek kereszteltek?" „Megint csak ördögnek!" „De kicsoda keresztelt meg?" „A sátán."

Matej apó összeráncolta a szemöldökét, hangosan kifújta az orrát, és szigorúan rászólt:

– Téged, uram, egyébről faggatnak: nem tudod-e, ki adta neked ezt az iromány t? Értsd meg!

– Honnan tudjam? Ha valaki bedob a kertedbe az útról valami haszontalan kukoricaszárat, vagy például rontást, s megkérdezik tőled, hogy hívják? Mit felelsz? Nem tudom.

– Tudod, nagyon jól tudod! – mormolta Szeljamszaz.

A bég ránézett Karagjozoolura. S az vállat vont.

– Azt akarod mondani – folytatta Karagjozoolu –, hogy a papirost bedobták az udvarodba, vagy hogy a zsebedbe dugták anélkül, hogy észrevetted, mi?

– Úgy van, úgy, bedobták az udvarba... Kicsoda? Nem tudom. Mikor?... Ma déltájt.

Karagjozoolu megmagyarázta a bégnek Varlaam válaszát.

– Tudod, tudod, nagyon jól tudod – mordult rá vadul Szeljamszaz.

– Szeljamszaz, te ne szólj közbe – figyelmeztette Karagjozoolu szigorúan.

– Hallgass, akkor felelj, ha kérdeznek – tette hozzá Mite.

Karagjozoolu ismét a bűnös felé fordult.

– Jó, amikor megtaláltad az udvarodban, elolvastad-e? Megértetted, mit mond?

– Vagyis széthajtogattad-e? – egészítette ki Matej apó.

– Kérdezzétek meg a cserépbödönömet, mit ért meg Farlam, és ő majd megmondja nektek.

– Hogyhogy nem érted? Te nem érted? Áruló! Hiszen kiragasztottad a kapudra! – ordította Szeljam-

szaz, akit elfogott a türelmetlenség, hogy nem kötik fel tüstént Tariljomot a lugas gerendájára.

– Hallgass, Szeljamszaz – kiáltotta Tekerlek haragosan.

Karagjozoolu folytatta a kihallgatást:

– Rendben van, nem értetted meg. Mondjuk, hogy nem értetted meg, de ha nem értetted meg, miért ragasztottad ki a kapudra?

Varlaam elképedten nézett rájuk, és így szólt:

– Farlam erre a kérdésre is válaszol. – Aztán Szeljamszaz felé fordulva, megvetően végigmérte: – Honnan tudjam, hogy proklamáció. Felismertem rajta az arcot, és az arc miatt ragasztottam ki. Ha ez bűn, mondjátok meg, és bizonyítsátok be.

– Totju arcképe – suttogta Fratju csorbadzsi Pavlakinak.

– Igen, Totju vajdáé – tette hozzá Pavlaki.

Karagjozoolu jobb arca görcsbe rándult, a bal arcát megvakarta, és így folytatta:

– Ismered-e, kinek az arcképe ez?

Varlaam elképedten nézett Karagjozoolura, aztán Szeljamszazra, és így felelt:

– Megkérdezték-e a szerzetest, ismeri-e az ördög arcát? Ismerem hát!

– Ez a fiú egészen benne van a csávában – suttogta Fratju csorbadzsi.

– Pórul jár – felelte Pavlaki. Karagjozoolu a béghez hajolt, és a fülébe súgott.

– Szerencsétlen gyaur – mondta a bég, és ironikus részvéttel mosolygott Varlaamra.

A csorbadzsik, látva ezt a mosolyt, kötelességüknek tartották, hogy ők is mosolyogjanak.

– Varlaam, azt mondod, hogy ismered az arcképet, jól értettük? – kérdezte Karagjozoolu, aki nem tudott hinni ebben a hallatlan naivságban.

Varlaam tekintetét ismét Szeljamszazra meresztette.

– Miért nézel engem? Arra felelj! – röffent Szeljamszaz.

– Szeljamszaz, maradj békén! Régóta ismered?

– Gyermekkorom óta, verje meg az Isten.

– Gyermekkorod óta?

– Hát persze. Ezer cigány közül is megtalálnám ezt a bandität!

A „bandita" szónál valamennyien beharapták az ajkukat.

– Romlásba dönti magát a nyomorult, kár a feleségéért – mondta Fratju csorbadzsi.

Pavlaki jóváhagyóan bólintott.

Karagjozoolu hosszabb ideig tanácskozott a béggel.

– Éjszakázott-e nálatok valamikor?

– Ő? – kérdezte Varlaam, vérszomjas pillantást vetve Szeljamszazra.

– Ki kérdez téged Szeljamszazról? – kiáltott fel Matej apó.

– Tariljom? Várj, most megadom neki – kiáltott fel Szeljamszaz, és Varlaamnak rontott, de a rendőrök visszatartották.

Ekkor Fratju csorbadzsi vette át a szót.

– Miféle dolog ez, Varlaam? Megzavarodtál. Egyet kérdeznek tőled és te mást válaszolsz!

– Egyre csak engem néz azzal a macskaszemével – mondta Szeljamszaz.

– Most figyelj jól, mit kérdezünk tőled – vette át a szót Cacsko csorbadzsi –, amit hallasz, arra válaszolj. Szedd össze az eszedet, mi itt emberek vagyunk, nem vagyunk barmok! Kérdezünk téged: ismered-e ezt... az arcot... Vagyis...

Cacsko csorbadzsi zavarba jött, és elhallgatott, mert nem akarta kiejteni Totju vajda nevét.

– Hát hogyne ismerném! – kiáltott fel kétségbeesett hangon Varlaam. – Mindnyájan ismerjük! Te is, én is! Mindenki ismeri az apagyilkost – és Szeljamszazra mutatott.

Szeljamszaz kitörő dühében szörnyű átkokat szórt Varlaamra, úgy ordítozott, mintha megveszett volna, és elmondta, hány garas adót fizet a birodalomnak, hány szájat táplál, és végezetül javasolta, tüsténT akasszák fel Tariljomot, s mint mondta, megveszi a kötelet.

Ezalatt Karagjozoolu halkan, mosolyogva elmondta a bégnek, hogy Szeljamszaz azért jött annyira dühbe, mert Varlaam Totju vajdához hasonlította, akinek a képmása van a proklamáción. A bég elvigyorodott, fogta a proklamációt, és figyelmesen újra megnézte a félelmetes bujdosó arcképét.

24

Jelenet, amelyben az utolsó szerepet a mexikói pálca játssza

A sokaság kettévált, és utat engedett Gatju tanítónak.

– Olvasd el, tanító, ezt az írást – mondta a bej szardonikus mosollyal, és átadta neki a proklamációt.

Teljes csönd támadt. A tanító arca, amelyet kényelmetlenül eltakart Hadzsi Szmion bő feze, sápadtról fehérre váltott. Amíg idáig jött, volt ideje átgondolni, lehetetlen, hogy a bég a szónoklat miatt hívassa. Arra kellett gondolnia, hogy valami más, veszedelmesebb ügyre derült fény. Félelme még nagyobb lett, amikor hallotta a bég sokatmondó szavait, és meglátta a rémült Mironovszki segédtanítót, akit akkor vezettek oda. Fogta a papirost, s az reszketett a kezében. Hosszan meredt rá, mintha nem akarna hinni abban, amit a szemével lát. Végül arca nyugodtabb kifejezést öltött, sőt mosoly játszadozott sápadt ajka körül.

Mindnyájan szívdobogva nézték.

A bég félelmetesen kidüllesztette a szemét.

Gatju tanító fölemelte a tekintetét, és a jelenlevőkre nézett. Pillantása véletlenül Szeljamszazra esett, és elnevette magát.

– Né, ez is úgy néz engem, mintha fel akarna falni! – mormolta Szeljamszaz elkeseredetten.

Mindnyájan Szeljamszazra meredtek, és nevettek, szemlátomást ok nélkül. Szeljamszaz elképedten körülnézett, vajon a nevetés nem másnak szól-e, mire az

még hangosabb lett. A bég annyira meglepődött, hogy maga is nevetésbe tört ki. Általános hahota támadt, amelyből Varlaam templomi hangja hallatszott ki legerősebben.

– Nos, mondd, tanító, mit írnak, és kinek az arcképe van ott? – kérdezte Karagjozoolu, amikor a nevetés elcsöndesedett.

– Ivan Szeljamszaz bátya arcképe – felelte a tanító, és rávigyorgott Szeljamszazra.

– Hát Farlam nem ezt mondta? – kiáltott fel lelkesen Koprinarka.

Szeljamszaz veszettül ordítozva, lázítás bűnével vádolta meg Varlaamot, és továbbá, hogy veszélyt akazúdítani a fejére, azért rajzolta az arcképét „a proklamáció"-ra.

– Miféle proklamáció? Ez szatíra – mondta csodálkozva a tanító.

Ez a szó akkortájt általánosan ismert volt, mert gyakran terjesztettek gúnyiratokat, amelyeket „szatíráknak" neveztek. Szeljamszaz kitört, mint a vihar, és az egész konak visszhangzott kiabálásától. Sürgette, hogy akasszák fel Varlaamot. Eközben mindnyájan felálltak, és körülvették a béget, hogy belekukkantsanak a szatírába, amelyre, a szöveg közé, libán ülő, Szeljamszazhoz hasonló karikatúrát rajzoltak, ezzel a felírással: *„Szeljamszaz iskolai gondnok, sok évig éljen!"*

– Bég efendim – kiáltozott ismét Szeljamszaz –, én itt igazságot kérek!... Ez a Tariljom befeketítette a becsületemet azzal, hogy lúdra ültetett. Tizenkilenc szájat etetek, és eddig nyolc szilaj lovat fárasztottam ki, de nemhogy libára, de szamárra sem vagyok haj-

landó felülni! Né, hogy nevetnek! Micsoda dolog ez? Nevetés végett vezették ide, vagy hogy felhúzzák?

Karagjozoolu intett neki, hogy hallgasson.

– Nézd, Szeljamszaz, nem Varlaam írta ezt.

– Hogyhogy nem? Ki nem írta? Nem ő írta?

– Nézd, itt a másik oldalon őt is lerajzolták, hogy baglyon lovagol... Hallgasd meg, mit írnak róla: *„Tariljom, iskolai gondnok, Isten nyugosztalja!"*

– Hogyan? Ez is van? – kiáltott fel Szeljamszaz, és füléig szaladt a szája a nevetéstől, a szatírába kukkantva. – Ah, Tariljom, Tariljom! Nézzétek a pofáját, hasonlít egy döglött kecskéhez!

Varlaam felismerte magát a szatírában, vadul Szeljamszazra nézett, és eltűnt a sokaságban.

Ezalatt Szeljamszaz az egész udvart megtöltötte torokhangú nevetéssel, és kezet fogott az előkelőségekkel. De a bég, aki végül is sértőnek találta ezt a komédiát, mexikói pálcájával kergette el. Szeljamszaz ebből látta, hogy az eljárás befejeződött, és igyekezett mielőbb kívül kerülni a konak kapuján.

De alig haladt el Mirko kocsmája előtt, és köszöntött nyolc járókelőt, utolérte a zaptie, és közölte vele, hogy a bég parancsára a mai éjszakát a börtönben kell töltenie.

Varlaamtól csak azt az ígéretet követelték, hogy hű marad a birodalomhoz.

A szatírát Ivancso Jota bolti szolgája írta, de Ivancso rajzolta a figurákat és diktálta a szövegeket. Ám véletlen folytán Szeljamszaz arcképe nagyon hasonlított Totju vajda arcképéhez, úgy, ahogy a becsempészett lázító képek ábrázolták.

Kora reggel Dzsako kávézója tele volt törzsvendégeivel, akik zajosan tárgyalták a tegnapi rendkívüli eseményeket, amelyek az egész várost felzaklatták. Ivancso Jota most már megnyugodva, diadalmasan szürcsölte kávéját, és mesélte, hogyan menekült el Hadzsi Szmionnal, de elhallgatott némely részletet, például a hajótörést, és hogy Muncso mennyire ráijesztett. Hadzsi Szmion szemközt ülve bólogatott, és megerősítette Ivancso szavait, csak a kígyó dolgában támadt köztük egy kis nézeteltérés: Ivancso azt bizonygatta, hogy a kígyó egy könyök meg egy arasz hosszú volt; Hadzsi Szmion viszont azt erősítgette, hogy akkora volt, mint Nisztor apó nargiléjának a csöve. De komolyan összetűztek, amikor felvetődött a kérdés, kinek jár a győzelem dicsősége, amelyet Hadzsi Szmion magának tulajdonított.

– Hogy kővel összezúzd, azt egy öregasszony is tudja! De hogy megfogd a kezeddel, ahogy én, mernéd-e? – kérdezte Ivancsótól, majd Ivan Kapzamalinhoz fordulva, halkan odasúgta: – Jota eltitkolta, hogy megfürdött a folyóban, mint egy egér. De majd később elmesélem neked... ki tudta, hogy ennyire ijedős.

Azután, miközben lehajolva olvasóját morzsolgatta, azt mondta magában, mintha eszébe jutott volna valami: „Az ördög vigyen el, Muncso!"

– De te miért menekültél? – ripakodott rá Ivan Kapzamalin.

Hadzsi Szmion zavarba jött, de azért válaszolt:

– Ha nem lett volna a fez, ugyan kicsoda menekült volna el? Aztán én nem is menekültem, csak kimentem a hegységbe, én amerikai vagyok, tudod. De Jota nagyon ijedős, Isten óvjon tőle... – és részvevő pillantást vetett Ivancsóra.

Ezenközben a kávés és néhány vendég között szóba kerültek a szatírák; azon hüledeztek, vajon ki lehet a szerzőjük, akit Nisztor apó irgalmatlanul szidalmazott.

– Disznóság! – motyogta szigorúan Sztavri pópa.

– Bolgár szamárság! – locsogta Hadzsi Hriszto Moldav, akinek a fejét a kávés szappanozta.

De Ivancso Jota nem hallotta ezeket a művét sértő szavakat, ahogy nem vette észre Hadzsi Szmion áruló sugdolózásait sem. Elmélyülten töprengett a tegnapi kalandokon, amelyekről történetet szándékozott írni, s már a címén is gondolkozott.

Nikolaki csorbadzsi mindaddig hallgatott és csibukját szívta az átellenes sarokban, komolyan szemlélve a jelenlévőket. Hirtelen kirázta a csibukját, és Micso Bejzadéhoz fordult:

– Ugye, megmondtam neked tegnap, Micso, ha ilyen Varlaam-féléktől várunk valamit, pórul járunk és keserűen megbánjuk! Szidalomban lesz részünk.

– Gondnokok, a bolgár népnek szégyenei! – mondta Jota.

Micso Bejzade, aki tegnap óta haragudott Nikolaki csorbadzsira, tűzbe jött. Varlaam neve fellobbantotta a harcot a keleti kérdés körül.

Nikolaki csorbadzsi magasztalta a török erőt, és nem tágított. Micso bátya hevesen ellenszegült, s Mironcso dörgedelmes hangja messzire kihallatszott. Nem keve-

sebb merészséget tanúsított Hadzsi Szmion sem, aki negyvennyolc nyarán látta Bukarestben az oroszokat. Sőt a kávés is otthagyta Hadzsi Hriszto beszappanozott fejét, és gyalázta a török birodalmat. Ám Nikolaki csorbadzsinak is voltak szilárd szövetségesei, köztük a legmérgesebb Ivan Sztamboli volt, aki Konstantinápolyban felkereste a Tophanét. Ugyanígy Hadzsi Atanaszi is, aki a görög zsoltároskönyv kedvéért nem bírta Mironcso keleti kérdését, de tüstént el is fogta a szorongás, nehogy ez a beszélgetés is valamiképp „megremegtesse a levegőt", és józanul a béke mellett tette le a garast. De hasztalan. Micso Bejzade bátya elvesztette önuralmát, és általános kiabálás és lárma közepette tönkrezúzta Törökországot meg Nikolaki csorbadzsit, és annyira elragadtatta magát, hogy nem vette észre, hogy nyílik az ajtó, belép az onbasi és leül. Egy szempillantás alatt mindenki elhallgatott, és törökösen meghajolt előtte. Csak Micso bátya állt lihegve az onbasi előtt, és vérszomjasan nézte.

– Szóval, azt mondom neked, Micso – kiáltott fel hangosan Hadzsi Atanaszi a síri csend közepette –, hogy éppen három hét marad a kis böjtig, fogadok veled bármibe, amibe akarod, ne vitatkozz hiába.

– Igen, igen – hagyta helyben a leleményes Hadzsi Szmion, s levetve bal saruját, hízelgő pillantást vetett az onbasira.

Szopot, 1884. augusztus 20.

SZENCZEI LÁSZLÓ FORDÍTÁSA

Jön-e még?

ИДЕ ЛИ?

Micsoda köd, micsoda sűrű pára ereszkedett azon az őszön Vetren falura! Nyirkos, nyálkás idő: apró szemű eső permetez, az ég szinte feloldódott a hideg párában, s agyonnyomással fenyegeti a falu alacsony viskóit. A sártengerré vált utcán lárma, zaj, végtelen menet. Hintók, az elébük fogott girhes lovakkal, bivalyszekerek, munícióval megrakva, fuvaros parasztok, jószág – eltorlaszolják az utcát a két fogadó között. Ebből a zűrzavarból bontakozik ki az újoncok serege, némelyek katonaköpenyben, mások szőrével kifelé fordított subában, a legtöbben köpennyé eszkábált rongyos csergékbe burkolva, átázott bocskorban, több sor patronnal az övükben, puska a vállukon, puszpángágacskákkal ékesítve, a puskákon tömött tarisznyák himbálódznak... Hideg volt, térdig érő latyak, havas eső, nyomorúság, de ők csak daloltak, énekeltek... Vidám „besenyők!" – így nevezték a ruméliai katonaságot.

Az egyik kocsma ajtajában tisztek, utasok és bámészkodó parasztok egy csoportja figyeli kíváncsian az ázott hősöket.

A középső fogadó előtt asszonyok, lányok, gyerekek csoportosulnak, rongyosan, vacogva, kivörösödve a hidegtől. Utoljára köszöntik és búcsúztatják a vetreni katonákat, akik most jönnek az ezreddel Harmanliból – ahol a törökökkel verekedtek –, és gyorsan haladnak Szófia felé, onnan meg a harcmezőre – hogy a szerbekkel megküzdjenek.

– Ehol a Gergi fia! Szerencsével járj, Cvjatko!

– Hé, nézd csak, Rangel megy ott!

– Ehun a Nedelkáé is! Hej, Ivan, itt az édesanyád!

És bokrétákat nyújtanak oda sebtében, könnyek

gördülnek az arcokon, félszavak röpködnek... és csak megy, megy a sereg.

– Édesanyám! Ott a bátyó! – kiáltja egy piros arcú, szőke kisleány.

– Sztojan bátyó! – harsogja a kislány mellett egy nyolcéves gyermek, és a sereg felé tárja a kezét.

– Fiacskám! Kisfiam! – kiáltja elcsukló hangon az anya.

Fekete szemű, jókötésű, egészséges harcos tűnik fel, kilép a menetoszlopból, kezet csókol édesanyjának, kishúgát és öccsét homlokon csókolja, feltűz egy csokrot a mellére, egy másikat a bal füle mellé – ezt egy ott álló lánytól kapta –, s szaporán futva utoléri a sereget meg a dalt.

– Fiacskám, sok szerencsét! – sikoltja az anya.

– Sztojan! – kiáltja elfúló hangon a lány.

De a szavukat elnyeli a hangzavar, Sztojan belevész a seregbe, a sereg meg a ködbe.

A lány felemeli a tarka köténye alját, s az arcát beletemeti...

Amikor belépett a házba, Sztojan anyja felzokogott, felnyitotta az ócska, hasadozott ládát, felemelte az ingeket, szoknyákat, és a legaljáról kivett egy viaszgyertyát, odaragasztotta az ikonosztáz elé, és mély hajlongásba kezdett.

Ezalatt pedig Dragomannál dörögtek az ágyúk. 1885. november negyedike volt.

Cena anyó álmot látott ezen az éjszakán.

Nagy felhő, a sereg meg csak megy a felhőben, ott van Sztojan is, szentséges Szűzanyám! Micsoda szörnyűség! A felhő morajlik, az ég dübörög, a föld rázkó-

dik – lám, hát ilyen a csata. Sztojan beleveszett a felhőbe, nem látni már, most mi lesz!... Felrettent, felébredt. Odabenn sötétség, fekete homály. Csak a szél sivít odakinn. Hát ez a csata. Istenem, Uram, megváltó Krisztusom, oltalmazd meg őt!... Szentséges Szűzanya, könyörülj Sztoencsón!

Hajnalig nem jött a szemére álom.

– Petâr bátyám, mit mond az a felhő? – kérdezte reggel.

– Felhő, Cena, kétféle van: az egyik, amelyik esőt hoz, a másik meg csak tovaszáll. Te milyen felhővel álmodtál?

Elmesélte az álmát. Petâr apó eltöprengett. Nem emlékezett, van-e az álmoskönyvben éppen ilyen felhő. De látta Cena riadt arcát, ahogy visszafojtott lélegzettel nézett rá, s könyörületből így szólt:

– Ne emészd magad, Cena, az álom jót jelent. Hírt is mutat a felhő: írást kapsz Sztojancsótól. – Az anyóka arca felderült.

Hat nappal később kapta kézhez a levelet, Sztojan barátja, egy önkéntes útján, aki fogoly szerb katonákat kísért. A levelet Sztojan írta – szaladt vele a pópához, hogy olvasná el.

Ez állt a levélben:

Édes, azért írom ezt a levelet, hogy tudassam, élek és egészséges vagyok, és hogy legyőztük a szerbeket. Dicsőség, éljen Bulgária! Én is egészséges vagyok, meg Rangel Sztojnov is, Dimitâr bátyám is jó egészségben van és sokszor üdvözli az édesanyját. A szerbek egyre csak lövöldöznek, de a „hurrá"-tól nagyon félnek. Cvetanék-

tól vidd haza az új sztíjamat, amit náluk felejtettem, mert még tönkreteszik a gyerekek. Holnap tovább kergetjük őket a dragomani szorosokon át, és ha hazajövök, Kinának Nisből hozok ajándékot; itt küldök neked egy levát, költsd magadra, Radulcsót pedig majd megtanítom a gránátok füttyére. És üdvözöllek. Engedelmes fiad

Sztojan Dobrov

Sokszor üdvözlöm Petâr apót is. Küldtem volna neki egy szerb puskát, de most nem volt rá mód. Nagyon messzire hord, de nem céloz pontosan. Édesanyám, jó egészséget kívánok Sztojankának is.

Megörült Cena szomorú szíve, öreg csontjait meghazudtoló fürgeséggel szaladt Sztojankáékhoz a levéllel. Nagy az öröm. De a legjobban Radulcso örül az új füttyszónak, amelyre a bátyja majd megtanítja.

Alighogy kilépett az utcára, Cena anyó egy újabb csoport foglyot pillantott meg, mögöttük egy bolgár katonát. Úgy rémlett neki, mintha maga Sztoencso volna, annyira hasonlított rá. Nem, nem ő az. Kinyitotta a száját, hogy ezt a legényt is megkérdezze, nem hozott-e üdvözletet a fiától; de figyelmét a hadifoglyok vonták magukra, akiket most látott először.

– Édes istenem – suttogta magában –, hát ezek a szerbek? Hisz ezek jó emberek... Szegény anyjuk... vajon tudja-e... Hé, fiúk, várjatok csak!

Bepördült a házba, s nyomban visszatért, a kezében egy pálinkásüveggel. Odakiáltott a szerb katonáknak,

hogy várjanak, hadd kínálja meg őket. A katona, az őrük, jólelkűen elmosolyodott, és álljt vezényelt.

– Köszönjük, köszönjük – mondogatták hálásan a fáradt foglyok, kissé felmelegedve az áldott korty pálinkától.

– Nekem is maradt egy cseppnyi, egészségedre, anyó! – kurjantotta vidáman a bolgár katona, s felhajtotta az utolsó cseppet az üvegből.

„Istenfélő keresztény mind... De hát ugyan miért verekedtek?" – töprengett Cena anyó, az elhaladó csoport után nézve.

Megkötötték a fegyverszünetet.

Közeledett a karácsony, és a katonák egymás után mentek szabadságra. Vetrenbe is hazajöttek néhányan. Csak Sztoencso nincs sehol – sem ő, sem híre nem jött. Gond felhőzte be Cena anyót, búnak adta magát, baljós gondolatok törtek rá... Múlnak a napok, egyre csak a kaput lesi, nem csapódik-e. Lám, megjött Rangel Sztojnov, itt van Petâr is, Dinko fia, megjött az is; itt vannak, hazajöttek a Sztamatov fivérek. Összekapja magát, megy, kérdezi őket – nem tudnak semmit. Egy darabig látták Sztojant, aztán szem elől vesztették. Zsibbadni érzi a szívét, szinte önkívületben kóválygog hazafelé, egyre csak Sztoencsón jár az esze.

– Édesanyám, megjött bátyámék Dimitârja! – kiáltja a lánya, Kina, lihegve, szökdécselve a kapuban.

Felszedelőzködik megint, megy Dimitârhoz.

– Isten hozott, Dimitâr, hát Sztojan hol maradt?

De Dimitâr nem tud semmit... – Tán valahová Vidinhez küldték – jut eszébe végül, mert megesik a szíve

az anyán –, lehet, hogy máshonnan tér majd haza, más úton – hebegi zavartan a katona.

– Istenem, Teremtőm, hol maradhatott a fiam! – sóhajt Cena.

Elköszön, és megy Sztojankáékhoz. Már a kapuban remeg a szíve. Most, most mondja majd Sztojanka, hogy üdvözletet hoztak neki Sztoencsótól, s hogy karácsonyra megjön. De Sztojanka a világért sem szólna egy szót... Nem, hallgat. Csak a szeme vörössége árulkodik.

Felbolydult az egész falu. Fogadja az első hazatérő ezredet. Íme, az utca közepén, éppen Cena anyóékkal átellenben két cölöpöt vertek le egymással szemben, felső végüket ívelten köti össze egy görbe ág. Illatos fenyőgallyakat hoztak a hegyekből, s befonták velük a cölöpöket meg az ívet, feliratot erősítettek rá (külön erre az alkalomra hozták Pazardzsikból): „Isten hozta hős katonáinkat!" Azután az egészet feldíszítették háromszínű nemzeti zászlókkal. Készen volt a diadalkapu!

Jött és elment a győztes hadsereg.

„Lehet, hogy az utoljával jön, lehet, hogy épp az ünnep előestéjén akar ideérni; miért is töltené a karácsonyt idegen helyen; lám, most is jönnek a katonák egyenként szállingózva, egész estig, vége-hossza nincs, megjön ő is. Tudja, hogy mennyien várják itthon fájó szívvel!"

Így gondolkodott a szegény édesanya.

Cena anyó kora reggel elment a templomba. Felváltotta a levát, amit Sztoencso küldött, gyertyákat vett, s az oltár minden ikonja előtt meggyújtott egyet. Felderült arccal tért haza.

– Akárhogyan is, ma itt lesz, holnap karácsony... vége-hossza nincs... – motyogta magában. – Szentséges Szűzanyám, vezéreld haza az én angyalomat... Jézus Krisztusom, örvendeztess meg...

Kina futott oda, és újságolta, hogy mások is hazajöttek a faluba.

Cena anyó összevonta a szemöldökét. – Eleget hordtad a mások örömhírét, inkább menj, és fogadd a bátyádat, ahogyan a többiek teszik – csattant fel zsémbesen.

– Édesanyám, én is elmennék a néménmel – kiabálta Radulcso.

S a két gyerek futásnak eredt fölfelé a havas utcán, ki a határba, az országúthoz.

Cena anyó meg ott maradt a kapun kívül, hogy fogadja a fiát.

Hideg szél süvölt a hegyekben. A csúcsok, a völgyek, a síkság hótól fehérlik. Az ég komor. Fekete varjúrajok röppennek át az út fölött, vagy telepszenek a fák tar ágaira. Itt-ott az országúton, amely az ihtimani szurdokhoz vezet, várakozók csoportja feketéllik: leányok, gyermekek, öregasszonyok... Mert még mindig szállingóznak a katonák, ki egyedül, ki csoportosan... Kina és Radulcso elhaladt az első csoport mellett, a második, a harmadik mellett, mind messzebbre mennek. Elsőnek akarják megpillantani és köszönteni Sztoencsót. Felismerik azonnal, bár a hó már oldalról vág, és elhomályosítja a szemüket.

Az út emelkedik, s elvész a domb mögött. Nem látni semmit. Kina és Radulcso felért a csúcsra, ott metszőbb a szél, csontig átjárja őket. Két katona tűnt fel a kanyarban, egészen behavazva. Egyik sem ő.

– Hej, jön-e még had odafentről? – kérdezte Kina a katonákat.

– Nem tudjuk, kislány; kit vártok?

– Bátyót! – felelte Radulcso.

A fáradt katonák továbbmentek.

Kina megint arrafelé néz. Fáznak – ő is reszket, Radulcso is vacog, de hát Bátyó jön – kivárják, mert még összeszidja őket az Édes, vagy sírva fakad, ha nélküle térnek haza.

Hintó tűnik fel, ketten ülnek benne, meleg prémes, csuklyás kabátba burkolózva. Amikor a kocsi odaért hozzájuk, Kina elállta a lovak útját. – Uram, jön-e még had föntről?

– Nem tudjuk, galambom – felelte az egyik utas, hátrább tolva a csuklyát, s csodálkozva nézte a vörösre-kékre fagyott süldő lányt.

A hintó robogva indult lefelé.

A két gyerek ott maradt, mintha odaszögezték volna őket. Múltak az órák. Erősödött a hegyi szél, az arcukba vág, csapkodja rajtuk a ruhát, forgatja, hömpölygeti, hordja a havat. De nem futamodnak meg, csak meresztik a szemüket a kanyarra, nézik, nem feketéllik-e ott valami eleven lény. Hirtelen megdobbant Kina szíve. Lovasság jelent meg, s szaporázta feléjük a lépést. Mennyi katona! Biztosan ott van Bátyó is. Úgy várja, hogy még a szeme sem pillog. A lovasság leért, majd nagy zajjal felkaptatott hozzájuk – és tovább-

ment. Kina intett a két tisztnek, akik valamivel hátrébb lovagoltak.

– Kapitány, Bátyó jön-e? – kérdezte könnyes szemmel.

A tisztek megálltak, hökkenten néztek rá.

– Ki a bátyád? – kérdezte egyikük.

– Sztojan bátyó! A mi Sztojan bátyónk! – rikkantotta türelmetlenül Radulcso, csodálkozva, miért nem tudja ez a kikent-kifent kapitány, hogy Sztojan a bátyjuk.

– Milyen Sztojan? – értetlenkedett az elképedt tiszt.

– Sztoencso Vetrenből! – felelte meggyőzően Kina.

A tiszt beszélt valamit a társával, és részvéttel kérdezősködött tovább:

– Lovas katona a bátyátok?

– Ő az, ő – felelte a szegény leány, nem értve a kérdést.

– Nincs itt közöttünk, kislány.

– Menjetek haza a faluba, mert megfagytok – szólt a másik.

A tisztek megveregették lovuk nyakát, s követték csapatukat.

Kina sírt, Radulcso is sírva fakadt. Kezük-lábuk megdermedt, arcuk kékre fagyott. Előttük az országút egészen a faluig – néptelen volt már. A várakozók hazamentek, mert sötétedett, mind metszőbbé vált a szél. Csak a lovasság sötétlett még, egyre távolodva, s a szél a gyerekek füléig sodorta a katonák vidám dalát. Ekkor Kina is, Radulcso is elindult a falu felé.

Leszállt az éj. Ruhájuk elejébe dugott kézzel, halkan

szipogva lépkedtek, s anyjukra gondoltak, aki a kapuban várja őket.

Egy újabb, háromlovas hintó robogása hallatszott mögöttük a lejtőn.

– Uram, jön-e még a had?

A hintó elzúgott mellettük, sem hallani, sem látni nem lehetett már a sötétségben.

Rettentő erővel süvöltött a hóvihar. Mintha ő felelne a gyerekeknek. Nyugatról jött, a harcmező felől, onnan, ahol a Pirot melletti szőlőkben az imént hordta be hóval Sztojan sírját.

CSÍKHELYI LENKE FORDÍTÁSA

Ivan Nikolov
A bolgár irodalom pátriárkája
ПАТРИАРХ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Aligha képzelhetnénk el az új bolgár irodalmat Ivan Vazov neve, könyvei, szellemi jelenléte nélkül. Ízlések és divatok váltották és váltják egymást, többször megtagadták, majd újra felfedezték őt, de mint minden nagy alkotói életmű, a Vazov tolla alól kikerült írások is örökre beletartoznak a bolgár kultúra kincsestárába. És ez azért van így, mert Vazov azon kevesek közé tartozik, akik megértették népük történelmi sorsát, behatoltak a nép életének mélységeibe, témául és a tartós alkotói érdeklődés tárgyául választották „a jót, a bölcset, az örök érvényűt".

Könyveinek több ezer oldalán, eleven, bővérű, művészileg meggyőző alakjainak sokaságában felvázolta saját Bulgáriáját, ahol a szépség és a tökéletesség felé törekvő lendület viszi az embereket előre, ahol a szabadság szomja, az újjászületés korának demokratizmusa, a tiszta és hamisítatlan hazaszeretet légköre az uralkodó. A bolgár nemzeti jellem iránti állandó és féltő érdeklődése olyan támasz, amelyen a költő, prózaíró, drámaíró és útirajzíró minden alkotói ambíciója összpontosul, e jellemben fedezi fel azokat az örök érvényű erkölcsi jó tulajdonságokat, amelyek a népet hozzásegítették ahhoz, hogy az öt évszázados rabság legsúlyosabb éveiben is megóvja és megőrizze önmagát.

Saját életét, sokszínű, terjedelmes életművét az író a népi harcok és szenvedések eleven történetének nevezi. És valóban, verseskötetei, elbeszélései, regényei, útleírásai, történelmi drámái lapjain nemcsak a bolgár történelem külsődleges, naptári eseményeit találjuk meg, hanem azoknak a szellemi folyamatoknak kelet-

kezését és fejlődését is, amelyek a rabságban sínylődő bolgárokból nemzeti öntudattal, önérzettel, a világról és az életről alkotott nézetek rendszerével rendelkező népet formáltak. Ivan Vazov úgy ismerte népe életét, lelki fájdalmait és ábrándjait, mint senki más – a legeldugottabb hegyi falvak pásztorai és szántóvetői éppoly jó ismerősei, mint az újjászületés és a nemzeti létért vívott harc esztendeinek szellemi vezetői. Nem volt idegen tőle sem „egy nemzet mámora", ahogyan ő maga nevezte találóan az áprilisi felkelést megelőző általános forradalmi fellendülést; sem a szabadság iránti lelkesedés; sem az azt követő testvérháborúk és nemzeti katasztrófák csapásai.

Vazov hosszú, és – megpróbáltatásai ellenére! – boldog alkotói és életutat járt be. Szülővárosa, a Balkán tövében meghúzódó Szopot, ahol az apai ház előtti árokban most is csörgedezik a tiszta hegyi csermely vize, azon a tősgyökeres bolgár vidéken fekszik, amely a forradalmár költőt, Hriszto Botevet, és a nemzeti felszabadító mozgalom óriását, Vaszil Levszkit dajkálta. És ugyanabban az időben, amikor Kaloferben Hriszto Botev elmondja gyújtó hangú beszédét a nagy szláv tanítók, Cirill és Metód ünnepén, amikor a fiatal karlovói diakónus, Vaszil Levszki kilopódzik szerzetesi cellájából, hogy a harc rögös útjára lépjen, a szopoti kereskedő, Mincso Ajvazov üzletében egy ifjú költő írja be titokban apja üzleti könyvébe első versének, *A fenyő*-nek sorait – későbbi hatalmas szerepének szimbólumát, annak a szerepnek, amelyet nemzeti irodalmunkban játszott.

Kereskedő, apja kívánsága ellenére, nem lesz belőle.

Valamivel később hirtelen Romániában bukkan fel, a bolgár politikai emigránsok körében, ott szívja magába az érlelődő forradalom tiszta, gyógyító légkörét. Az ifjú költő és hazafi itt ismerkedik meg Botevvel és Karavelovval, az emigránsok között találja meg azokat a dicső, példamutató jellemeket, akik később benépesítik több könyvét, mindenekelőtt a *Hazátlanok*-at.

Ez az az időszak, amikor az *Újrahangolt guzla* és az *Eldördült az ágyú* kötet gyújtó hangú verseit írja. Nem véletlen, hogy az egyik verset, amely széles körben népszerűvé vált, később csatadalként énekelték az áprilisi felkelők:

Közeleg a harc, szívünk nyugtalan,
lám, az ellenség nagyon közel van.
Bátorság, s te hű, eggyéforrt csapat,
megfutamodnunk immár nem szabad.[1]

A közeli forradalomnak ez a mámoros előérzete, ez a tiszta és naiv idealizmus, amely az egész – csupán cseresznyefa ágyúkkal felfegyverzett – népet a századok óta fennálló birodalom ellen mozgósítja, ez az általános nemzeti fellendülés az író egyéni sorsa és a népi szellem összefonódásának, összeolvadásának csúcspontja. Később ez arra készteti az írót, hogy többször visszatérjen ehhez az időszakhoz: emlékezetében életre kelnek a kedves alakok és helyek, s megszületik főműve, a *Rabigában*.

1 Kalász Márton fordítása.

Ebben a szerző elmondja legbensőségesebb gondolatait a hazáról, a legtisztább kegyelet hangján szól a haza méltó – neves és névtelen – fiairól. Széles körképet fest a felszabadulás előtti Bulgáriáról, könyve valóságos enciklopédiája az ország sokarcú életének, típusok és jellemek arcképcsarnoka, közülük sokan, az író képzeletének szülöttei, visszatérnek a valóságba, a történelmi hitelesség vonásaival felruházva: Bojcso Ognyanov, Rada, Szokolov doktor, a Medveölő, Racsko, Muncso. Az írónak ez a „legbolgárabb" könyve a mai napig is regényirodalmunk egyik felülmúlhatatlan csúcsa, minden felnövő nemzedék első olvasmánya, a hazafiság és honszeretet tankönyve.

Vazov életében súlyos válságot okozott az 1876-os áprilisi felkelés leverése. Az író erkölcsi és lelki megrendüléssel fogadja a felkelt nép bataki és perusticai tömege lemészárlásának hírét. Humanista pátosszal szól egy sor költeménye, amelyekben Európához, egy nép elpusztításának közönyös tanújához fordul, tragikus kérdéseit az Istenhez, a temérdek kiontott vér néma tanújához intézi.

Még később is, amikor Bulgária már a felszabadító orosz csapatokat köszönthette, maga Vazov pedig végigjárta velük – tolmácsként és segítőként – az ütközetek sorát, amikor a szabad haza látványa fölött érzett boldogságot érezhette, vissza-visszatér a tiszta és fennköltt eszményekhez, a bolgárok szellemi és állampolgári egységének ehhez a korszakához. A lázadás, a vér és a bukás emléke még meglehetősen eleven, a hősiesség és önfeláldozás élő példáit nem lehet elfelejteni. Annál is kevésbé, mert a felszabadult burzsoá Bulgária nem

viseltetik irántuk különösebb tisztelettel: immár azzal van elfoglalva, hogy pénzt és vagyont halmozzon föl, harcoljon a hatalomért, parvenü módon nem létező érdemekkel páváskodjék.

Ebben a légkörben valakinek mégiscsak állandóan emlékeztetnie kell a tegnapi napra, fel kell mutatnia az emberi és állampolgári nagyság és önfeláldozás felejthetetlen példáit. Vazov a legmeggyőzőbb módon teszi ezt: a hősök eleven példájával, a haza iránti önfeláldozó szolgálatuk dicséretével.

Így születik meg nagyszerű versciklusa, amely a polemikus *Az elfelejtettek eposza* címet kapja. Kik ezek az elfelejtettek? Paiszij atya, Levszki, Botev, Benkovszki, Kocso Csisztemenszki, Panajot Volov – a tegnapi hősök, a szabadság mártírjai. És ki felejtette el őket? Nem a bolgár nép, természetesen, hanem a saját hatalmi belvillongásaival elfoglalt burzsoázia.

Vazov hazafias pátosza itt szólal meg legmagasabb, legtisztább hangján, tisztelgése a hősök előtt ezeket a verseket szenvedélyes programverssé és az emberi szabadságjogok védelmezésére, a nagy példák és célok követésére mozgósító felszólítássá teszi, hogy önmagunkat népünk elválaszthatatlan részének érezzük. Versében még az akasztófa is, amelyen Levszki függött, a szabadságra és az igazságosságra törekvő ember szimbólumává magasodik:

...Ó, dicső bitó,
Vagy, mint a feszület, szégyent-ragyogó[2]

2 Tandori Dezső fordítása.

A felszabadulás utáni első években Vazov huzamosabb ideig Plovdivban élt – abban a városban, amely az új Bulgária akkori szellemi életének sajátos központja volt. Itt megfeszített és hasznot hajtó írói, kulturális, társadalmi tevékenységet fejtett ki, gondolatban kidolgozta és megírta több jelentős művét, újságokat és folyóiratokat adott ki, gondoskodott a művelődés és oktatás ügyéről a fiatal államban. Itt közel volt Szopothoz, szülővárosához, amelynek emléke mindig legszebb éveit idézte fel, és költői álmaiban, látomásaiban is szerepel.

De még nem értek véget az író életútjának hirtelen kitérői és buktatói. Olyan napok következtek, amikor ő, az elkötelezett oroszbarát és demokrata, mind kényelmetlenebbé vált az uralkodó körök számára. És Vazov újra emigrációba kényszerül – ezúttal Odesszába. Most az alkotó munka az egyetlen eleven kapcsolata a hazával, egyetlen módja annak, hogy népétől el ne szakadjon. Napjait és éjszakáit a *Rabigában* című regénynek szenteli. Szeme előtt megelevenednek a tegnapi rabságban élt haza képei, a szeretett hősök alakjai, a falvak és városkák nevei, a szívének kedves emlékek. Így születik a tegnap utáni nosztalgiából ez a könyv, amely arra hivatott, hogy a bolgárok egymást követő nemzedékeinek utánozhatatlan bibliája, a mély nemzeti gyökerek tudatosításának útja legyen.

Vazov egész további alkotói és életútja elválaszthatatlan a bolgár nép történelmének eseményeitől. Mi több – minden nemzeti fellendülés vagy bukás visszhangra talál e valóban népi író bámulatra méltóan sokszínű munkásságában. Versekben és költemények-

ben énekli meg a bolgár ember bensőséges és közösségi érzéseit, keresi egy sor szociális igazságtalanság gyökerét, a hétköznapi bolgár ember nevében szólítja fel a hatalmasokat: „Gyertek, lássatok meg!", a homályba borult múlt felé fordul, hogy levonja belőle a nagyszerű történelmi tanulságot; prózai és színpadi műveiben azt sugallja, hogy csak az egységbe forrt nép nézhet optimizmussal a jövőbe:

Dolgozzunk! A dicső, áldott munka
szárnyalásra-széles tere vár![3]

– szólítja fel az ifjú nemzedéket, a munkában lelve meg a történelmi optimizmus egyetlen forrását. Csataldzsai hősei, akik vérontó csaták után térnek vissza szülőhelyükre, nem a győzelmek, nem a harci zászlók, hanem a zöldellő gabonatáblák láttán kiáltanak „Hurrá!"-t. „Nem oltható az olthatatlan!" – mondja a költő mindannyiunknak, és mi értjük, milyen lángról és milyen lángolásról beszél.

Különös figyelmet érdemel Vazov viszonya a bolgár tájhoz. Mert e témának szentelt művei nem véletlenszerű rögtönzések, hanem a mély és tartós vonzalom, tudatos érzés, az ősi és ifjú föld meg nem énekelt szépsége fölötti büszkeség szülöttei. Vazov szívében érzi a hajdutok erdeinek minden levélrezdülését, a Balkán minden hajlatát, lankáját, minden virágát, a rohanó patakok permetét. Nincs még egy bolgár író, aki ilyen féltő figyelemmel és szeretettel, ilyen bensőségesen

3 Tandori Dezső fordítása.

élne együtt a bolgár tájjal. Útjai során bejárta sokat szenvedett földünknek úgyszólván minden zugát, és felemelte, művészetté fogalmazta, papírra vetette sokszínű benyomásait a változékony bolgár tájról. Panteisztikus mámorral és hazafiúi büszkeséggel mondja Vazov:

Ó milyen gyönyörü vagy, kedves szülőhazám!
Ez a kék, tágas égbolt: maga a végtelenség!
És arcod változása akárha a szerencsét
idézné, vándorösvény uj s uj fordulatán![4]

Verseiben megtaláljuk a Rózsák Völgyének illatözönét, szülővárosa, Szopot hegyi tájait, a Trák Síkságot, amelyen csendesen hömpölyög a Marica, a Rilát, a Pirint. Mindezt olyan figyelemmel, szeretettel, átérzéssel szemléli és ábrázolja, ahogyan azt csak egy szerető szív képes. Mi több – a bolgár tájak iránti tiszteletéből nem hiányzik a feddés sem a bolgár ember iránt, aki nem mindig nézi ezt a tájat szerelmes szemmel, olykor csúf nevet ad a legszebb virágoknak, nem mindig érti a természet lelkének titkos rezdüléseit.

Egy másik, korszerű szemszögből nézve mindez rendkívül aktuálissá teszi az író aggodalmát és kétségeit napjainkban, amikor gondot okoz a természeti környezet megóvása, aggaszt bennünket a természet és az ember egymástól való elszakadása, a jövőnk.

Vazov hetvenedik születésnapja valóságos össznépi ünnep volt. Jóllehet hivatalosan senki nem ítélt oda

4 Tandori Dezső fordítása.

neki ilyen címet, de mindenki az egész nép írójának, tanítójának tekintette, olyan példaképnek, amely a felszabadulás utáni Bulgária szellemi felnövekedését szimbolizálja, a bolgár irodalom legtartósabb és leggyümölcsözőbb hagyományait teremtette meg.

Bizonyára élnek még emberek, akik látták a szófiai utcákon szálas alakját, az elmaradhatatlan szalmakalappal és sétapálcával, a szellemi arisztokrata tiszteletet parancsoló vonásaival, aki a nép mélyrétegeiből emelkedett ki. És bizonyára nem véletlen, hogy Szófia bombázásakor a második világháborúban, egy másik író – Elin Pelin – a legfontosabb megmenteni valónak Vazov üvegtartóban őrzött szívét tartotta.

Most ott nyugszik Szófiában, egy faragott vitosai szikla alatt – úgy, ahogy kívánta. Sírja mellett utak találkoznak, emberi utak, ott halad el, a jövő felé tartva, a haza nagy útja is. Az öreg író és hazafi ott adja áldását ránk és küld bennünket munkába, hőstettre – bolgárok újabb és újabb nemzedékeit. Mert ahogyan ő írta, a teljesített kötelesség jóleső érzésével:

Én nyugodtan tekintek a jövőbe:
akkor is olvassák dalaimat.[5]

Vazov életműve már régen túllépett Bulgária határain. Visszhangra talált, nemes érzéseket ébresztett sok olvasó szívében keleten és nyugaton, északon és délen. A szép szó magyar tisztelői is nemegyszer találkozhattak verseivel és elbeszéléseivel, kisregényeivel és

5 Garai Gábor fordítása.

regényeivel. Remélem, hogy a jelenlegi válogatás, mint minden találkozás az igazi művészettel, újra felkelti érdeklődésüket. Egy színes, tematikailag és műfajilag változatos összeállítással kívántuk bemutatni a legjobbat, amit a mester a rövidebb prózai formákban alkotott.

A két népnek, amelyet annyi közös pszichológiai és történelmi vonás köt össze, van mit megtudnia egymásról, egymástól. Ilyen értelemben a magyar olvasó olyan eseményeket, hősöket és neveket fog találni a könyvben, amelyek közelebb viszik a bolgár történelemhez, hozzásegítik ahhoz, hogy közelebbről megismerhesse, a nagy író szemével nézhesse azt.

A *Hazátlanok* című kisregény az író egyik klasszikus alkotása. Tisztán művészi erényein túl bőségesen tartalmaz ismeretanyagot arról az időszakról – valamivel több mint egy évszázaddal ezelőtt –, amikor a bolgár nép legöntudatosabb fiai, értelmiségének virága, a szabadság útjának keresése közben a Duna túlsó partján, a szomszédos Romániában adott egymásnak találkozót.

Vazov, aki maga is szemtanúja, és bizonyos mértékig részese volt politikai emigrációnk életének, érzékletesen ábrázolja a magas fokú állampolgári aktivitásnak, a józan gondolkodásnak és az esztelen ábrándoknak, az éhezésnek és nyomornak, az önfeláldozási készségnek azt a légkörét, amely valóban jellemezte ezeket a hazájuktól elűzött hontalanokat. Sztrandzsata, Makedonszki, Popcseto, Brâcskov – a romantikus gesztusok, az egzaltált hazaszeretet, az aktív cselekvés emberei valamennyien. Egy gondolat mozgatja őket,

egy célért lelkesednek – a rabságban sínylődő haza felszabadítása, e célért készek mindenre. Bár történelmi hősök, meglehetősen maivá és aktuálissá teszi őket belső szabadságuk, emberi méltóságuk, a kicsinyes hétköznapok, apró hasznok lenézése. Minden megnyilvánulásuk, még a legesztelenebb is, tiszta indítékokból táplálkozik. És micsoda keserűség, micsoda leleplező pátosz van a szerző zárszavaiban: „Szegény, szegény Makedonszki! Miért nem haltál meg Gredetinnél?"

Ugyanez a téma, ezúttal kissé más nézőpontból, jelenik meg az *Egy bolgár asszony* című elbeszélésben is. Itt a balkáni hegyi faluból jött egyszerű kis asszony olyan erkölcsi nagyságról tesz tanúságot, amelyet sok okos és művelt ember megirigyelhetne. Beteg unokájának orvosságot keresve, eljut addig a pillanatig, amikor szinte megfeledkezik a kis betegről, mert egész valóját áthatja a könyörület és együttérzés az ismeretlen sebesült felkelő iránt; minden erkölcsi és lelki erejét latba veti, hogy megmentse a haláltól. Az író elbeszélésmódjából sugárzik az emberszeretet, a pszichológiai hitelesség, szenvedélyesen védelmébe veszi, felmagasztalja az egyszerű embert, aki gyakran csak a nagy lelki megpróbáltatás pillanataiban tárja fel lelkének rejtett kincseit. Ilijca anyó nemcsak irodalmi alak, lelki szépségével és erejével annak az egész névtelen sokaságnak szimbólumává vált, amelyet népnek nevezünk, és amely erőt ad a megpróbáltatások leküzdéséhez.

Meglehetősen sajátos, groteszk hangvételű írás az *Atyafiak* – némiképp magányos is irodalmunkban.

Vazov szopoti atyafiai a múlt századi bolgár kispolgárság csodabogár bölcsei és filozófusai – amilyen különcök, olyan meggyőzőek és elevenek is. Eredeti nézeteik vannak az emberről és a világról, s ezeket készek körömszakadtáig védeni: érdekes elegyei a vidékies elmaradottságnak és a velük született önérzetességnek. Igen gyakran nem látják vagy nem értik meg a környező világot, ugyanakkor élénken érdeklődnek a világ dolgai iránt, elmélkedéseik és megnyilvánulásaik a szürke hétköznapiságból a romantikus kitalációk világába vezetnek. A kispolgári bezártság és korlátoltság, amelyben élnek, megfosztja őket a történelmi kor világos átlátásától, létükhöz egy adag abszurditást ad, amely mulatságossá, ugyanakkor kedvessé, tiszteletre méltóvá, egyszersmind anakronisztikussá teszi őket.

Sokáig különcnek tartották azt az írásmódot, amelyet Vazov ebben a művében alkalmazott, azt mondták, nem jellemző rá, önmaga szórakoztatására, szülőhelye iránti nosztalgiából fanyalodott rá. Az utóbbi két évtizedben azonban munkásságának éppen ez a vonala bizonyult hirtelen igen perspektivikusnak, megjelentek követői és védelmezői, akik tovább fejlesztik és gazdagítják ezt a látásmódot, új, váratlan távlatokat fedeznek fel benne. Elég, ha Jordan Radicskov, Ivajlo Petrov nevét említjük, és néhány fiatalabb írót, hogy lássuk: mindez nem véletlen, hanem törvényszerű jelenség, hogy sok életigazságot ábrázolhat az író a groteszk torzító tükrében is.

Későbbi időben, az 1885-ös szerb–bolgár háború idején keletkezett a *Jön-e még?* című elbeszélés. Szentimentális kicsengésének tisztán emberi távlatai van-

nak, a humanizmus emelkedett hangjai szólalnak meg benne, tiltakozva a háború kegyetlensége, könyörtelensége ellen.

Ivan Vazov több mint fél évszázadon át élt és alkotott a bolgár irodalomban. Sok műfajban adott mintát, amelyek közül néhányat máig sem múltak felül. A ma és a holnap bolgár íróira hagyta a humanizmus, a demokratizmus, az állampolgári elkötelezettség hagyományait. Ezért valamennyi alkotónk között ő az egyetlen, aki kiérdemelte, hogy a bolgár irodalom pátriárkájának nevezzük.

CSÍKHELYI LENKE FORDÍTÁSA

Tartalom

Joco apó néz (DUDÁS GYULA) 7
Egy bolgár asszony (DUDÁS GYULA) 23
Hadzsi Ahil (Arckép) (CSÍKHELYI LENKE) 45
Hazátlanok (SZENCZEI LÁSZLÓ) 89
Barátságtalan falu (DUDÁS GYULA) 213
Atyafiak (SZENCZEI LÁSZLÓ) 223
Jön-e még? (CSÍKHELYI LENKE) 341
Ivan Nikolov: A bolgár irodalom pátriárkája (CSÍKHELYI LENKE) 353

Kiadta az Európa Könyvkiadó
A kiadásért az Európa Könyvkiadó igazgatója felel
Szedte és nyomta a Kner Nyomda
A nyomdai rendelés törzsszáma: 665
Készült Gyomaendrődön, 1982-ben

Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Karig Sára
A könyvet Déri Erzsébet tervezte
Műszaki vezető: Szegleth Károly
Készült: 2650 példányban, 17,9 (A/5) ív terjedelemben,
Plantin betűvel, EU–i–8283
ISBN 963 07 2816 8

Ivan Vazov
Nem oltható az olthatatlan!

Öröm nekünk, ha az arany nap
kisüt, s komor egek derülnek,
de igazán e sugaraknak
börtönrácsok mögött örülnek.

Morzsányi árva csillagocska
s a hajóst világok vezérlik!
Egyetlen szikra is gyakorta
fellobbantja tüzünk az égig.

A tűz, melyben Husz elenyészett,
világmindenségnek ragyog már;
viharfelleges cellaéjnek
a villám roppant távlatot tár.

Zsarnokok, hiú az erőszak!
Nem oltható az olthatatlan!
Fény, hő elfojtva egyre nő csak;
kitör holnap vulkáni katlan.

Minden: pusztulás és enyészet.
Hull, ki dacol, hull, ki fejet hajt,
mulandók a trónok s a férgek –
melyek felfalnak titeket majd.

Csak a világosság, csak ez kél
káoszunkban örökkön újra.
Ott tündökölt a kezdeteknél –
ne reméljétek, hogy kihúnyna.

Sötétre vetve, síri lyukban
csak még hatalmasabb a fénye;
megölitek Prométheuszban,
Voltaire fog föltámadni véle!

És ha a nap elbújdokolna
egünkről, lesz, aki elindul
egy fahasábbal a pokolba,
és parazsából új tüzünk gyúl!

1883. január

TANDORI DEZSŐ FORDÍTÁSA

25,– Ft